

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA İTAAT KAVRAMI

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman:

Prof. Dr. İbrahim ÇELİK

Sebahattin TURAN

BURSA 2006

TC.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sabahattin Turan ait
Kursan? d
Doç. Dr. Karsam adlı çalışma, jürimiz
tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim
/ Anasanat Dalı, Te'fir Bilim
Dalında Yüksek Lisans/ Doktora/ Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Başkan Prof. Dr. Abdurrahman Çetin
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı
af

İMZA

Üye (Danışman) Dr. İsmail
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

İMZA

Üye... Doç. Dr. Ayhan KARADAĞ
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

İMZA

Üye.....
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

İMZA

Üye... ..
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

ÖZET

Yazar	Sebahattin TURAN
Üniversite	Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	Tefsir
Tezin Niteliği	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	IX+93
Mezuniyet Tarihi	... /08/ 2006
Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim ÇELİK

KUR'ÂN'DA İTAAT KAVRAMI

Kur'ân'da itaat kavramını incelediğimiz bu çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın giriş bölümünde, yapmış olduğumuz araştırmanın amacını, yöntemini ve kaynaklarını tanıttık.

Birinci bölümde itaat kavramının sözlük ve terim anlamını ortaya koymaya çalıştık. Bunun için de öncelikle klasik Arapça sözlüklerin yardımıyla itaat kelimesinin, kendisinden türediği kökü ve türevlerini (iştikak) belirleyip, hem bazı şiirler vasıtasıyla İslam öncesindeki kullanımlarına yer yer temas ettik, hem de Kur'ân-ı Kerîm nazil olduktan sonra ne gibi anlamlarda kullanıldığına ortaya koymaya çalıştık. Kelimenin sözlük anlamının yanı sıra terim olarak hangi anlama geldiğini de göstermeye çalıştık. Bu işlem için özellikle ıstılah sözlüklerinden faydalandık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde bütünüyle kavramın Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımını inceledik. Buna göre öncelikle genel olarak kavramın Kur'ân'da nasıl kullanıldığını kısaca gösterdik. Ardından Kur'ân'ın, itaat kavramıyla eş ve zıt anlamlı olarak kullandığı bazı kavramları incelemeye çalıştık. Daha sonra itaat kavramının Kur'ân'daki muhtevasını inceledik. Burada Kur'ân'ın, kendilerine itaati emrettiği ve yasakladığı kimseleri/şeyleri açıkladık. Bunların ardından Kur'ân'da itaat etmeye ve itaatsizliğe verilen ya da verilecek olan karşılığın ne olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Üçüncü bölümde ise, itaat kavramının temel İslamî ilimlerde nasıl kullanıldığını, bu ilimlerin muhtevasında nasıl yer aldığını ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümün sonuna bir de genel değerlendirme ekledik. Nihayet sonuç bölümüyle çalışmamızı noktaladık.

Anahtar Sözcükler

İtaat	Allah	Peygamber	Kur'ân İlimleri
İnsan	Metod	Dil İlimleri	Rivâyet

ABSTRACT

Author	Sebahattin TURAN
University	Uludağ University
Main Discipline	Basic Islamic Sciences
Discipline	Exegesis (Commentary of the Qur'an)
Attribute of Thesis	Master of Arts
Page Count	IX+93
Graduation Date	/ 08 / 2006
Thesis Supervisor	Prof. Dr. İbrahim ÇELİK

THE OBEDIENCE CONCEPT IN THE QURAN

This study in which we try to research obedience concept in The Qur'an is formed with an introduction and three parts.

We introduced in te introduction part, the aim, method and sources of the study.

At the first part, we explained the linguistic and term meaning of the obedience concept. For this, firstly we determined the root and the derivatives of the obedience concept. applying for the classical Arabic dictionaries. Doing that, we sometimes both mentioned the usages of the concept in pre-Islamic terms by some poems, and Qur'anic usages after the revelation of The Qur'an by some verses.

At the second part of the study we completely examined the usage of the obedience concept in The Qur'an. For this, at first we showed how used the concept in The Qur'an. After this, we tried to examine some terms used in The Qur'an as synonym or opposite of the obedience concept. Then, we examined the content of the concept in The Qur'an. We explained here those who/what The Qur'an orders the obedience and disobedience for them. In connection with this, we stated what response will be to the obedience and disobedience in The Qur'an.

At the third part, we conveyed how used the obedience concept in the classical Islamic sciences and how takes place in the content of these sciences. We added a general summary to the end of this part. Finally, we finished the study with a conclusion part.

Key Words

Obedience	God	Prophet	Qur'anic Sciences
Human	Method	Linguistic Sciences	Narration

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	IX

GİRİŞ ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

I. ARAŞTIRMANIN AMACI	2
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM İTAAT KAVRAMININ ANLAMI

I. İTAAT KAVRAMININ SÖZLÜK ANLAMI	6
1. Genel Olarak “Ta. V. ‘A” Maddesi ve Tahlili	6
2. Özel Olarak “İtaat” Kelimesi ve Tahlili	7
a- Boyun Eğmek	7
b- İsteyerek Yapmak, Hoşlanmak	8
c- Gönüllü Olarak Uymak, Tâbi Olmak	9
II. İTAAT KAVRAMININ TERİM ANLAMI	10

İKİNCİ BÖLÜM KUR'ÂN'DA İTAAT KAVRAMI

I. KUR'ÂN'DA İTAAT KAVRAMINA GENEL BAKIŞ	14
II. KUR'ÂN'DA İTAAT KAVRAMININ TAHLİLİ	15
A. İTAAT KAVRAMININ KAVRAMSAL ALANI	15
1. İtaat Kelimesinin Temel Anlamı	15
a- Gönülden Bağlanmak, Uymak, Tâbi Olmak, Söz Dinlemek	15
b- İsteyerek Yapmak	18
2. İtaat Kavramının Eşanlamlı Kullanımları	18
a- Din	18
b- İman	20
c- İslam	22
d- İttibâ'	22
e- İ'tisam	24
f- İbadet	24
g- Birr	25
h- Huşû'	27
i- Kunût	28
j- İktidâ	29
3. İtaat Kavramının Karşıt Anlamlı Kullanımları	29
a- İsyân	29
b- Kibr, İstikbâr, Tekebbür	32
c- Tekzîb	34
d- Şikâk	35
e- İ'râz (Yüz Çevirme)	36

B. İTAAT KAVRAMININ MUHTEVASI	38
1. Kur'ân'ın Kendilerine İtaati Emrettiği Varlıklar	38
a- Allah'a İtaat	38
1) İnsanın Allah'a İtaati	41
2) İnsan Dışındaki Varlıkların Allah'a İtaati	42
b- Peygamberlere İtaat	43
1) Genel Anlamda Peygamberlere İtaat	43
2) Özel Olarak Son Peygamber'e İtaat	44
c- Aile Bireyleri Arasında Sevgi ve Saygıya Dayalı İtaat	49
d- Ulü'l-emre İtaat	52
2. Kur'ân'ın Kendilerine İtaati Yasakladığı Varlıklar	58
a- Kafirler ve Münafıklar	58
b- Ehl-i Kitab	59
c- Peygamber'i ve Din'i Yalan Sayanlar, Kötü Ahlaklılar, Haddi Aşanlar (Müsrifler)	60
d- Zanna Uyan İnsanların Çoğunluğu	61
e- Şeytan'ın Dostları	63
f- Allah Yolundan Uzaklaştıranlar	64
g- Şirke Zorlayan Ebeveyn	65
3. Kur'ân'da İtaat ve Taklit	67
III. KUR'ÂN'DA İTAAT KAVRAMINA YÜKLENEN DEĞERLER	70
A. Sevap Kazanma (Cennet)	71
B. Günah Kazanma (Cehennem)	72
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
İTAAT KAVRAMININ DİNİ LİTERATÜRDEKİ	
KULLANIMI	
I. İTAAT KAVRAMININ NASSLARDAKİ KULLANIMI	75
1. Kur'ân'daki Kullanımı	75
2. Hadislerdeki Kullanımı	75
II. İTAAT KAVRAMININ TEMEL İSLAMÎ BİLİMLERDEKİ KULLANIMI	79
1. Kelam'daki Kullanımı	79
2. Fıkıh'taki Kullanımı	80
3. Tasavvuf'taki Kullanımı	82
III. GENEL DEĞERLENDİRME	83
SONUÇ	86
BİBLİYOGRAFYA	88

ÖNSÖZ

Hiç şüphesiz insanların mutluluğu için gönderilmiş olan Kur'ân-ı Kerîm'in bu amacının gerçekleşebilmesi için öncelikle onun anlaşılması gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i gerektiği gibi anlamak bir defada ve hemen ortaya çıkacak bir sonuç değildir. Bu sebeple bu güne kadar Kur'ân-ı Kerîm üzerinde birçok çalışma yapılmış, eserler verilmiş ve onu daha iyi anlayabilmek için bir çok gayret gösterilmiştir. Bu durum bugün de devam etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlayabilmenin öncelikli yolu hiç şüphesiz onu anlama gayreti içinde olmaktır. Böyle bir gayret ve niyetle Kur'ân-ı Kerîm'e yaklaşan kimse eli boş dönmeyecektir. Zira o, insanların anlaması ve hayatlarına yansıtması için gönderilmiş bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlayabilmenin bir başka önemli yolu da ona bütüncül bir anlayışla yaklaşmaktır. Bütüncül anlayış, Kur'ân-ı Kerîm'in sadece bazı ayetlerini, içinde buldukları bağlamdan ve nihayet Kur'ân'ın bütününden yani onun dünya görüşünden soyutlayarak ele alan parçacı yaklaşımların ortaya çıkaracağı yanlışlıkları gidermek için zorunludur. Kur'ân-ı Kerîm'in bir konuda ne demek istediğini daha iyi anlayabilmek için onun o konudaki bütün söylediklerini bir araya toplayıp ortaya çıkan bu malzemeyi göz önünde bulundurmak gerekir. Ancak böylece Kur'ân-ı Kerîm'in herhangi bir konuda ne demek istediğine dair derli toplu ve sağlam bir fikir edinilebilir. Kur'ân'ın bu şekilde anlaşılıp yorumlanmasına konulu tefsir denmektedir. Kavram çalışmaları da şüphesiz konulu tefsirin kapsamı içindedir, hatta onun diğer adıdır.

Biz de bu çalışmamızda bir kavram incelemesine giriştik. Kur'ân'da itaat kavramını incelemeyi düşündüğümüz bu çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın giriş bölümünde, yapmış olduğumuz araştırmanın amacını, yöntemini ve kaynaklarını tanıttık.

Birinci bölümde itaat kavramının sözlük ve terim anlamını ortaya koymaya çalıştık. Bunun için de öncelikle klasik Arapça sözlüklerin yardımıyla itaat kelimesinin, kendisinden türediği kökü ve türevlerini (iştikak) belirleyip, hem bazı şiirler vasıtasıyla

İslam öncesindeki kullanımlarına yer yer temas ettik, hem de Kur'ân-ı Kerîm nazil olduktan sonra ne gibi anlamlarda kullanıldığını ortaya koymaya çalıştık. Kelimenin sözlük anlamının yanı sıra terim olarak hangi anlama geldiğini de göstermeye çalıştık. Bu işlem için özellikle ıstılah sözlüklerinden faydalandık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde bütünüyle kavramın Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımını inceledik. Buna göre öncelikle genel olarak kavramın Kur'ân'da nasıl kullanıldığını kısaca gösterdik. Ardından Kur'ân'ın, itaat kavramıyla eş ve zıt anlamlı olarak kullandığı bazı kavramları incelemeye çalıştık. Daha sonra itaat kavramının Kur'ân'daki muhtevasını inceledik. Burada Kur'ân'ın, kendilerine itaati emrettiği ve yasakladığı kimseleri/şeyleri açıkladık. Bunların ardından Kur'ân'da itaat etmeye ve itaatsizliğe verilen ya da verilecek olan karşılığın ne olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Üçüncü bölümde ise, itaat kavramının temel İslamî ilimlerde nasıl kullanıldığını, bu ilimlerin muhtevasında nasıl yer edindiğini ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümün sonuna bir de genel değerlendirme ekledik. Nihayet sonuç bölümüyle çalışmamızı noktaladık.

Çalışmamı hazırlarken yardımlarını gördüğüm bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç biliyorum. Özellikle çalışmayı hazırlarken bana danışmanlık yapan ve her türlü yardımını benden esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. İbrahim ÇELİK Beyefendi'ye şükranlarımı arz ediyorum.

Sebahattin TURAN

Bursa 2006

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
ag.md.	: Adı geçen madde
ag.mk.	: Adı geçen makâle
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
bkz:	: Bakınız
c.	: Cilt
DİB	: Diyânet İşleri Başkanlığı
EÜSBE	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haz.	: Hazırlayan
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
md.	: Madde, Maddesi
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Neşr.	: Neşr eden, Neşriyat
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
Şrh	: Şerh eden
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
trc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
tsz.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
vd.	: Ve diğeri
Y.	: Yayınevi, Yayınları, Yayıncılık
ysz.	: Yersiz

GİRİŞ
ARAŞTIRMANIN AMACI,
YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

I. ARAŞTIRMANIN AMACI

İslam dini insanın nihai mutluluğunu hedefleyen bir dindir. Esasında Allah'ın yeryüzüne göndermiş olduğu dinlerin bütününe "İslam" demek mümkündür. Zira İslam kelime olarak teslimiyet, boyun eğme anlamına gelir. Bu teslimiyetin hedef noktasında Allah vardır. O, bütün varlığa varlığını veren en yüce Yaratıcı'dır. Dolayısıyla ilahi din, yani kaynağı Allah olan din, insana, Yaratıcı'sına teslimiyeti emreder. Ancak bu teslimiyet, gaddar bir krala mecbur kaldığı için teslim olmakla aynı anlama gelmez. Allah'a teslimiyet, insanın kendi yapısına uygun hareket etmesi ve kendini gerçekleştirmesidir. Allah'a teslim olmak, kişinin gerçek mutluluğa ulaşması demektir.

Bu teslimiyetin literatürdeki adı itaattir. Kur'an-ı Kerim'de insandan istenen itaatin hedefinde de yine öncelikle Allah vardır. İşte buradan hareketle diyebiliriz ki araştırmamızın temel amacı itaat kavramının Kur'an'daki anlamını ortaya çıkarmak, Kur'an-ı Kerim'de insandan nasıl bir itaat beklendiğini ortaya koymaktır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamız üç bölümde ele alınacaktır. İlk bölümde öncelikli olarak itaat kelimesinin klasik Arapça sözlüklerdeki anlamları ortaya konacaktır. Bunu yaparken günümüz itibariyle bu alanda otorite kabul edilen kaynaklara başvurulacaktır. Daha sonra kelimenin bir terim olarak ifade ettiği anlam ortaya konacaktır.

İkinci bölümde öncelikle Kur'an-ı Kerim'de itaat kavramının hangi anlamda kullanıldığı, müştaklarının kullanılıp kullanılmadığı, itaat kelimesiyle eş anlama ve zıt anlama gelmek üzere hangi kelimelerin kullanıldığı gibi konular üzerinde durulacaktır. Ardından Kur'an-ı Kerim'de itaat kavramının muhtevası ele alınacak; Kur'an'ın kimlere itaati ya da itaatsizliği emrettiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Son olarak da Kur'an-ı Kerim'de itaat kavramına yüklenen müspet ve menfi değerler incelenecektir. Kur'an-ı Kerim'de itaat kavramına yüklenen değerler, kişinin itaat veya itaatsizliğiyle doğru orantılıdır. Buna göre kişinin itaat veya itaatsizlik emirlerine uyması ona sevap olarak geri dönerken, aynı şekilde, bu emirlere uymaması da kişiye günah olarak geri dönecektir.

Son bölümde, itaat kelimesinin anlamlarının temel İslamî ilimlerdeki kullanımı incelenecektir. İtaat kavramının genel çerçevesini çizmeye yönelik bu bölümde, temel İslamî ilimlerden Kalam, Fıkıh ve Tasavvuf'ta itaat kavramına nasıl yaklaşıldığı, ilgili ulemanın eserlerinden faydalanılarak ortaya konacaktır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızın öncelikli alanı olan Tefsir'le ilgili olarak Taberî'nin *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Râgıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beğavî'nin *Me'âlimü't-Tenzîl*'i, Zemahşerî'nin *Tefsîru'l-Keşşâf*, Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Neseî'nin *Tefsîru'n-Neseî (Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)*, Kurtubî'nin *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Şevkânî'nin *Fethu'l-Kadîr*, Elmalılı'nın *Hak Dini Kur'ân Dili*, Muhammed Esed'in *Kur'ân Mesajı*, ve Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* isimli eserlerinden faydalanılmıştır.

Kelimelerin sözlük anlamlarını ortaya çıkarmak için Cevherî'nin *es-Sihâh*, İbn Düreyd'in, *Kitâbu Cemhereti'l-Luga*, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*, Zebîdî'nin *Tâcu'l-Arûs* isimli eserlerinden faydalanılmıştır. Kelimelerin terim anlamları için ise Zemahşerî'nin, *Esâsü'l-Belâğa*, Cürçânî'nin *et-Ta'rifât* ve Tehânevî'nin *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn* isimli eserlerine başvurulmuştur.

Hadisler için kaynak olarak Çağrı yayınları tarafından yayınlanmış olan *el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuha* isimli esere müracaat edilmiştir. Ayrıca İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* isimli eserleri de kullanılmıştır.

Kalam ilminin kaynakları olarak Kâdî Abdülcebbar'ın *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, İbn Hazm'ın *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* ve Bağdâdî'nin *Usûlü'd-Dîn* isimli eserlerine müracaat edilmiştir.

Fıkıh ilmiyle alakalı olarak Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* ve Ebû Zehra'nın *İslâm Hukuku Metodolojisi* isimli eserleri kullanılmıştır.

Tasavvuf kaynakları olarak İbn Haldun'un *Tasavvuf'un Mahiyeti (Şifâu's-Sâil)* ve *Mukaddime*, İmam Gazali'nin *el-Münkizü mine'd-Dalâl ve Tasavvufî İncelemeler*, Dihlevî'nin *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, Mehmet Ali Aynî'nin *Tasavvuf Tarihi* ve Afîfî'nin *Tasavvuf: İslam'da Manevi Devrim* isimli eserlerinden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
İTAAT KAVRAMININ ANLAMI

I. İTAAT KAVRAMININ SÖZLÜK ANLAMAMI

1. Genel Olarak “Ta. V. ‘A” Maddesi ve Tahlili

İtaat kelimesinin türediği kök, Ta.V.’A (ط. و. ع) temel harflerinden oluşmaktadır. Mazi fiil olarak 1. bâba dahil olan bu kelime (طاع), “boyun eğme, bir şeyi zorlama olmaksızın isteyerek yapma”¹ anlamındadır.

مُطِيعٌ fiili de طاع ile aynı anlamdadır. Bu fiillerden ilkinin ism-i faili طاع şeklinde gelirken, ikincisinin ism-i faili طائع veya طاع şeklinde gelmektedir. Ayrıca طائع kelimesinin çoğulu طَوَّع şeklinde gelebilir. Anlamı da “gönüllü olarak itaat edenler”dir.²

طَوَّع kelimesi وافق ile aynı anlamdadır. Buna göre kelimenin anlamı, “görüşüne katıldı, görüşleri uyuştı, görüşünü kabul etti, [birisine] muvafakat etti” olmaktadır.³

طَوَّعَتِ الْمَرْءَةَ زَوْجَهَا, “kadın, kocasının görüşüne katıldı” anlamındadır.

Yine aynı manada, “birisinin görüşüne katılınca ona itaat etmiş olur” denmektedir.⁴

طَوَّع, teşvik etmek, kolaylaştırmak, cesaretlendirmek anlamlarına gelir.⁵

Nitekim ayette de ⁶ فطوَّعت له نفسه قتل أخيه buyrulmaktadır ki, “Nefsi onu kardeşini

¹ Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, (thk. Ahmed Abdulgafur Attâr), Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut 1990, III,1255; Râgıb el-İsfehânî, Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, (Harekeleyen ve notlandıran: Muhammed Halîl ‘Aytânî), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2001, s. 311; Zemaşşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *Esâsü’l-Belâğâ*, Dâru Sâdır, Beyrut 1965, s. 398; İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, *Kitâbu Cemhereti’l-Luga*, Dâru Sâdır, Beyrut 1345 h., III,107; İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânu’l-Arab*, Dâru’l-Mısriyye, Mısır, tsz, X,110; Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcu’l-Arûs*, (thk. Abdulalîm et-Tahâvî) Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 1984, XXI,461.

² İbn Manzûr, age., X,110.

³ Cevherî, age., III,1255; İbn Manzûr, age., X, 111; Zebîdî, age., XXI,462.

⁴ Cevherî, age., III,1255; İbn Manzûr, age., X, 112; Zebîdî, age., XXI,461.

⁵ Cevherî, age., III,1255; Râgıb el-İsfehânî, age., s. 313; İbn Manzûr, age., X,112; Zebîdî, age., XXI,462.

⁶ 5/Mâide, 30.

öldürmeye teşvik etti, ona bu konuda yardım etti, onu cesaretlendirdi” şeklinde tercüme edilebilir.

تَطَوُّع mastarı da aynı kök harflerinden türeyen kelimelerden biridir. “Yapılması zorunlu olmayan bir şeyi vazife edinmek, içinden gelerek iyilik yapmak ve nafil ibadet yapmak” gibi anlamlara gelen kelime⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de de aynı anlamda kullanılmaktadır: “فمن تطوع خيرا فهو خير له” “Kim isteyerek bir hayır yaparsa, o kendisi için yapılmış bir hayırdır.”⁸

Aynı kökten türeyen kelimelerden biri de الإستطاعة kelimesidir. İstif’âl kalıbında olan bu kelimeye sözlüklerde verilen karşılıklar, “güç yetirmek, yapabilmek, bir şey için tâkati olmak” şeklindedir.⁹ Bazen bu kelimedeki ت ve ط harfleri idğam edilerek الإسطاع şeklinde de kullanılabilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de böyle kullanıldığı da olmuştur.¹⁰

2. Özel Olarak “İtaat” Kelimesi ve Tahlili

İtaat kelimesinin temel anlamı, yukarıda da söylediğimiz gibi “boyun eğmek, bir işi gönüllü olarak, başkaları tarafından zorlama olmaksızın yapmak”tır. Bununla birlikte sözlüklerdeki örnekleri de göz önünde bulundurarak kelimenin anlamlarını üç grupta toplayabiliriz:

a- Boyun Eğmek

Kelimenin bu anlamdaki kullanımı daha çok أطاع fiili etrafında dönmektedir. Temel olarak إنقاد (boyun eğdi, tabi oldu) kelimesiyle eş anlamlı olan bu kelime için şu örnekleri verebiliriz:

⁷ Cevherî, age., III,1255; İbn Düreyd, age., III, 108; Râgıb el-İsfehânî, age., s. 312; Zebîdî, age., XXI,462.

⁸ 2/Bakara, 184. Ayrıca bkz. 2/Bakara, 158.

⁹ Cevherî, age., III,1255; İbn Düreyd, age., III, 108; İbn Manzûr, age., X,112-113; Zebîdî, age., XXI,462.

¹⁰ 18/Kehf, 97.

أَطَاعَ لَهُ الْمُرْتَعُ: Mer'a (hayvan otlatılan yer), bol ota sahip olması sebebiyle çobana boyun eğdi, yani onun hayvanları otlatmasına imkan verdi.¹¹

أَطَاعَ التَّمْرَ: Hurma meyve verdi.

أَطَاعَ الشَّجَرَ: Ağaç meyve verdi, devşirimle zamanı geldi.¹²

أَطَاعَ النَّبْتَ: Bitki (ot), kendisini yiyen hayvana boğun eğdi.¹³

Yumuşak huylu, sahibine itaat eden at için, “فَرَسٌ طَوْعُ الْعِنَانِ” denir.

Yine aynı durum için “فَرَسٌ طَيِّعٌ” ifadesi de kullanılır.¹⁴

Bir şiirde de itaat kelimesi konuyla alakalı olarak şöyle kullanılmıştır: جَرَادٌ قَدْ أَطَاعَ لَهُ الْوَرَقُ “Yaprakların, kendisine itaat ettiği çekirgeler.”¹⁵ Burada yaprakların çekirgelere boyun eğmesi, onların kendilerini yemesine karşı gelmemesi, engel olmaması anlamındadır.

b- İsteyerek Yapmak, Hoşlanmak

İtaat kelimesinin bu anlamı genelde الطَّوْعُ mastarından türetilir ve başlıktan da anlaşılacağı gibi irade sahibi olup, seçme kabiliyetini icra edebilen varlıklar için kullanılır.

Zıddı, “hoşlanmamak, istememek” anlamındaki الْكُرْهُ kelimesidir.¹⁶

لِنَفْعَلَنَّهُ طَوْعًا وَ كَرْهًا: “İstesen de istemesen de onu mutlaka yapacaksın” demektir.¹⁷

جَاءَ فُلَانٌ طَائِعًا: “Falan adam isteyerek (baskı olmaksızın) geldi” demektir.¹⁸

¹¹ İbn Manzûr, age., X,113.

¹² Cevherî, age., III,1255; Zebîdî, age., XXI,462.

¹³ İbn Manzûr, age., X,112.

¹⁴ Cevherî, age., III,1255; İbn Düreyd, age., III, 109.

¹⁵ İbn Manzûr, age., X,111.

¹⁶ İbn Manzûr, age., X,111-112.

¹⁷ İbn Manzûr, age., X,112.

İbn Birrî'nin Ahvas için söylediği bir beyitte itaat kelimesinin “isteyerek itaat etmek, hoşlanmak” anlamlarında kullanıldığını görüyoruz:

وَقَدْ قَادَتْ فُؤَادِي فِي هَوَاهَا وَطَاعَ لَهَا الْفُؤَادُ وَمَا عَصَاهَا

“Gönlüm beni onun (o kadının) arzularına yöneltti; kalp ona boyun eğdi ve hiç karşı gelmedi ona.”¹⁹

c- Gönüllü Olarak Uymak, Tâbi Olmak

تَبِعَ kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanıldığı yerdir. Bir kimsenin bir başka kimseye, ya da bir başka şeye uyması, onun peşinden gitmesi anlamında kullanılır.

اِذَا مَضَى لِمَرْه فَقَدْ اطَاعَهُ اطَاعَةً : “Onun sözünde giderse ona itaat etmiş olur” demektir.²⁰

لِسَائِهِ لَا يَطُوعُهُ أَي لَا يُتَابِعُهُ : “Dili ona itaat etmiyor, yani ona uymuyor” demektir.²¹

İbn Birrî'nin Kelb kabilesinden birisi için söylediği ve Me'add kabilesini öven bir beyitte de itaat kelimesinin bu anlamını bulmaktayız:

سِنَانٌ مَعَدٌّ فِي الْحُرُوبِ أَدَاتُهَا وَوَقَدْ طَاعَ مِنْهُمْ سَادَةٌ وَدَعَائِمٌ

“Me'add kabilesinin savaşlarda silahı oktur; efendiler ve liderler de ona boyun eğerler.”²²

Bu şiirde efendilerin ve liderlerin Me'add kabilesine boyun eğmesi, o kabilenin savaşlarda ok kullanması, ve bu silahla diğerlerini zorla itaat ettirmesi sebebiyle değildir. Zira bütün kabileler bu türden silahları savaşlarda kullanmışlardır. Burada Me'add kabilesine diğerlerinin gönüllü bir şekilde tabi olmaları söz konusudur. Bunun sebebi de, bahsi geçen kabilenin diğer kabileler arasındaki liderlik vasfı ve bunun gibi başka üstün özellikleri olmalıdır.

¹⁸ Cevherî, age., III,1255; İbn Düreyd, age., III, 108; Zebîdî, age., XXI,462.

¹⁹ İbn Manzûr, age., X,111.

²⁰ Cevherî, age., III,1255; İbn Düreyd, age., III, 109; Zebîdî, age., XXI,463.

²¹ İbn Manzûr, age., X, 113.

²² İbn Manzûr, age., X, 111.

II. İTAAT KAVRAMININ TERİM ANLAMAMI

Yukarıda sözlük anlamlarını açıklamaya çalıştığımız itaat kelimesi bir terim olarak genel anlamda Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğmek, onları kabullenmek anlamına gelmektedir. Zira itaat, kulun yaratıcısı karşısında takınması gereken tavrı çok güzel bir şekilde açıklayan kavramların başında gelir.²³ Bu bağlamda itaat kelimesinin tarifi, “emirde vacip ya da mendup, nehyde haram ya da mekruh farkı gözetmeksizin emredileni yapmak, nehyedilenden kaçınmak”²⁴ şeklinde yapılmıştır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi itaat kavramı bir terim olarak -en genel anlamıyla- Allah'a itaati ihtiva etmekle beraber, tabii olarak Peygamber'e itaati de kapsamaktadır.

Terim anlamına bakıldığında itaat kelimesinin, isyan kelimesinin zıddı olduğu ortaya çıkmaktadır. Allah Teâla ile ilgili olduğunda denilebilir ki O, yarattığı ve nimet verdiği kullarının, kendisine isyan değil itaat etmelerini ister. Eğer insan ilah diye Rabbine itaat etmezse, başka ilahların önünde eğilip onlara itaat edecektir. Bu da onun sapıklığı ve dolayısıyla zararı anlamına gelir.²⁵ Bununla birlikte mezheplere göre itaatın tanımlanmasında farklılıklar vardır. Mu'tezile'ye göre itaat iradeye muvafakat etmek iken, Ehl-i Sünnet'e göre emre muvafakat etmektir.²⁶

Mecazi manada itaat, emredenin uyulmasını istediği fiile, -uymayı kastetmese de- emredilenin tabi olması, bağlanması demektir. İtaat etmeyi kastetmediği halde şeytana tabi olanlar bu kabildendir. Çünkü bunlar netice itibariyle şeytanın davetine ve iradesine tabi olmuşlardır.²⁷

Kelimenin sözlük anlamlarını incelerken de ortaya çıktığı gibi itaat kavramı mutlak olarak kullanıldığı zaman genel bir anlam ifade etmektedir. Yani herhangi bir şeye itaat etmek gibi. Dolayısıyla itaat fiilinin kime yapılacağı, ona izafe edilecek varlıklarla daha da netleşecektir. “Allah'a itaat”, “Peygamber'e itaat” ifadelerinde itaat kavramı mutlaklıktan çıkarılıp kayıt altına alınmaktadır. Allah'a itaat söz konusu olduğu

²³ Ece, Hüseyin K., *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan y., İstanbul 2000, s. 322.

²⁴ Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istulâhâti'l-Fünûn*, İstanbul 1984, II, 915.

²⁵ Ece, age., s. 322.

²⁶ Tehânevî, age., II, 914; Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Kahire 1938, s. 140.

²⁷ Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, (thk. Hüsameddin Kudsi), Beyrut 1984, s. 183.

zaman iman etmek, ibadet yapmak, teslim olmak, tazimde bulunmak, emir ve nehiyelerine boyun eğmek, Kitab'ı ile amel etmek gibi kavramlar; Peygamber'e itaat söz konusu olduğu zaman onun sünnetine ve tebliğ ettiği Kur'ân'a uymak, her türlü hürmet ve saygıyı göstererek tazim ve tekrimde bulunmak; idarecilere itaat söz konusu olduğu zaman amir-memur ilişkisi çerçevesinde karşılıklı hak ve sorumluluklar gözetilerek idarecilerin emir ve talimatlarına uymak, bağlılık ve saygıda kusur etmemek, karşılıklı haklara riayet etmek gibi manalar ifade eder. Ana-babaya itaat söz konusu olduğu zaman da örf ve adetler çerçevesinde onlara yapılacak her türlü iyi muameleyi ihtiva eder.²⁸

İtaat etmek, aynı zamanda korku, tezellül, itaat edilenin karşısında sakin ve sessiz, boynu bükük ve tepkisiz durmak gibi hal bildiren anlamları da bünyesinde barındırır.²⁹

İtaati, “emre uymak”, “emre muvafakat etmek” şeklinde tanımlayınca bir emredenin bir de emredilenin varlığından bahsedildiği ortaya çıkmaktadır. Zaten itaat kelimesi gramer açısından geçişlilik ifade eder.³⁰ İtaat tabiatı icabı bir varlığa karşı yapılır. Ama bu varlık her zaman somut bir varlık olmayabilir. Şeytan, şehvet, heva ve heves gibi soyut varlıklar da itaatin nesnesi olabilmektedirler. Tabiatıyla böyle şeylere itaat Kur'ân ve Sünnet'in yasakladığı şeylerdir.³¹ Diğer yandan Allah'a ve Peygamber'e itaat söz konusu edildiğinde bunun sadece şekli bir boyun eğişten ibaret olmadığı anlaşılmalıdır. İtaat edilmesi gereken emir, kural veya prensibe karşı menfi bir tavır takınmadan kalbin onu sükunetle kabulü ve ona gerektiği ihtimamı göstermesidir.³²

İtaatin isteyerek yapılması esastır. Fakat bu, iradeye bağlı olarak yapılan itaatlerde söz konusudur. Zira irade dışı yapılan itaatten bahsetmek de mümkündür. İlerde detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz gibi Kur'ân-ı Kerîm'de hem irade sahibi

²⁸ Ağırman, Cemal, *Sünnette İtaat*, (Doktora Tezi), MÜSBE., İstanbul 1995, s. 19.

²⁹ Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Neseî: Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, İstanbul 1991, I, 122; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1971, II, 807-808.

³⁰ Zebîdî, age., XXI, 463.

³¹ 6/En'am, 121; Tirmizî, *Kıyamet*, 26.

³² Ağırman, age., s. 20.

insanın, hem de iradesi olmayan ve zorunlu bir biçimde itaat etmek durumunda olan diğer varlıkların itaati söz konusu edilmektedir.³³

³³ Bkz. 41/Fussilet, 11; 3/Âl-i İmrân, 83; 9/Tevbe, 53, 54.

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN'DA İTAAT KAVRAMI

I. KUR'ÂN'DA İTAAT KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

İtaat kelimesi bizzat Kur'ân'da geçmemekle birlikte üç ayette, aynı anlama gelen taat (طاعة) ismi yer almakta; bundan başka yedisi isim, diğerleri fiil kalıplarında olmak üzere itaat kavramı seksen beş yerde geçmekte, kırk iki ayette de aynı kökten gelip “güç yetirmek, yapabilmek” manasında kullanılan istitaat kavramı yer almaktadır. Bir yerde aynı kökten türeyen ve “teşvik etmek, kolaylaştırmak, güzel göstermek, cesaretlendirmek” anlamlarına gelen طَوَّع kelimesi kullanılmaktadır. Mastar olan tav' (طوع) kelimesi Kur'ân'da dört yerde geçmektedir. Yine itaat kelimesiyle aynı kökten türeyen ve gramer açısından ism-i fail ve mef'ul konumundaki طَائِع ve مُطَاع kelimeleri de Kur'ân'da kullanılmaktadır. “Gönülden gelerek her türlü nafîle ibadet yapmak” anlamına gelen تَطَوَّع ismi, fiil olarak iki yerde, ism-i fail olarak da bir yerde geçmektedir.³⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de itaat kelimesi sadece emir kipinde değil, itaat edenlerin ve etmeyenlerin durum ve akibetlerini bildiren değişik zaman kipleri ile de yer almaktadır. Bütün bu ayetler genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. İtaat emri genelde ya uyulması istenen emirden sonra, ya kaçınılması istenen yasaklardan sonra, ya da emir ve nehiy bir arada zikredildikten sonra yer almaktadır. Bu üsluptan hareketle şunu söylemek mümkündür: İtaat her ne kadar “emre muvafakat etmek” ya da “emri yerine getirmek” olarak tarif ediliyorsa da, “emredilene yapmak, nehyedilenden kaçmak” şeklinde itaatin iki önemli yönü vardır. “Peygamber size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan kaçın” ayeti, hem itaatin bu iki yönüne dikkat çekmekte hem de dolaylı olarak bize itaatin genel tarifini yapmış olmaktadır.³⁵

³⁴ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1996, s. 528-530.

³⁵ Ağırman, age., s. 81.

II. KUR'ÂN'DA İTAAT KAVRAMININ TAHLİLİ

A. İTAAT KAVRAMININ KAVRAMSAL ALANI

1. İtaat Kelimesinin Temel Anlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de itaat kelimesinin kullanımlarını, başlıklar halinde tasnif etmek gerekirse, diyebiliriz ki kelime iki ana başlık altında kullanılmıştır. İlerdeki konularda daha detaylı ve tefsirlere de müracaat ederek ele alacağımız, burada ise kısaca örneklendireceğimiz bu başlıklar şunlardır:

1- Uymak, gönülden bağlanmak, tâbi olmak, söz dinlemek

2- İsteyerek yapmak

Şimdi bu başlıkları ayetlerden örnekler vererek ele alalım.

a- Gönülden Bağlanmak, Uymak, Tâbi Olmak, Söz Dinlemek

Kur'ân-ı Kerîm'de itaat kelimesinin en çok kullanıldığı anlam “uymak”tır. İtaatin temel anlamının da esasında “itaat edilecek kimsenin/şeyin emir ve yasaklarını benimseyerek onlara tabi olup onların sınırlarını aşmamak” olduğunu düşünürsek bu durumun doğal olduğu ortaya çıkar. Zira Kur'ân yoğun bir şekilde mü'minlerin Allah'a ve O'nun gönderdiklerine uymalarını, bunların dışındaki şeylere tabi olmayıp onlardan uzak durmalarını öğütler.

Allah Teala tarafından gönderilen peygamberler, insanlara her zaman için Allah'a karşı takvâ halinde olup, kendilerine tabi olmalarını, itaat etmelerini tebliğ etmişlerdir. Bu durumun en güzel yansıması Şuara sûresindeki sekiz ayetin sonunda yer alan şu ifadelerdir:

*“Onun için Allah'tan korkun (takvâ sahibi olun) ve bana itaat edin.”*³⁶

Bu ifadelerin, içinde yer aldığı bağlama baktığımızda görüyoruz ki Allah Teala insanlara peygamber olarak bazı seçtiği kullarını (burada Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lut, Hz. Şuayb) göndermiştir. Onlar insanlara Allah'ın mesajlarını tebliğ etmişler ve onların bu mesajları kabul edip Allah'ın koyduğu sınırlara riayet etmelerini temine

³⁶ Ayetler için bkz. 26/Şuara, 108, 110, 126, 131, 144, 150, 163, 179.

çalışmışlardır. Bunu yaparken de insanlardan herhangi bir fayda beklememişler; sadece vazifelerini icra etmiş ve asıl ecir ve faydanın Allah'tan olduğunu insanlara bildirmişlerdir. Böyle olunca onların insanlardan istediği itaatin herhangi bir zorlama olmaksızın tamamen onların ihtiyaçlarına bırakılmış olduğunu anlayabiliyoruz. Onlar sadece yolu göstermişler ve seçimi insanlara bırakmışlardır. Dolayısıyla insanların bu mesajlara ve mesajlar vasıtasıyla da peygamberlere karşı gösterecekleri bir itaat tavrı tamamen gönüllüce ve isteyerek yapılmış bir hareket olacaktır.

Başka bir ayette yine bir peygamber olan Hz. İsa (as) ile ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır:

“İsa açık delillerle geldiği zaman demişti ki: Ben size hikmeti getirdiğimde, ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için geldim. Öyleyse Allah'tan korkun ve bana itaat edin.”³⁷

Görüldüğü gibi peygamberler insanlara Allah'ın bir lütfu olarak gönderilmişler ve onlara hikmeti yani “ilim ve akıl yoluyla gerçeğe ulaşma”³⁸ metodunu getirmişlerdir. Bunu yaparken de insanlardan tek istedikleri şey onlara gönülden isteyerek itaat etmeleri olmuştur.

İtaat kelimesi Bakara sûresinin 285. ayetinde şöyle kullanılmaktadır:

“Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, mü'minler de iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. “Allah'ın peygamberleri arasında ayrım yapmayız; işittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık, dönüş Sanadır” dediler.”

Kelime, burada olduğu gibi, 4/Nisa, 46, 5/Maide, 7, 24/Nur, 51. ayetlerde de aynı şekilde (işittik, itaat ettik) kullanılmaktadır. Bu ayetlerde itaat, imanla yan yana bulunmaktadır. Bilindiği gibi iman ancak gönüllü bir kabul sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Dolayısıyla iman eden insan, gönüllü bir biçimde itaat etmeyi kabul etmiş demektir.

³⁷ 43/Zuhruf, 63.

³⁸ Bkz. Râgıb el-İsfehânî, age., “h. k. m.” md. s. 134.

26/Şuara, 151. ayette de mü'minlere uyulmaması gereken noktalardan birisi hatırlatılmaktadır:

“Aşırı gidenlerin işlerine tabi olmayın.”

Tâbi olmama, itaat etmeme, uymama emri, kişinin ana-babası söz konusu olduğunda da gerçekleşebilmektedir. Bu durumda da, yukarıda geçtiği üzere, “Yaratan’a isyan konusunda yaratılanlara itaat yoktur” kuralı işlemektedir. Ayette şöyle buyrulur:

“Eğer onlar (ana-baba) seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak Bana’dır. O zaman size yapmış olduklarınızdan haber veririm.”³⁹

Bir başka ayette Cebrail’den (as) bahsedilirken onun, kendisine tabi olunan, uyulan, sözü dinlenen, güvenilir birisi olduğu dile getirilmektedir:

“Orada (Cebrail) sayılan, güvenilen bir elçidir.”⁴⁰

Cebrail (as) de diğer meleklerin arasında özel bir yere sahip, Melâike-i mukarrabînin kendisine tabi olduğu, onun emirlerine uyduğu bir büyük melektir.⁴¹

Gönülden uymak, bağlanmak fiilleri Kur’ân-ı Kerîm’de sadece Allah’a veya Rasulüne itaatle bağlantılı olarak bulunmamaktadır. Yanlış yolda yürüyen, yanlış kimselere/şeylere itaati seçen insanlar da Kur’ân-ı Kerîm’de söz konusu edilmektedir. Firavun ve onun halkı arasındaki itaat ilişkisi bu örneklerden birisidir:

“Firavun, milletini küçümsedi, ama onlar kendisine yine de itaat ettiler. Doğrusu onlar yoldan çıkmış bir millettir.”⁴²

Görüldüğü gibi, Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de vahye karşı son derece olumsuz tavır takınan insan tipinin bir temsili olarak verdiği Firavun, kendi kavmini hor görüp, onları aldatmasına rağmen, onlar bunu bir zillet kabul etmeyip yine de ona itaat

³⁹ 31/Lokman, 15.

⁴⁰ 81/Tekvîr, 21.

⁴¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Bedir Y., İstanbul 1993, VII,5620.

⁴² 43/Zuhruf, 54.

ediyorlar. Ve bu itaatleri herhangi bir zorlamaya bağılı da olmamaktadır. Zira böyle olmuş olsaydı ayetin sonunda o kavmin yoldan çıkmış bir kavim olduğundan bahsedilmezdi. Çünkü ancak gönüllü yapılan tercihler kişilerin taktir edilmesini ya da yerilmesini haklı gösterir.⁴³

Netice itibariyle diyebiliriz ki itaat kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'in anahtar kelimelerinden biri olup, hem birine uyma, onu takip etme, ona itibar etme anlamında; hem de -daha özel ve sınırlı manada- bir otorite karşısında ikna olarak teslim olmayı dile getiren bir anlamda kullanılmıştır ve bu iki kullanım arasında ciddi, delillendirilebilir ve Kur'ân-ı Kerîm'in hayat görüşüyle de son derece uyumlu bir bağ vardır.⁴⁴

b- İsteyerek Yapmak

Kur'ân-ı Kerîm'de itaat kelimesi, “isteyerek, hoşlanarak yapmak” anlamında dört yerde kullanılmaktadır.⁴⁵ Buralarda طوع (isteyerek itaat etmek) kelimesi, bunun tam zıddı olan كره (istemeden, zorla yapmak) kelimesiyle yan yana bulunmaktadır.

Mesela 9/Tevbe, 53. ayette şöyle buyurulmaktadır:

“De ki, ister gönüllü verin, ister gönülsüz, sizden (sadaka) asla kabul olunmayacaktır. Çünkü siz yoldan çıkan bir topluluk oldunuz.”

41/Fussilet, 11. ayette ise akli olmayan varlıklardan bahsedilmektedir:

“Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yer küreye, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler.”

2. İtaat Kavramının Eşanlamlı Kullanımları

a- Din

‘Din’ kelimesi D. Y. N. kökünden gelir ve sözlükteki anlamları şöyledir: Üstünlük, egemenlik, itaat, zorlamak, itaatkâr olarak kendini bir güce teslim etmek;

⁴³ Bkz. Geyikoğlu, Yasemin, *İtaat Sözcüğünün Semantik İncelenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE, Ankara 2000, s. 24.

⁴⁴ Şenat Kazancı, Fatma Asiye, *Kur'ân ve Gelenek Açısından İtaat Olgusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2003, s. 30.

⁴⁵ Bkz. 3/Âl-i İmran, 83; 9/Tevbe, 53; 13/Ra'd, 15; 41/Fussilet, 11.

borçlanmak, boyun eğmek, hakkını almak, ödünç almak, boyun eğdirmek, egemenlik kurmak, idâre etmek. Diğer yandan birinin emrine girmek, onun emrine amâde olmak, onun hâkimiyet ve otoritesi altında boyun eğmeği kabul etmek; şeriat, kanun, yol, millet, âdet, taklit; hesaba çekmek, ceza veya mükâfat vermek de din kelimesinin anlamlarındandır.

İsim olarak ‘din’ kelimesi şu mânâları kapsamaktadır: İyi ya da kötü karşılık; âdet ve alışkanlık; itaat, zillet, bağlılık, üstünlük sağlamak, galip gelmek; hâkimiyet, mülk ve hüküm; bir şeye zorlamak; itaat etmek, ya da tersi olarak isyan etmek; bir şeyi alışkanlık haline getirmek; şeriat ve millet.⁴⁶

Mevdûdî’ye göre din kelimesi Kur’ân’da şu dört anlamda kullanılmıştır:

1- Hakimiyet, en üstün otorite.

2- Bu yüksek otorite ve hakimiyete itaatle boyun eğme.

3- Bu hakimiyetin otoritesi altında meydana gelen ameli ve fikri nizam.

4- Bu nizama uymak, ihlasla bağlanmak veya karşı gelmek suretiyle isyan etmekten dolayı yüksek otoriteye verilen mükafat veya ceza.⁴⁷

Din kelimesinin itaat anlamında kullanıldığı yerlere örnek olarak şu ayet-i kerimeleri zikretmek mümkündür:

“Allah katında din, şüphesiz İslam’dır.”⁴⁸

“İyilik yaparak kendisini Allah’a teslim edip, hakka yönelen İbrahim’in dinine uyandan, din bakımından daha iyi kim olabilir? Allah İbrahim’i dost edinmişti.”⁴⁹

“Ancak tevbe edenler, nefislerini ıslah edenler, Allah’ın Kitab’ına sarılanlar ve dinlerini Allah’a has kılanlar müstesnadır. Onlar inananlarla beraberdirler. Allah mü’minlere büyük ecir verecektir.”⁵⁰

⁴⁶ Bkz. İbn Manzûr, age., XIII, 166-171; Râgıb el-İsfehânî, age., s. 181.

⁴⁷ Mevdûdî, Ebu’l-Âlâ, *Kur’ân’a Göre Dört Terim*, (trc. Osman Cilaci-İsmail Kaya), Beyan Y., İstanbul, tsz., s. 113-114.

⁴⁸ 3/Âl-i İmran, 19.

⁴⁹ 4/Nisa, 125.

⁵⁰ 4/Nisa, 146.

“De ki: ‘Ben, Allah’a dini hâlis kılarak, ibâdet etmekle emrolundum. Bana Allah’a teslim olan müslümanların ilki olmam emredildi.”⁵¹

“Göklerde ve yerde ne varsa O’nundur, din de (itaat ve kulluk da) sürekli olarak O’nundur. Böyleyken Allah’tan başkasından mı ittika ediyorsunuz (korkup çekiniyorsunuz)?”⁵²

Bu âyetlerde ve benzerlerinde ‘din’, yüksek bir otoriteye boyun eğme, ona itaat etme ve ona kul olma anlamında kullanılmaktadır. Dinin Allah’a has kılınmasının mânâsı, hâkimiyeti, hüküm koyma hakkını, ibâdet ve itaat edilmeye lâıyk olmayı yalnızca Allah’a ait kabul etmektir. Kulluk anlamında Allah’tan başkasına boyun eğmemek, O’ndan başkasına ibâdet etmemek, kulluğa ait bütün hükümleri O’ndan almak demektir.⁵³ Zaten sadece böyle yapıldığı taktirde din gerçek din olacak ve insanı, tabiatla sınırlı konumundan yükseltecek, ona fizik ve biyolojik vasıflarının ötesinde ahlaki bir boyut daha ilave edecektir.⁵⁴

Bütün bu ayetlerdeki din kelimesinin itaat (taat) anlamında kullanıldığı, müfessirlerin görüşü olarak kitaplarda da yer almıştır.⁵⁵

b- İman

“Âmene” (iman etti) fiilinin mastarı olup, mutlak tasdik anlamına gelen iman, bir şeye tereddütsüz ve kesin olarak içten ve yürekten inanmak, haber verilen bir şeyi, bir hükmü tasdik etmek, onun doğru olduğunu kabul edip, haber verenin doğru söylediğine inanmak demektir.⁵⁶ Ayrıca iman kelimesi, güven ve itimat etmek, boyun eğmek, itaat etmek; saygı ve tevazu göstermek, birini güven ve emniyette kılmak⁵⁷, şeriati kabul etmek⁵⁸ gibi anlamlara da gelmektedir.

İhtiva ettiği “itimat etmek, boyun eğmek, kabul etmek” gibi anlamlar, iman kelimesinin itaatle aynı anlama gelen yönleri olduğunu göstermektedir. Zaten kulların

⁵¹ 39/Zümer, 11-12.

⁵² 16/Nahl, 52; ayrıca bkz. 3/Âl-i İmrân, 83; 40/Mü’min, 64, 65; 39/Zümer, 2-3; 98/Beyyine, 5 vd.

⁵³ Mevdûdî, *Kur’ân’a Göre Dört Terim*, s. 115.

⁵⁴ Kılıç, Sadık, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Y., İstanbul 1991, s. 121.

⁵⁵ Bkz. Râgıb el-İsfehânî, age., s. 181.

⁵⁶ Cevherî, age., V,2071; Râgıb el-İsfehânî, age., s. 36; İbn Manzûr, age., XIII,21-24

⁵⁷ İbn Manzûr, age., XIII, 21-27.

⁵⁸ Cürçânî, age., s. 34.

Allah'a ve O'nun gönderdiklerine iman etmeleri de bir anlamda O'na itaat etmeleri, O'nun söylediklerini kabul etmeleri ve O'na teslim olmaları demektir.

İman, insan olmanın, yaratılış ve oluşu tanımanın, varlık aleminde meydana gelen olayları anlamının, evrendeki sırları bilmenin ve sonunda bütün dengeleri bulmanın yoludur. İnsan önce kendi içerisindeki dengeyi iman düşüncesiyle sağlar. Çünkü iman, insana kendi gerçeğini ve yeryüzündeki konumunu öğretir. Daha sonra da yine iman ile tabiatla, yaratıklarla, diğer insanlarla ve Yaratıcı ile olan ilişkilerinin dengesini sağlar.⁵⁹

Diğer yandan iman, bilinmelidir ki, durgun bir teslimiyetin değil, amel dediğimiz faaliyetlerle beraber bir aksiyonun da ana kaynağıdır. İman eden bir insan tek taraflı olarak Allah'a teslim olup, yerinde duran bir insan değildir. Bilakis o, iman gereği olan en güzel davranışları yaşayan aktif bir insandır. Çünkü iman, salih amel yapmayı gerekli kılar.⁶⁰ Başka bir ifadeyle de iman bütün amellerin ön şartıdır. İman olmadan hiçbir amelin bir mana ve değeri olmaz. İmanın itaat sayılması da bu yüzdendir.⁶¹

Kur'ân-ı Kerîm'de imanın itaatle eş anlamlı kullanıldığını gösteren ayetler vardır:

*“Doğrusu Allah'a ve Peygamberine inanan mü'minler, Peygamberle beraber bir işe karar vermek için toplandıklarında, ondan izin almaksızın gitmezler. Ey Muhammed! Senden izin isteyenler, işte onlar Allah'a ve Peygamberine inananlardır...”*⁶²

*“Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği Kitab'a inanmakta sebat gösterin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar ederse, şüphesiz derin bir sapıklığı seçmiştir.”*⁶³

⁵⁹ Ece, age., s. 300.

⁶⁰ Ece, age., s. 300; Mevdûdî, age., s. 42-43.

⁶¹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Mektebetu 'Ukâz, Cidde 1982, III,195; Tehânevî, age., I,95.

⁶² 24/Nur, 62.

⁶³ 4/Nisa, 136. Diğer ayetler için bkz. 3/Al-i İmran, 149, 193; 8/Enfal, 20, 24; 67/Mülk, 29 vd.

c- İslam

“Teslim olmak, itiraz etmeksizin ve tepki göstermeksizin amirin emrine boyun eğmek, Allah’ın hükmüne razı olmak, İslam dinine girmek, dini Allah’a has kılmak, doğrudan ayrılmamak, hiçbir surette şaşıp sapmadan daima yolun ortasından yürümek, barış ve sulha girmek, meşgul olduğu bir şeyi terk etmek” gibi anlamları olan ve *esleme* kökünden if’al babının mastarı olan “*islam*” kelimesinin asıl anlamı itaat etmek ve boyun eğmektir.⁶⁴

Müslümanlara da İslam dinine girip, Allah’a ve O’nun gönderdiklerine kayıtsız şartsız itaati kendilerine şiar edindikleri için bu ad verilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de de kelimenin itaat anlamı açıkça görülür:

*“Hayır, öyle değil; iyilik yaparak kendini Allah’a veren kimsenin ecri Rabbi’nin katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.”*⁶⁵

Başka bir ayette Hz. İbrahim’in (as) Allah’a teslimiyet ve itaatini görüyoruz:

*“Rabbi ona, “Teslim ol” buyurduğunda, “Alemlerin Rabbi’ne teslim oldum” demişti.”*⁶⁶

*“Ey Muhammed! Eğer seninle tartışmaya girişirlerse, “Ben, bana uyanlarla birlikte kendimi Allah’a verdim,” de. Kendilerine Kitab verilenlere ve kitapsızlara, “Siz İslam oldunuz mu?” de, şayet İslam olurlarsa doğru yola girmişlerdir, yüz çevirirlerse, sana yalnız tebliğ etmek düşer. Allah kullarını görür.”*⁶⁷

d- İttibâ’

İfti’al babından mastar olan ittibâ’, sözlükte “birinin ardından yürümek veya birine uğrayıp beraberce gitmek anlamında bir kimseye uymak, tâbi’ olmak, öne geçen birinin ardından yetişmek ve ona katılmak” gibi anlamlara gelir.⁶⁸

İttibâ’ mastarının en öne çıkan manası, birine uymak ve itaat etmektir. Bununla birlikte bu kelime ve aynın kökten türeyen diğer kelimelerde birinin sözlerini ve işlerini

⁶⁴ Cevherî, age., V, 1952-1953; Râgıb el-İsfehânî, age., s. 245-247; İbn Manzûr, age., III,293-296.

⁶⁵ 2/Bakara, 112.

⁶⁶ 2/Bakara, 131.

⁶⁷ 3/Âl-i İmran, 20. Diğer ayetler için bkz. 5/Maide, 44; 27/Neml, 44; 40/Ğafir, 66; 49/Hucurat, 14, 17 vd.

⁶⁸ Cevherî, age., V, 1189-1190; Râgıb el-İsfehânî, age., s. 79; İbn Manzûr, age., VIII, 27.

derinlemesine araştırmak, incelemek; Kur'ân ve Sünnet'le amel etmek suretiyle onlara tabi olmak; bir işi peş peşe yapmak; birine söz ve fiilinde muvafakat etmek; uymak, edep, ilim ve yaşantıda öncekilerin yolunu ve izini takip etmek, yaptığının aynısını yapmak gibi manalar da vardır.⁶⁹

İttibâ', uyma ve tabi olma anlamında itaat kelimesiyle eş anlamlıdır. Ancak ittibâ'daki uyma, sözlü olmaktan çok görerek ve örnek alma yoluyla gerçekleşen bir uymadır. Çünkü itaat sözlü emir ve talimata uymayı kapsadığı gibi fiili olarak örnek alma yoluyla uymayı da ihtiva eder. Fakat ıstılahi manada ittibâ', itaat ile eş anlamlıdır.⁷⁰

İtaatten bahsedilebilmesi için bir emrin, isteğın, telkinin, tavsiyenin veya bir yasağın bulunması gerekir. Bu tür şeyler olmadan bir insanı taklit etmek, ona uymak ve benzeri davranışlar Kur'ân'da ittiba' kavramı ile ifade edilmiştir. İttiba' kavramı itaati de içine alan daha geniş kapsamlı bir kavramdır.⁷¹

Kur'ân-ı Kerîm'de, “*De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız o halde bana uyun ki, Allah da sizleri sevsin ve günahlarınızı bağışlasın...*”⁷² buyurulmaktadır. Peygamber'e ittibâ', ona itaatten ayrı düşünülemez. Hatta ona uymakla itaat etmek aynı anlamdadır. Zira birisini her yönüyle takip ettiğıniz ve bunu da bir ömür boyu yapmaya karar verdiğıniz zaman onun sınırlarından dışarı çıkmayacaksınız anlamına gelir ki bu ta itaattir. Nitekim bir sonraki ayette de, “*De ki: Allah'a ve Peygamber'e itaat ediniz...*”⁷³ buyurularak ittibâ' ile itaatin aynı anlama geldiğı açıkça beyan edilmiştir.⁷⁴

⁶⁹ Cevherî, age., V, 1189-1190; İbn Manzûr, age., VIII, 27-29.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, Mecdü'd-dîn Ebu's-Sâdât, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve 'l-Eser*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-‘Arabiyye, Kâhire 1963, III, 142.

⁷¹ Karagöz, ag.mk., s. 46.

⁷² 3/Al-i İmran, 31.

⁷³ 3/Al-i İmran, 32.

⁷⁴ Diğeri ayetler için bkz. 6/En'am, 106; 10/Yunus, 109; 33/Ahzab, 2 vd.

e- İ'tisam

Sözlükte, bir şeye el ile yapışıp tutmak ve tehlikeden korunmak anlamına gelir. İf'al babından mastardır. Sımsıkı sarılmak, tutunmak, sığınmak, korunmak ve korumak gibi anlamları da vardır.⁷⁵

İ'tisam mastarı, tutunmak ve korunmak manalarında itaat kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılabilir. Zira itaat, uygulama olarak Kitap ve Sünnet'e sımsıkı sarılmakla gerçekleşir.

Bu kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de itaatle aynı anlamda kullanıldığını en açık şekilde gösteren ayetin meali şöyledir:

*“Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın. Allah'ın size olan nimetini anın...”*⁷⁶

Başka bir ayette de yine Allah'a itaatle eşanlamlı olarak şöyle kullanılmıştır:

*“Allah uğrunda gereği gibi cihad edin. O, sizi seçmiş, babanız İbrahim'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. Daha önce ve Kur'ân'da, Peygamber'in size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için size Müslüman adını veren O'dur. Artık namazı kılın, zekatı verin, Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. Ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır O!”*⁷⁷

Allah'ın ipine sarılmak ya da Allah'a sarılmak, tabidir ki O'na itaatle aynı anlamdadır.

f- İbadet

İbadet, sözlükte boyun eğmek, itaat etmek, kulluk etmek, tapmak anlamlarına gelmektedir. diğer yandan kelimenin emri yerine getirmek, ele gelmek, alışmak, yatışmak, muvafakat etmek gibi anlamları da vardır.⁷⁸

Allah'ı birlemek ve O'nu ilah edinmek, ibadet kavramının taşıdığı manaların başında yer alır. Zira âbid vasfını taşıyan herkes Rabbi'ne boyun eğen, teslim olan ve

⁷⁵ Cevherî, age., V, 1986-1987; Râgıb el-İsfehânî, age., s. 340; İbn Manzûr, age., XII, 403-406.

⁷⁶ 3/Al-i İmran, 103.

⁷⁷ 22/Hacc, 78.

⁷⁸ Cevherî, age., II, 53; Râgıb el-İsfehânî, age., s. 322; İbnü'l-Esîr, age., III, 142; İbn Manzûr, age., III,271-273.

emrine itaat eden kişi demektir.⁷⁹ Kul anlamındaki ‘abd kelimesi de ibadet mastarıyla aynı kökten gelir. İbadet etmek kulluğun bir vasfıdır. Esasında bütün kainat Allah’ın emirlerine itaat etmek vasfı sebebiyle bir kuldür. İnsan bazen dünyada O’na kul olmayı kendince kabul etmez görünür ama neticede herkes ve her şey kulluğunu hatırlayacak ve Ma’bud’a yönelecektir.⁸⁰

Görüldüğü gibi ibadet, boyun eğme ve teslimiyet noktalarında itaat ile eş anlamlıdır. Ancak ibadet, genel anlamda itaat manası taşımakla beraber, sırf Allah’a karşı yapılması caiz olan özel bir itaat anlamını da ifade eder. Nitekim, “falan falana itaat etti” denilebildiği halde, “falan falana ibadet etti” denilemez.⁸¹

Kur’ân-ı Kerîm’de kul olmanın itaati ihtiva ettiği hatta aynı anlama geldiği ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Böylelikle takva sahibi olursunuz.”*⁸²

*“Allah’a kulluk edin. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın...”*⁸³

g- Birr

Birr; hayır, iyilik, gönül, ihsan, itaat ve ibadet manalarında isimdir. Bol bol hayırda bulunmak manasında da kullanılır. بَرَّ (Berra) fiilinin mastarı olarak “Allah’a itaatkar olmak, kabul etmek, bol bol iyilik etmek, ana-babaya itaat etmek, iyilik ve ihsanda bulunmak, saygı ve ilgi göstermek” gibi manalara da gelir. Ayrıca البرُّ (el-Berr), “çok itaatkar kul” anlamında bir sıfattır.⁸⁴

Kelimenin ihtiva ettiği bütün manaları dikkate alan Dihlevî, tek tarifleyerek “birr”i, insanın, ilahi nizama boyun eğerek, Allah Teala’nın muradı çerçevesinde işlemiş olduğu her şey, dünyada veya ahirette mükafatlandırılmasına sebep olacak her amel, insanlık aleminin bağlı bulunduğu sosyal ihtiyaçları karşılamaya

⁷⁹ İbn Manzûr, age., III, 271-273.

⁸⁰ 19/Meryem, 93.

⁸¹ Tehânevî, age., II, 915.

⁸² 2/Bakara, 21.

⁸³ 4/Nisa, 36. Diğer ayetler için bkz. 5/Maide, 72, 117; 7/A’raf, 59, 65; 16/Nahl, 36; 22/Hacc, 77, vd.

⁸⁴ Râgıb el-İsfehânî, age., s. 51; İbnü’l-Esrî, age., I, 116-117.

yönelik her yararlı fiil ve fitratın ortaya çıkmasını engelleyen perdeleri ortadan kaldırmaya yönelik her türlü davranış olarak tanımlar.⁸⁵ Bu tarif de Allah'a itaatın bütün yönlerini kapsamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de berr kavramını en belirgin şekilde ortaya koyan ayet şüphesiz Bakara sûresindeki şu ayettir:

*“Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak (berr) demek değildir. Lakin iyi olan, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitab'a, peygamberlere inanan, Onun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namazı kılan, zekatı veren ve ahitleştiklerinde ahitlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır.”*⁸⁶

Başka bir ayette de Müslümanlardan berr konusunda bir yarışma hali içerisinde bulunmaları istenmektedir:

*“...İyilikte ve fenalıktan sakınmada yardımlaşın, günah işlemek ve aşırı gitmekte yardımlaşmayın. Allah'tan sakının. Zira Allah'ın cezalandırması şiddetlidir.”*⁸⁷

Ayrıca iki yerde, yukarıda bahsedildiği şekliyle, sıfat olan *berr* kelimesi ana-babaya karşı iyi olmak anlamında kullanılmıştır. İlkinde Hz. Yahya'dan, “O, ana-babasına karşı iyi davranan bir kimseydi, onlara isyan eden bir zorba değildi”⁸⁸ diye bahsedilmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi *berr* kelimesi isyankar zorbanın zıddı olarak, yani itaatkar anlamında kullanılmıştır.

İkinci ayette de Hz. İsa, kendisinden bahsederken, “Allah beni anasına iyi davranan kıldı, ona karşı isyan eden bedbaht bir zorba kılmadı”⁸⁹ buyurmaktadır. Burada da kelime aynı form içinde kullanılmıştır ve yine “itaatkar” anlamını ihtiva etmektedir.

⁸⁵ Dihlevî, age., I, 235.

⁸⁶ 2/Bakara, 177.

⁸⁷ 5/Maide, 2. Diğer ayetler için bkz. 2/Bakara, 44, 189; 3/Al-i İmran, 92; 58/Mücadele, 9.

⁸⁸ 19/Meryem, 14.

⁸⁹ 19/Meryem, 32.

h- Huşû'

Huşû' kelimesi sözlüklerde, bakışını yere indirmek, sesini kısmak, tevazu halinde olmak anlamlarına gelir. Kelimenin kökünde, "rüzgarın etkilerine kolayca teslim olacak tarzda yumuşak topraktan oluşmuş ve yere bitişik haldeki küçük tepecik" anlamı vardır. Hudû' kelimesi ile benzerliği söz konusudur. Fakat aralarındaki fark, hudû'un bedenin bütünüyle dile getirilen bir tevazu ve teslimiyet şekli oluşu, buna karşın huşû'un hem beden, hem ses hem de bakışla dile getirilen bir teslimiyet şekli oluşudur.⁹⁰

Kelimenin muhtevasında özellikle kalbin itaat edip teslim olması anlamı vardır. Nitekim bu yönüyle alakalı olarak, "kalp itaat edince organlar da boyun eğip teslim olurlar" denmektedir.⁹¹

Kur'ân-ı Kerîm'de huşû' kelimesi, yukarıda açıkladığımız anlamlarda kullanılmıştır:

*"O gün, sesler kısılmıştır, ancak bir fısıltı işitirsin."*⁹²

*"(O gün kafirler), sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi, bakışları perişan, utançtan yere bakar bir halde kabirlerden çıkarlar."*⁹³

*"(Sanki bitkinlikten) boynu bükük, tükenmiş gördüğün yeryüzünün, Biz ona su indirdiğimiz zaman titreyip harekete geçmesi, kabarması Allah'ın varlığının belgelerindedir."*⁹⁴

Özellikle bu ayette Allah Teala çok dikkat çekici bir halde, kurak yeryüzünü susuzluktan bitkin düşen, ardından su verilince silkinip ayağa kalkan bir insana benzetmiştir ki bu, huşû' kelimesinin anlamını vermesi bakımından çok etkili bir örnektir aynı zamanda.

*"Onlar ki namazlarında alçakgönüllü bir haldedirler."*⁹⁵

⁹⁰ İbn Manzûr, age., VIII, 71-73.

⁹¹ Râgıb el-İsfehânî, age., s. 154-155.

⁹² 20/Taha, 108.

⁹³ 54/Kamer, 7.

⁹⁴ 41/Fussilet, 39.

⁹⁵ 23/Mü'minün, 2.

“Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım dileyin. Şüphesiz sabır ve namaz, Allah’a saygıdan kalbi ürperenler dışındaki herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.”⁹⁶

Bu son iki ayette, huşû’ kelimesi, Allah Teala’ya karşı, acziyetin bir ifadesi olarak, boyun bükmüş bir halde teslimiyeti izhar etme anlamlarına gelmektedir.⁹⁷

i- Kunût

Kunût kelimesinin sözlüklerdeki anlamlarına baktığımızda karşımıza temel olarak şu anlamların çıktığını görüyoruz: Konuşmayı terk etmek, namazda dua etmek, namazda kıyamda durmak, huşû içinde olmak, kulluğu ikrar etmek, içinde hiç isyan barındırmayacak bir şekilde itaat etmek.⁹⁸ İbnü’l-Enbârî demiştir ki kunût dört kısımdır: Namaz kılmak, namazda kıyamı uzun tutmak, itaati yerine getirmek ve sükut etmek. Fakat alimlerden bazıları da kunût kelimesinin asıl manasının itaat olduğunu belirtirler.⁹⁹ Râgıb el-İsfehânî ise kunût kelimesine, “hudû’ (teslimiyet, boyun eğme) halinde itaat etmek” anlamı vermiştir.¹⁰⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de kunût kelimesi el-İsfehânî’nin yukarıda tanımladığı anlamda kullanılmıştır. Mesela Ahzab sûresinde Allah Teala, Peygamber eşlerine şöyle seslenir:

“Sizlerden Allah’a ve Peygamberine boyun eğip yararlı iş işleyene ecrini iki kat veririz; ona cömertçe rızık hazırlamışsızdır.”¹⁰¹

Başka bir yerde meleklerin Hz. Meryem’e (ra) tavsiyesi de yine onun Allah’a boyun eğip itaat eden bir kul olması yönündedir:

“(Melekler dediler ki) Ey Meryem! Rabbinde gönülden boyun eğ, secde et, rüku edenlerle birlikte rüku et.”¹⁰²

Allah Teala, Hz. İbrahim’in de -diğer peygamberler gibi- Allah’a teslimiyetle itaat eden bir kul olduğundan haber verir:

⁹⁶ 2/Bakara, 45.

⁹⁷ Diğer ayetler için bkz. 3/Âl-i İmran, 199; 17/İsra, 109; 21/Enbiya, 90; 57/Hadid, 16 vd.

⁹⁸ İbn Manzûr, age., II, 73.

⁹⁹ İbn Manzûr, ay.

¹⁰⁰ Râgıb el-İsfehânî, age., s. 413.

¹⁰¹ 33/Ahzab, 31.

¹⁰² 3/Âl-i İmran, 43.

*“İbrahim, şüphesiz Allah’a boyun eğen ve O’na yönelen bir önderdi; puta tapanlardan değildi.”*¹⁰³

Şüphesiz ki Allah’a teslim olup, O’nun huzurunda boyun eğerek O’na itaat eden sadece insanlar değildir. Yaratılmış olan ne varsa her şey O’na boyun eğmektedir:

*“ ‘Allah oğul edindi’ dediler. Hâşâ; halbuki göklerde ve yerde ne varsa O’nundur. Hepsi O’na teslimiyet içinde boyun eğmişlerdir.”*¹⁰⁴

j- İktidâ

En’am sûresinin 90. ayetinde şöyle buyurulmaktadır:

“İşte bunlar, Allah’ın doğru yola eriştirdikleridir, onların yoluna uy, “Sizden buna karşılık bir ücret istemem, bu sadece herkes için bir hatırlatmadır” de.”

Bundan önceki ayetlerde, önceki peygamberlerden bahsedilir ve hepsinin de Allah’ın mesajını insanlara aktaran, doğru yola eriştirilmiş ve alemlere üstün kılınmış kimseler oldukları dile getirilir. Onlara, hidayete erişmiş kimseler tabi olmuştur. Kafirler ise onları inkar etmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in de, geçmişte yaşamış ve insanlara doğru olanı anlatmış o elçilerin yoluna tabi olması gerekmektedir. Çünkü o da aynı silsilenin bir halkasıdır.

3. İtaat Kavramının Karşıt Anlamlı Kullanımları

a- İsyân

İtaat kavramının karşısına yerleştirilecek en uygun kelime hiç şüphesiz isyân kelimesidir.

‘İsyân’ın sözlük anlamı, bir şeyi asa (değnek) ile engellemek demektir. Bu kelime zamanla, her türlü karşı çıkma, itaatsizlik etme, karşı koyma anlamlarını kazanmıştır.

İsyân edene ‘âsî’ denir.

¹⁰³ 16/Nahl, 120.

¹⁰⁴ 2/Bakara, 116. Aynı anlamda başka bir ayet için bkz. 30/Rum, 26.

Allah'ın emirleri ve ilkeleri çerçevesinde üzerine düşeni yapmaktan kaçınma durumu, Allah'ı dinlemeyerek itaatsizlik yapma tavrına 'isyan' denir.

Meşru (dine uygun) bir yönetime itaat etmeyerek, karşı çıkan, kanunları dinlemeyen kimselerin yaptığı da bir 'isyan'dır. O bu bağlamda 'bağî' kelimesiyle eş anlamlıdır.¹⁰⁵

İtaatsizlik, emre karşı gelme, başkaldırı. Bağî, serkeş ve asi anlamlarıyla Allah'ın kanunları çerçevesinde üzerine düşeni yapmaktan kaçınma hali ve günahkâr anlamları da verilmektedir.¹⁰⁶

Şeytan, Allah'ın 'Adem'e secde edin' emrine karşı gelerek ilk defa isyan eden oldu. Yani Allah'a karşı geldi, itaat etmedi.

Hız. Âdem'in yasak meyveyi yemesi bir itaatsizlikti. Ancak o, hatasında direnmedi ve tevbe etti. Halbuki şeytan isyanını sürdürdü, inatlaştı, hatta isyanını ilâh haline getirdi.

İsyan kavramının özünde hem yapma ve hem de yıkma anlayışı vardır. Günahkârlar ve isyankârlar yıkmak için, Allah'a ve O'nun ilkelerine, müslüman yöneticilere karşı çıkarlar ve yıkıcı olurlar. Peygamberler ve onların izinden giden mü'minler, kötülöklere ve Allah'a itaatsizlik eden zâlimlere itaat etmezler, onlara ve onların zulüm düzenlerine karşı çıkarlar ve müfsitlerin yıktıklarını yapmaya çalışırlar; onların isyanları ıslah içindir, yapıcı isyandır.¹⁰⁷

Kur'ân-ı Kerîm insanların dünya ve ahiret mutluluğu için uymakla zorunlu bulunduğu bir takım emir ve yasaklamalar getirerek örnek toplum modeli çizer. Bu modelde insana düşen görev ise emrolunduğu gibi yaşaması, Kur'an ve Sünnet'ten ayrılmaması, hem fert olarak hem de fertlerin oluşturduğu toplum olarak Allah'a hesap vereceğini düşünerek¹⁰⁸ O'na itaat sınırlarının dışına çıkmaması ve isyankâr bir kul olmamasıdır.

¹⁰⁵ Bkz. İbn Manzûr, age., XV, 62-67.

¹⁰⁶ Râgıb el-İsfehânî, age., s. 339.

¹⁰⁷ Ece, age., s. 320-321.

¹⁰⁸ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (trc. Alpaslan Açıkgenç), Fecir Y., Ankara 1993, s. 42.

“Sizi yarattık, sonra size biçim verdik, sonra da meleklerle: “Âdem'e secde edin!” dedik, hepsi secde ettiler, yalnız İblis etmedi, o secde edenlerden olmadı (isyankârlardan oldu).”¹⁰⁹

Görüldüğü gibi Allah'a karşı ilk olarak şeytan isyan bayrağını açmış, bununla daha sonra Allah'ın meclisinden kovulmakla cezalandırılmıştır. O da Allah'tan dünya hayatı boyunca kendisine âsilerden arkadaş edinmek için izin almıştır:

“Allah buyurdu ki: “Haydi sen, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık. Andolsun ki onlardan (insanlardan) sana kim uyarırsa (bilin ki) sizin hepinizle cehennemi dolduracağım.”¹¹⁰

“Allah ve Rasulü, bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir erkek ve kadına, o isi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Rasulü'ne karşı gelir (isyan edip asi olursa), apaçık bir sapıklığa düşmüştür.”¹¹¹

Bu ayet mümin-kâfir sınırını kesin bir şekilde çizer. Müslüman olmak; kendi düşünce, davranış ve seçme özgürlüğünü Allah ve Rasulü'ne teslim etmek demektir. Düşünen hiç bir insandan iki karşıt davranış olan iyi ile kötüyü birleştirmesi beklenemez. Müslüman olarak yaşamak, daima öyle kalmak isteyen bir kimse mutlaka Allah ve Rasulüne boyun eğmek zorundadır. Eğer bunu kabul etmezse ne kadar müslüman olduğunu söylese söylesin Allah katında olduğu gibi insanlar arasında da münâfıklıktan öteye gidemeyecektir.¹¹²

Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuyla ilgili birçok âyette zikredilen *isyan*, *âsi* gibi kelimeler Allah'ın emirlerine karşı gelen, O'na itaat etmeyen anlamlarında kullanılmıştır:

“Babacığım, şeytana tapma, çünkü şeytan, Rahman'a isyan edip asi olmuştur.”¹¹³

¹⁰⁹ 7/A'raf, 13.

¹¹⁰ 7/A'raf, 18.

¹¹¹ 33/Ahzab, 36.

¹¹² Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (trc. Kurul), İnsan Y., İstanbul 1987, IV, 377.

¹¹³ 19/Meryem, 44.

*“Benim yapabileceğim sadece Allah’tan (bana vahyedilenleri) size duyurmak ve O’nun elçilik görevlerini yerine getirmektir. Artık kim Allah’a ve Elçisine başkaldırırsa, ona içinde sürekli kalacağı cehennem ateşi vardır.”*¹¹⁴

*“Kim de Allah’a ve Peygamberine karşı gelir, O’nun sınırlarını aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.”*¹¹⁵

İnsanın Allah’a ve Rasulüne isyan bayrağını açması demek, İslâm’dan uzaklaşması ve O’nun koyduğu kanunları hiçe sayması demektir. Bu noktada o tür bir insanın ilâhlık ve rablik kavramını reddettiği görülmektedir. Çünkü bu makamı ortaksız olarak elinde bulunduran Allah’tır. Allah’ın kanunları İslâm’ın kendisidir. Allah’tan başka ilâhlar edinmek ve İslâm’dan başka yollar edinerek İslâm’ı acz içinde görmek ise şirk, küfürdür. Bütün mesele Allah’a isyandan kaynaklanmakta ve insanın kendi hevâ ve hevesi doğrultusunda şeytan yolunda, onun askeri olmasında düğümlenmektedir.

b- Kibr, İstikbâr, Tekebbür

Bu iki kelime de kişinin itaatsizlik hali içinde bulunmasını anlatan muhtevaya sahiptir. Anlamları birbirine yakındır. Kibr, kişinin kendini beğenmesi ve başkalarından üstün/büyük görmesi sonucunda ortaya çıkan durumdur. Kibirliğin en büyüğü ve kabul edilemez olanı, Allah’a karşı olanıdır. Kişi, Allah’a kulluk etmek suretiyle hakkı kabul ve idrak etmekten çekinirse işte bu en büyük kibir olur.¹¹⁶

İstikbâr da hemen hemen aynı anlamda olup iki şekilden bahsedilir: Birincisi insanın, belirli bir konuda, başarılı olmak anlamında en büyük olmak için çalışması ve bu konuda yapılması gerekenleri yapmasıdır ki bu, istenen ve arzulanan bir durumdur. İkincisi ise kişinin, bir anlamda doyuma ulaştıktan sonra, aslında kendisinde olmayan bazı üstün özellikleri, varmış gibi göstermeye çalışmasıdır. Bu, sevilmeyen ve yerilen bir davranıştır.¹¹⁷ Kur’ân-ı Kerîm’in çirkin gördüğü davranış şekli de budur. Öncelikle insanda bir his olarak beliren istikbar, bir büyüklük kuruntusudur. İstikbar hali içinde olanların hiçbirisi aslında gerçek anlamda büyük değildir. Onları büyük ve yüce

¹¹⁴ 72/Cin, 23.

¹¹⁵ 4/Nisa, 14.

¹¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, age., s. 423-424.

¹¹⁷ Râgıb el-İsfahânî, age., s. 424.

yapacak bir özellikleri de yoktur. Ancak onlar, kendilerinin büyük olduğu kuruntusu içinde olurlar.¹¹⁸

Allah'a karşı kibirlenmek, insanın, sahip olduğu her şeyin varlık kaynağının Allah olduğunu unutması, Allah'a ihtiyaç duymadan kendini yeterli görerek, kendini bir bakıma Allah yerine koymasındır.¹¹⁹ Bu durumda olan bir insanın, Allah'a ve O'nun emrettiği mercilere itaat etmesi beklenemez. Çünkü itaat, öncelikle kişinin kendi varlığından daha üstün ve yüce bir varlık olduğunu tanınması ve kabul etmesiyle başlar.

Kur'ân-ı Kerîm'de istikbarın tipik örneği Firavun'dur. O, kendini büyük, güçlü ve yıkılmaz saltanat sahibi görerek ilahlığa kalkıştı. Hz. Musa'nın davetinden yüz çevirdi. Onun çağrısına uyarak Allah'ın önünde secde etmeyi gururuna yediremedi. Allah'a itaati reddetti ve O'nun hükmüne uymaya razı olmadı.¹²⁰

Aynı şekilde Şeytan da Kur'ân-ı Kerîm'in, kibre kapılarak Allah'a itaatten yüz çeviren ve kendini yeterli gören kimselere örnek olarak gösterdiği bir varlıktır. Kur'ân'da şöyle buyrulur:

*“Hani Rabbin meleklerle şöyle demişti: “Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan ona üflediğim zaman ona secde edin!” İblis'ten başka bütün melekler topluca secde etmişlerdi. O, büyüklük taslamış ve nankörlerden olmuştu.”*¹²¹

Esasında sadece Allah'ın hakkı olan ve sadece O'na yakışan kibir ve istikbar hali,¹²² yeryüzünde Allah'ı tam anlamıyla tanımayan, zulme sebep olup fesat çıkaran ve zayıfları ezen kimselerin benimsediği bir duygudur. İstikbar hali içinde olan bu gibi kimseler taşkınlık yapıp Allah'a itaatten uzak dururlar.¹²³

“Vazgeçmek, uzaklaşmak, çekinmek, uzaklaştırmak” gibi anlamları olan “istinkâf”¹²⁴ terimi de Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a kulluk yapmaktan uzak duranları ve

¹¹⁸ Ece, age., s. 318.

¹¹⁹ Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân -Sistemik Kur'ân Fihristi-*, Fecr yay., Ankara 2005, s. 407.

¹²⁰ Bkz. 10/Yunus, 75-76; 23/Mü'minûn, 46.

¹²¹ 38/Sâd, 71-72.

¹²² 45/Câsiye, 37; 59/Haşr, 23.

¹²³ 28/Kasas, 39.

¹²⁴ Râgıb el-İsfehânî, age., s. 507-508.

böylece itaate yanaşmayanları anlatan bir ifadedir ki büyüklük taslamakla muhteva birliğine sahiptir. Ayet-i kerimelerde şöyle buyrulur:

*“Mesih de, gözde melekler de Allah’a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim O’na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki O, hepsini huzuruna toplayacaktır. İnananlara ve yararlı iş işleyenlere, ecirlerini ödeyecek, onlara olan bol nimetini daha da artıracaktır. Kulluk etmekten çekinenleri ve büyüklük taslayanları elem verici bir azaba uğratacaktır. Onlar kendilerine Allah’tan başka bir dost ve yardımcı bulamazlar.”*¹²⁵

c- Tekzîb

İtaat kavramının Kur’ân’daki karşıt anlamlarından birisi de tekzîbdir.

Tasdîkin zıddı olarak tekzîb, haberi ve onu getireni yalanlamak, onun yalan söylediğini kabul etmek ve onun tarafında yer almamak demektir.¹²⁶ İtaat etmeyen fertlerin ve toplumların, Allah’a ve O’nun elçilerine karşı geliştirdikleri temel tutumlardan birisi de budur. Bunlar, kurulu düzenin devam etmesini ve bu kurulu düzenden elde ettikleri menfaatlerin ellerinden gitmesini istemezler. Dünyaya ve maddi menfaate bağlılıkları ve elde ettikleri haksız kazançlar, onları iyice şımartmıştır.¹²⁷ İçlerinde Elçi’nin getirmiş olduğu mesajlara karşı bir sempati uyanmış olsa bile, çoğu zaman toplumsal statüleri, atalardan tevarüs edilen gelenekler, başkalarından utanma yahut kabile taassubu gibi sebeplerle tasdik edenlerin safında yer almazlar.¹²⁸ Zira toplumun kültürel yapısından kaynaklanan baskı, ferdin ilahî mesajlar karşısında sağduyulu davranmasını çoğu zaman engeller.¹²⁹ Bununla birlikte Elçi’yi yalanlayanların bir kısmı da kalplerinin tamamen kapalı olması ve Allah’ın mesajlarına karşı derin bir kin ve buğz içinde olmaları sebebiyle yalanlama yolunu seçerler.¹³⁰

¹²⁵ 4/Nisa, 172-173.

¹²⁶ Râgıb el-İsfehânî, age., s. 644; İbn Manzûr, age., I, 707.

¹²⁷ Özellikle servet ve refahın şımarttığı kimselere Kur’ân-ı Kerîm’de model olarak Kârûn gösterilir. Böyleleri, sahip oldukları maddi refah sayesinde daha da ileri giderek kendilerini Allah’tan müstağnî görmeye başlarlar. bkz. 28/Kasas 78,79; 96/’Alak 6,7.

¹²⁸ 2/Bakara 170; 7/A’râf 28; 10/Yûnus 78; 21/Enbiyâ 52,54.

¹²⁹ Altıntaş, Ramazan, *Kur’ân’da Hidâyet ve Dalâlet*, Pınar Y., İstanbul 1995, s. 178.

¹³⁰ bkz. 68/Kalem 10-16; 74/Müddessir 11-26.

Kur'ân-ı Kerîm'de genel anlamda Allah'ın mesajlarını yalanlayan ve O'na itaat etmekten geri duranlar kafirler, Şeytan'ın dostları,¹³¹ Şeytan'ın partisi,¹³² Tâğût'un dostları,¹³³ Allah'a ortak koşanlar (müşrikler),¹³⁴ ikiyüzlülük yapanlar (münafıklar)¹³⁵ şeklinde isimlendirilirler.

Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda, yalan sayma fiilini gerçekleştirenlerin, bunu en genel anlamda vahiy karşısında yaptıklarını, bununla birlikte Allah'a karşı da yalan uydurduklarını görebiliyoruz. Mesela ayette şöyle buyrulur:

*“Allah'a karşı yalan uyduran, kendisine gelen gerçeği (Kur'ân'ı) yalan sayandan daha zalim kimdir?”*¹³⁶

Tekzîb fiili, Kur'ân-ı Kerîm'de genelde Allah'ın elçilerinin yalanlanması olarak geçer. Geçmişteki elçiler de, Hz. Muhammed (sav) gibi kavimleri tarafından yalan kabul edilmişlerdir.¹³⁷ Bunun yanında hakikatin karşısında yer alan insanlar Allah'ın ayetlerini,¹³⁸ din gününü,¹³⁹ en güzel olanı¹⁴⁰ da yalan sayma çabası içine girmişlerdir.

d- Şikâk

Kelimenin kökü olan *şakk*, çatlak, yarık; bir değnekte, duvarda ya da camda meydana gelen derin ya da yüzeysel çatlak, delik gibi anlamlara gelir. Bir şeyi ikiye ayırmak için de aynı fiil kullanılır. Şikâk kelimesi de, bir insanın diğerine muhalefet halinde olup, ona düşman kesilip, onun tarafında yer almaması anlamında kullanılır.¹⁴¹

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı insanların hem Allah'a, hem onun Peygamberine hem de Müslümanlara düşmanlık tarzında muhalefet ettiklerinden bahsederken bu kelime kullanılmaktadır:

¹³¹ 4/Nisâ 76; 7/A'raf 27,30.

¹³² 58/Mücâdele 19.

¹³³ 2/Bakara 257; 4/Nisâ 51.

¹³⁴ 6/En'âm 151; 12/Yûsuf 106; 30/Rûm 42

¹³⁵ 4/Nisâ 142; 9/Tevbe 62,101; 33/Ahzâb 73 vd.

¹³⁶ 39/Zümer, 32.

¹³⁷ Bkz. 6/En'am, 66, 148, 157; 15/Hicr, 80; 22/Hacc, 42; 26/Şuara, 105, 123, 141, 160, 176; 38/Sad, 14 vd.

¹³⁸ 7/A'raf, 37; 10/Yunus, 17; 17/İsra, 59 vd.

¹³⁹ 74/Müddessir, 46; 82/İnfitar, 9; 95/Tîn, 7.

¹⁴⁰ 92/Leyl, 9.

¹⁴¹ Râgıb el-İsfhânî, age., s. 267; İbn Manzûr, age., X, 181-182.

“Sonra kıyamet gününde Allah onları rezil eder ve der ki: “Kendileri hakkında (mü’minlere) düşman kesildiğiniz ortaklarınız nerede?” Kendilerine ilim verilmiş olanlar derler ki: “Şüphesiz bu gün rezillik ve kötülük kafirlere dir.””¹⁴²

“İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine doğru yol belli olduktan sonra Peygamber’e karşı gelenler, Allah’a hiçbir zarar veremezler. Allah onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır.”¹⁴³

Allah’a ve Rasulüne karşı gelip ona düşmanlık edenleri başka cezalar da beklemektedir:

“Bu (yani Yahudiler’in sürgüne gönderilmesi), onların Allah’a ve Peygamberine karşı gelmelerinden dolayıdır. Kim Allah’a karşı gelirse bilsin ki Allah’ın cezalandırması çetindir.”¹⁴⁴

“Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber’e karşı çıkar ve mü’minlerin yolundan başka bir yola girerse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; orası ne kötü bir yerdir.”¹⁴⁵

e- İ’râz (Yüz Çevirme)

Kelime; genişlik, sunmak, takdim etmek, göstermek anlamlarına gelen ‘arzdân türemiştir. Aynı kökten gelen ‘arazın, dünyalık mal, geçici vasıf gibi anlamları vardır.¹⁴⁶

İ’râz da “enini-boyunu belli etmek, tarafını ortaya koymak, görüşünü ortaya koymak” anlamlarına gelir. ع ن harf-i cerrîyle birlikte kullanıldığında “tepkisini ortaya koyarak sırt çevirmek” anlamına gelir.¹⁴⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de tepkisini ortaya koyarak yüz çevirme fiilinden iki yönlü olarak bahsedilir. Birincisinde vahiy karşısındaki bir müşrik tavrı olarak Allah’ın

¹⁴² 16/Nahl, 27.

¹⁴³ 47/Muhammed, 32.

¹⁴⁴ 59/Haşr, 4.

¹⁴⁵ 4/Nisa, 115.

¹⁴⁶ Râgıb el-İsfehânî, age., s. 333; İbn Manzûr, age., VII, 166-170.

¹⁴⁷ Râgıb el-İsfehânî, age., s. 333; İbn Manzûr, age., VII, 166-170.

mesajlarından yüz çevirme vardır, ikincisinde de Peygamber'e, vahye karşı böyle bir tavır takınanlardan yüz çevirmesi emredilir.

*“Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır. Fakat onların çoğu yüz çevirdi. Artık dinlemezler.”*¹⁴⁸

*“İnsana bir nimet verdiğimiz zaman (Bizden) yüz çevirir ve yan çizer. Fakat ona bir şer dokunduğu zaman da yalvarıp durur.”*¹⁴⁹

Allah'tan, Kur'ân'dan ve Allah Rasulünden yüz çevirmek tabii ki ilahi cezayı hak eden bir davranış olacaktır:

*“Kim de Beni anmaktan yüz çevirirse şüpesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve Biz onu kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz.”*¹⁵⁰

*“Eğer onlar yüz çevirirlerse de ki, “İşte sizi Ad ve Semud'un başına gelen kasırgaya benzer bir kasırgaya karşı uyarıyorum.”*¹⁵¹

*“Kim ondan (Kur'ân) yüz çevirirse, şüphesiz ki kıyamet gününde o, ağır bir günah yükünü yüklenecektir.”*¹⁵²

Allah Teala Hz. Muhammed'e (sav) müşriklerden yüz çevirmesini emir ve tavsiye buyurmuştur:

*“Onlar Allah'ın, kalplerindeki bildiği kimselerdir, onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında tesirli söz söyle.”*¹⁵³

*“Ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur.”*¹⁵⁴

*“(Rasulüm) sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.”*¹⁵⁵

Yüz çevirmek aynı zamanda bir mü'min tavrı da olabilmektedir. Tabii ki vahyin karşısında olan durumlardan yüz çevirdiği zaman:

¹⁴⁸ 41/Fussilet, 4.

¹⁴⁹ 41/Fussilet, 51.

¹⁵⁰ 20/Taha, 124.

¹⁵¹ 41/Fussilet, 13.

¹⁵² 20/Taha, 100.

¹⁵³ 4/Nisa, 63.

¹⁵⁴ 6/En'am, 68.

¹⁵⁵ 7/A'raf, 199.

“Onlar (mü'minler), boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve, “Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz.” derler.”¹⁵⁶

B. İTAAT KAVRAMININ MUHTEVASI

1. Kur'ân'ın Kendilerine İtaati Emrettiği Varlıklar

a- Allah'a İtaat

Aşağıda da açıklanacağı üzere, Allah Teala Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine itaat edilmesini açıkça emretmektedir. Allah Teala'nın, kendisine itaati emretmesi şüphesiz insanoğlu için en uygun ve en iyi yoldur. İnsanoğlu Allah'ı elinden geldiğince hakkını vererek takdir edebildiği ve neticede O'na itaat edebildiği ölçüde hem dünyasını hem de ahiretini kurtarmış olacaktır.

Şüphesiz Allah Teala Hazretleri, kendisine kayıtsız şartsız itaat edilmeye en layık olan varlıktır. Çünkü o, bütün varlıkların varoluş kaynağı ve sebebidir. O, her zaman bir iş, bir oluş içinde olan,¹⁵⁷ bir an bile yorulmayan,¹⁵⁸ ihsanı, atâsı sonsuz olan,¹⁵⁹ çokça bağışlayan, gerektiğinde şiddetli cezalandıran,¹⁶⁰ izzetli kılan, gerektiğinde zelil eden, veren, alan¹⁶¹ ve nihayet bütün varlığı yaratıp varoluş sahnesine çıkartandır.¹⁶²

Diğer yandan Allah, yarattıklarına karşı son derece merhametli olan, bu konuda merhametinin, gazap etme vasfından daha ilerde olduğunu ve her şeyi kuşattığını bizzat Kendisinin haber verdiği,¹⁶³ buna bağlı olarak da bütün diğer varlıklar gibi insanı da en güzel surette yaratan,¹⁶⁴ onu ve diğer varlıkları kendileri için en uygun ortamlarda barındıran¹⁶⁵ ve sayılamayacak kadar çok nimeti onların önüne getiren bir varlıktır.¹⁶⁶

¹⁵⁶ 28/Kasas, 55.

¹⁵⁷ 55/Rahman, 29.

¹⁵⁸ 2/Bakara, 255.

¹⁵⁹ 14/İbrahim, 34.

¹⁶⁰ 2/Bakara, 284; 3/Âl-i İmran, 129.

¹⁶¹ 3/Âl-i İmran, 26-27.

¹⁶² 2/Bakara, 117.

¹⁶³ 6/En'am, 12; 7/A'raf, 156.

¹⁶⁴ 90/Beled, 4.

¹⁶⁵ 20/Taha, 50; 87/A'la, 2.

Yarattıklarına en temel ihtiyaç olarak rızık sunması da O'nun merhametindedir. Bütün kainatın, varlığını devam ettirecek rızıkı temin etme sorumluluğunu da Kendi üzerine almıştır.¹⁶⁷

Bütün evren için geçerli olan söz konusu merhametin, insan söz konusu olduğunda daha da yoğunlaştığı, Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığında kolayca anlaşılabilir. Bütün varlığın insana fayda sağlayacak bir durumda düzenlendiğinin bildirilmesi,¹⁶⁸ bütün bu düzenin öncelikle insan için sağlandığı fikrini, kainatın kendi adına kıymetini zedelemeyen insanın fikir ve gönül dünyasına aşılacaktır.¹⁶⁹

Allah Teala'nın bütün bu özelliklerinden bahsedildikten sonra O'na itaatin, bir ibadet şekli olarak kulluğun bir parçası olduğu da ortaya çıkmaktadır. İnsan ne zaman bu parçayı bütünden ayırmışsa, keder ve ıstıraba yuvarlanmıştır. İnsanlar ancak cehalet ve anlayışsızlık perdesini kaldırıp Mâlik, Rezzâk ve Hâlık olarak Allah'ı (cc) tanırlarsa kendilerinde olması gereken şekliyle kulluk ve itaat meydana gelir. Burada insan için, parçayı bütünden ayırma durumu olmadığı müddetçe huzur, sükunet ve rahatlık vardır.¹⁷⁰

İnsanın bu kadar nimet içinde olması, şüphesiz amaçsız bir hadise değildir. İnsandan istenen her zaman için nimetler karşısındaki şükür tavrını korumasıdır. Allah'ın insandan istediği itaatin özünü de aslında şükreden bir kul olmak olarak açıklayabiliriz. Zira insan bir kere Rabbine karşı şükreden bir kul oldu mu artık o Allah'a itaatin sırrına vakıf olmuş, ve Allah'ın emrettiği şekilde itaatin nasıl olması gerektiğini kavramış demektir.

İnsanın yapması gereken kulluk ile Allah'a itaat arasındaki birlik öyle bir şeydir ki, insan bununla Allah'ın (cc) yüklediği emanetin bilincinde olur. Diğer yaratıklara göre üst seviyelerde bulunur. Onlardan ayrı bir yaratık olarak varlığını devam ettirir.¹⁷¹

¹⁶⁶ 14/İbrahim, 34; 16/Nahl, 18.

¹⁶⁷ 11/Hud, 6; 16/Nahl, 112.

¹⁶⁸ 14/İbrahim, 32, 33; 16/Nahl, 12, 14; 22/Hacc, 65.

¹⁶⁹ Şenat Kazancı, age., s. 259.

¹⁷⁰ Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-Alâ, *İslamî Kavramlar*, (trc. Süleyman Akyüz), Pınar Y., İstanbul 1986, s. 26-27.

¹⁷¹ Mevdûdî, age., s. 27.

Netice olarak, demeliyiz ki kâinatı yoktan var eden ve yöneten Allah'a kayıtsız şartsız itaat edilmelidir. Mü'min, Allah'a ve O'ndan gelen hayat kanunlarına itaat etmek için iman eden insandır. O'nun emirleri ve yasaklarına itaat edilmedikçe iman, en küçük bir sarsıntıda yıkılmaya mahkûm olacak şekilde zayıftır. Allah'a itaat, emrettiği her konuda yerine getirilmelidir. Kişisel, sosyal, ailevî ve siyasî, vs. bütün konularda Allah'ın emirlerine itaat, Allah'a iman etmenin zarurî gereğidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a itaat büyük çoğunlukla Rasul'e itaatle birlikte zikredilmiştir. Bu da mü'minlerin Kur'ân'a ve Sünnet'e itaat etmelerinin gereğine işaret eder. Allah'a itaat, O'nun indirdikleriyle hükmetmek demektir.¹⁷² Genel anlamda Kur'ân'la amel etmekten ibaret olan Allah'a itaati, Peygamber vasıtasıyla kullarına bildirdiği emirlere uymak, yasaklardan kaçınmak olarak ifade etmek de mümkündür. Bu sebeple Allah'a itaatin genel olarak ifade ettiği manayı ayrıca, "Allah'ın emirlerine uymak" ve "Allah'ın yasaklarından kaçınmak" şeklinde iki ayrı kategoride de düşünmek mümkündür.¹⁷³ Nitekim bazı müfessirler de Allah'a itaati açıklarken, Ona itaatin hem emirlerine uymayı hem de nehiyelerinden kaçınmayı kapsadığını bildirmişlerdir.¹⁷⁴

Şunu da ifade etmeliyiz ki itaatle ilgili düzenleme yapan naslar, daima, Allah'a isyan konusunda itaatin olmayacağı hükmüyle yan yana yer alır. Hz. Peygamber'in pek çok hadisi de bunu gösterir. Hz. Peygamber ahlaki yücelikleri tamamlamak için gönderilen bir peygamber olmakla birlikte, Birinci Akabe Biati'nda ona itaat etmek ve "iyilikte isyan etmemek" üzere biat edildi. Bu da gösteriyor ki, itaatin sınırları daima Allah'ın emrettiği iyilikle yan yanadır. Bunu şu da pekiştiriyor: Biat edenlerin temel yönelişi, Hz. Peygamber'in, kendilerini çağırdığı Allah'a itaat idi. Hz. Peygamber, biatleri dolayısıyla onlara bir mükafat vermeyeceğini, bunun yüce Allah'a ait olduğunu belirtiyordu. Böylelikle itaat emrinin, ona bağlanmanın ve

¹⁷² Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1934, IX, 147-148.

¹⁷³ Ağırman, age., s. 81.

¹⁷⁴ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1405 h., VIII, 495; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru's-Şa'b, Kahire 1372 h., V, 259.

muhalefet bulunmayışının, Allah'a itaat ve aynen onun gibi olan Peygamber'e itaatle yan yana olduğu açıkça ortaya çıkıyor.¹⁷⁵

1) İnsanın Allah'a İtaati

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı ayetlerde insanlara hitap edilerek, onların Allah'a itaat etmeleri emredilmektedir. Mesela Teğâbün sûresindeki bir ayet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır:

*“Allah'a karşı gelmekten gücünüz yettiğince sakının. Buyruklarını dinleyin, itaat edin. Kendinizin iyiliğine olarak mallarınızdan sarf edin. Nefsinin tamahkarlığından korunan kimseler kurtuluşa ererler.”*¹⁷⁶

Allah'a karşı gelmemek yani O'na karşı takvalı olmak konusunda, diğer yükümlülüklerde olduğu gibi, insanın takatini aşan bir teklif insana yükletilmemektedir. İnsan, kendisine karşı son derece merhametli olan Yaratıcısına itaat etmek zorundadır. Ama bu itaat, yine Yüce Yaratıcı'nın rahmetinin bir gereği olarak insanı katlanamayacağı bir halde bırakacak şekilde ona emredilmemektedir. Ondaki bu konuda elinden gelen gayretini göstermesi, Allah'ın ona gönderdiği vahyi dinlemesi ve o vahiyle gelen emirlere uyması ve nehiylerden de kaçınması istenmektedir.¹⁷⁷

Bakara sûresinin son ayetinde de şöyle buyurulmaktadır:

“Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. “Allah'ın peygamberlerinden hiçbirini ayırmayız. İştittik, itaat ettik. Ey rabbimiz, affına sığındık! Dönüş Sanadır.” dediler.”¹⁷⁸

Yukarıdaki ayette insanlara, Allah'a itaat etmeleri emredilirken burada da Allah'ın bu emrine icabet eden mü'min kimselerin halleri bizlere açıklanmaktadır. Buna göre mü'min kimseler, Allah'a iman etmiş bulunan Peygamberleri gibi, “Allah'ın peygamberlerinden hiçbirinin arasını ayırmayız. Birinin peygamberliğini tasdik, diğerini

¹⁷⁵ Mustafa, age., s. 105-106.

¹⁷⁶ 64/Teğâbün, 16.

¹⁷⁷ Bkz. Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed, *Tefsîru'l-Keşşâf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2003, IV, 538; Elmalılı, age., VI, 5038.

¹⁷⁸ 2/Bakara, 285.

tekzip ederek aralarını tefrik etmeyiz. Hepsini derecelerine göre tanırız” diyerek iman etmişler ve bu iman ile şöyle demişlerdir: “Dinledik ve itaat ettik, haktan gelene kulak verdik, belledik ve kerhen değil tav’an (istemeden, gönülsüzce değil, isteyerek ve gönüllü bir şekilde), rızamızla seve seve tuttuk. Gufranını niyaz ederiz Rabbimiz! Ne kadar itaat etsek yine kusurumuz çok, hele nefsin başımıza getirdiklerinden hiç kurtuluş yok.”¹⁷⁹

2) İnsan Dışındaki Varlıkların Allah’a İtaati

Cin sûresinde cinlerin, Müslüman ve kafir; salih ve asi olanlarının bulunduğu bildirilmiştir. Müslüman ve salih olanlar Allah’a ve Peygamber’e teslim olup itaat etmişler, sapanlar ve salih olmayanlar ise isyan etmişlerdir. Bahsi geçen sûrede cinlerin ağzından şöyle buyrulur:

*“İçimizde Allah’a teslimiyet gösterenler (el-Müslimûn) de var, hak yoldan sapanlar da var. Teslimiyet gösteren kimseler, doğru yolu arayanlardır. Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.”*¹⁸⁰

Diğer yandan melekler de, *“Allah’ın emrettiği şeylere isyan etmezler ve emredildikleri şeyleri yaparlar.”*¹⁸¹

İnsan ve cinlerin dışında, kainattaki bütün canlı ve cansız varlıklar Allah’a boyun eğmişler ve itaat etmişlerdir:

*“Göklerde ve yerdekiler, ister istemez O’na teslim olduğu halde onlar (Ehl-i Kitab), Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar? Halbuki O’na döndürülecekler.”*¹⁸²

*“Göklerde ve yerde bulunanlar da, onların gölgeleri de sabah akşam ister istemez sadece Allah’a secde ederler.”*¹⁸³

Bu ayetlerde geçen ‘tav’an ve kerhen’ kelimeleri, bu varlıkların isyan etme, itaate gelmeme kabiliyetleri olmadığını ifade eder. Bu varlıklar, daha yaratılırlarken Allah’ın emrine isteyerek boyun eğmeyi kabul etmişlerdir.

¹⁷⁹ Elmalılı, age., I, 996.

¹⁸⁰ 72/Cinn, 14-15.

¹⁸¹ 66/Tahrim, 6. Geniş bilgi için bkz. Cebeci, Lüftullah, *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Melekler*, İstişare Y., Kayseri 1989, s. 20-24.

¹⁸² 3/Âl-i İmran, 83.

¹⁸³ 13/Ra’d, 15.

Aşağıdaki ayet bu durumu daha iyi açıklar mahiyettedir:

“*Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yer küreye, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler.*”¹⁸⁴

Bu ayetin tefsirinde bazı müfessirler göğün ve yerin yaratılışı ile ilgili olarak bazı teferruatlı meselelere dalmışlardır. Fakat konumuzla alakalı olan esas yön, ayetteki göğün ve yerin itaati meselesidir. Buradaki *طوعاً أو كرهاً* “isteyerek veya istemeyerek gelin” ifadesi, müfessirlere göre, “ikiniz de beraberce emrime boyun eğin, bu emir sizin tabiatlarınıza uygun olsun ya da olmasın emrime uyun” yahut da “ikiniz de emrime uyarak vücuda gelin, tekevvün edin” anlamındadır. Onlar da bu emre, “ikimiz de isteyerek geldik” diye cevap vermişlerdir.¹⁸⁵ Bazı müfessirler bu cevabın şuurlu bir cevap olduğunu söylemişlerse de bu cevabı mutlak itaat olarak anlamak daha uygundur. Yani gök ve yer, kendilerine emredilen her ne ise, bu emir onların tabiatlarına uysa da uymasa da itaat etmişlerdir. Zira esasında onların tabiatlarında, Yaratıcılarının emrine uygun olmamak diye bir özellik yoktur.¹⁸⁶

b- Peygamberlere İtaat

1) Genel Anlamda Peygamberlere İtaat

Bütün peygamberlerin gönderiliş amacı, insanların gerçek anlamda insanlıklarına dönerek, yaratıldıkları fitrat saflığına tekrar yönelerek, hem insanlığa uygun hem de Allah’ın hoşuna giden bir hayatı yaşamalarıdır. Bütün peygamberler böyle bir çağrıyı insanlara yöneltmişlerdir. Bu çağrının anlam kazanması ve gereklerinin yerine getirilmesi için hiç şüphesiz öncelikle insanların o peygamberlere itaat etmeleri, onların yoluna kendilerini adamaları ve onlara müspet anlamda boyun eğmeleri gerekir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm de bu hakikati şöylece dile getirmektedir:

¹⁸⁴ 41/Fussilet, 11.

¹⁸⁵ Elmalılı, age., V, 4191.

¹⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 184; Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsîru’n-Nesefî*, Pamuk Y., İstanbul, tsz., IV, 89; Elmalılı, age., V, 4192; Esed, Muhammed, *Kur’ân Mesajı*, (trc. Ahmet Ertürk-Cahit Koytak), İşaret Y., İstanbul 1997, s. 272 (dipnot, 13); Fazlur Rahman, age., s. 143.

“Biz her peygamberi ancak Allah’ın izniyle kendisine itaat edilsin diye gönderdik.”¹⁸⁷

Bu ayet-i kerimede Allah Teala Hz. Peygamber’e seslenerek, bütün peygamberleri ancak kendilerine uyulması için gönderdiğini, yani bütün peygamberlere, kendilerine gönderilen kavimlerin uymasının farz olduğunu, Hz. Peygamber’in de işte bu kendisine uyulması zaruri olan peygamberlerden biri olduğunu beyan etmektedir. Dolayısıyla bu ayet bütün peygamberlerin, kendilerine uyulması için gönderildiklerini beyan etmekten başka bir de Hz. Peygamber’in daveti karşısında münafıkça bir tutum takınan bazı kişilere de bir uyarıdır. Zira onlar Hz. Peygamber’i, bütün peygamberlerin oluşturduğu kutlu silsilenin bir zinciri olarak görme kararında değillerdi. Oysa Hz. Peygamber de bütün nebilerin oluşturmuş olduğu ve Allah katında geçerli tek din olan İslam’a insanları davet eden ve dolayısıyla emirlerine ve yasaklarına uyulması farz olan bir nebidir.¹⁸⁸

Bu cümleden olarak geçmişte çeşitli ümmetlere gönderilmiş olan bütün peygamberlerin, ümmetlerine “Allah’a karşı sorumluluk bilincinde olma”¹⁸⁹ çağrısından sonra kendilerine itaati insanlara emir ve tavsiye ettiklerine şahit olmaktayız.¹⁹⁰

2) Özel Olarak Son Peygamber’e İtaat

Müslümanlığı kabul etmiş bir insanın, Allah’la birlikte son peygamber Hz. Muhammed’e (s.a.v.) gönülden itaat etmesi ve onun emirlerine uyması gerekmektedir. Hz. Peygamber, Müslümanlara aklın ve şeriatin çirkin göreceği veya insanı helake sürükleyecek herhangi bir şeyi emretmeyeceği için, o bir konuda bir şeyi emrettiğinde veya bir hüküm verdiği müslümana düşen vazife ona tam teslimiyetle uymaktır. Ayet-i kerimede şöyle buyrulur:

¹⁸⁷ 4/Nisa, 64.

¹⁸⁸ Taberî, age., V, 157; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 517; Kurtubî, age., V, 266.

¹⁸⁹ Tırnak içindeki bu ifade “takva” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu karşılık Muhammed Esed’e aittir. Ona göre, takva kelimesini “Allah’tan korkmak” şeklinde alışlagelmiş bir karşılıkla tercüme etmek, bu ibarenin olumlu içeriğini yeterli biçimde yansıtmaz. Oysa takva, insanın, Allah’ın her an her yerde hazır ve nazır olduğunun farkında olması ve bu farkında oluşun ışığı altında kendi varlığını biçimlendirme arzusudur. Böyle olunca tercüme de takva kelimesinin bütün bu yönlerini yansıttak biçimde olmalıdır. Bizce de bu tercüme daha uygundur. Bkz. Esed, age., s. 4 (dipnot, 2).

¹⁹⁰ Bkz. 3/Âl-i İmran, 50; 20/Taha, 90; 26/Şuara, 108, 110, 126, 131, 144, 150, 163, 179; 43/Zuhuruf, 63; 71/Nuh, 3.

*“Allah ve Rasulü bir iş konusunda hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Rasulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”*¹⁹¹

Kur’ân-ı Kerîm’de bir çok ayette Peygamber Efendimiz’e itaat emredilmektedir. Bu ayetlerde Peygamber’e itaat büyük çoğunlukla Allah’a itaatle birlikte emredilmiştir.

*“De ki: ‘Allah’a ve Peygamber’e itaat edin.’ Yüz çevirirlerse, bilsinler ki O, kafirleri sevmez.”*¹⁹²

Medine’ye gelen Necdî Hristiyanlarının oluşturduğu grubun ziyaretiyle ilgili olarak nazil olduğu bildirilen yukarıdaki ayet-i kerimede Allah Teala Hz. Peygamber’den, Hristiyanlara, artık gelip kendisine ve dolayısıyla Allah’a itaat etmelerini, Hz. Peygamber’in hak ve gerçek bir nebi olduğunu zaten İncil’de kendilerinin de bulduğunu, dolayısıyla bu konuda bir mazeretleri kalmadığını bildirmesini söylemektedir. Şayet onlar bu konuda eski fikirlerinde devam ederlerse artık Allah nezdinde kafir olarak addedileceklerdir. Allah ise kafirleri asla sevmez.¹⁹³

Başka bir ayette Allah Teala Peygamber eşlerine de daimi bir Müslümanlık hali üzere olmalarını, buna bağlı olarak Müslümanlığın gerektirdiği şeyleri yapmalarını, Allah’a ve Peygamber’e emrettikleri ve yasakladıkları konularda tabi olmalarını¹⁹⁴ ve cahiliye adetlerini tamamen terk etmelerini beyan buyurmaktadır:

*“(Ey Peygamber eşleri!) Evlerinizde oturun. Eski cahiliyyede olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekatı verin. Allah’a ve Peygamberine itaat edin. Ey Peygamber’in ev halkı! Şüphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister.”*¹⁹⁵

Bir başka ayet-i kerimede Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

¹⁹¹ 33/Ahzab, 36.

¹⁹² 3/Âl-i İmran, 32.

¹⁹³ Elmalılı, age., II, 1076-1079

¹⁹⁴ Taberî, age., XXII, 5; İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1401 h., III, 484.

¹⁹⁵ 33/Ahzab, 33.

*“Ey inananlar! Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın.”*¹⁹⁶

Bu ayetten anlıyoruz ki Allah Teala’ya ve O’nun Peygamberine itaat edilmeksizin yapılan salih amellerin Allah katında bir değeri olmamaktadır. Zira insan hem Allah’a ve Rasulüne isyan halinde olup hem de hayır işlediğini zannederse şüphesiz büyük bir çelişki içinde olur. Çünkü en büyük hayır ve salih amel tevhididir kabul etmektir ki o da Allah’a ve O’nun Elçisine itaatle olur. Bir insan Kur’ân-ı Kerîm’de tanımlandığı haliyle kafir olmuşsa geçmişte yaptığı iyilikler de anlamını yitirmektedir. İman içinde bulunan insan, küfür, nifak, ucub, riya, insanlara eziyet ve bunlara benzer itaatsizlikler yaptığı takdirde daha önce yapmış olduğu salih amelleri boşa çıkmış, hükümsüz kalmış olacaktır.¹⁹⁷

Müfessirlerin bildirdiğine göre Hz. Peygamber’in ashâbı, bu ayet nazil oluncaya kadar, nasıl ki şirk koşmak imana bir fayda sağlamıyorsa aynı şekilde günah işlemenin de imana bir zarar vermeyeceğini düşünüyorlardı. Fakat bu ayet nazil olunca artık bu konuda daha dikkatli olmaya başladılar.¹⁹⁸

Peygamber’e itaat etmek, Allah’a itaat etmek demektir:

*“Peygamber’e itaat eden Allah’a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, bilsin ki biz seni onlara bekçi göndermedik.”*¹⁹⁹

Taberî, bu ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde şunları söylemektedir: “Bu ifade, Allah Teala’nın, elçisi Hz. Muhammed (sav) konusunda kullarını ikaz etmesidir. Allah Teala buyuruyor ki, ey insanlar, sizden kim Muhammed’e itaat ederse ona itaat etmekle Bana itaat etmiş demektir. Bu durumda onun sözünü dinleyin ve ona itaat edin. Zira o size neyi emrederse bilin ki o Benim emrimdir ve size neyi yasaklarsa yine bilin ki o Benim yasakladığımdır. Hal böyleyken sizden biri çıkıp da sakın demesin ki, “Muhammed de bizim gibi insandır, bize üstünlük kurmak istiyor o”. Sonra da Allah Teala nebisi Muhammed’e demiştir ki eğer sana itaatten geri dururlarsa sen de onlardan yüz çevir. Zira Biz seni onlara bir gözetici olarak göndermedik ki onların amellerini

¹⁹⁶ 47/Muhammed, 33.

¹⁹⁷ Bkz. Elmalılı, age., VI, 4397.

¹⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 320.

¹⁹⁹ 4/Nisa, 80.

gözetleyesin. Biz seni ancak gönderdiğimiz mesajları onlara açıklayasın diye gönderdik. Onların amellerini gözetleyici olarak Biz yeteriz.”²⁰⁰

Mü’minler, Allah’a ve Peygamber’e itaat etme konusunda sadakat sahibi olmak zorundadırlar:

*“Aralarında hüküm vermek üzere Allah’a ve Peygamberine çağrıldıkları vakit, “işittik ve itaat ettik” demek, ancak mü’minlerin sözüdür. Kurtuluşa erenler, işte onlardır. Allah’a ve Peygamber’e itaat eden, Allah’tan korkan ve sakınan kimseler kurtulan kimselerdir.”*²⁰¹

Diğer yandan münafıklar, Allah’a ve Peygamberine iman ve itaat konusunda - diğer bütün konularda olduğu gibi- iki yüzlü ve kaypaktırlar:

*“Münafıklar, “Allah’a ve Peygambere inandık ve itaat ettik” derler, sonra da birtakımı yüz çevirirler, işte bunlar iman etmiş değillerdir.”*²⁰²

Bu ayetten de anlaşıldığı üzere iman laftan ibaret değildir. Yalnız dilden Allah’a ve Rasulüne iman ettim demekle hakikaten mü’min, Müslüman olunmaz. Bunun yanında samimi kalpten inanmalı ve sadakatle sebat etmeli ve bu sebatı da fiillerle ortaya koymalı ve desteklemelidir. Bu türlü imanı gösteren delillerden biri de hiç şüphesiz hakkına razı olmak ve bir ihtilaf halinde Allah ve Rasulünün hükmüne davet edildiği zaman icabet ve itaat etmektir. Halbuki Allah ve Rasulüne iman ettik, Müslüman olduk diyenler içinde öyleleri vardır ki imanı yalnız dilindedir. Bunlar mü’min değil bilakis münafıklardır. Haklarına razı olmadıkları gibi bir kısmı sözünde de durmaz, dönerler.²⁰³

Allah’a ve Peygamber’e itaat, iman etmiş olmanın hem gereği hem de sonucudur:

*“Sana ganimetlere dair soru soruyorlar. De ki: “Ganimetler Allah’ın ve Peygamberininindir. İnanıyorsanız Allah’a ve Peygamberine itaat edin.”*²⁰⁴

²⁰⁰ Taberî, age., V, 177.

²⁰¹ 24/Nur, 51-52.

²⁰² 24/Nur, 47. Ayrıca bkz. 4/Nisa, 81; 24/Nur, 53.

²⁰³ Taberî, age., XVIII, 156; İbn Kesîr, age., III, 261; Elmalılı, age., IV, 3531.

²⁰⁴ 8/Enfal, 1.

*“Ey mü’minler! Allah’a ve Peygamberine itaat edin. Kur’ân’ı dinleyip dururken yüz çevirmeyin, dinlemedikleri halde ‘dinledik’ diyenler gibi olmayın.”*²⁰⁵

*“Allah’a ve Peygamberine itaat edin. Çekişmeyin. Yoksa korkuya kapılır, başarısızlığa uğrarsınız ve gücünüz gider. Sabredin, doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir.”*²⁰⁶

Peygamber’e itaat eden doğru yolu bulur. Bu konuda Peygamber’e düşen de sadece tebliğdir. İnsanların onu dinledikten sonra itaat etmeleri ya da etmemeleri kendi sorumluluklarında olan bir durumdur. Sonuçlarına kendileri katlanacaklardır:

*“Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin. Karşı gelmekten sakının. Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki Elçimize düşen sadece açık bir biçimde tebliğ etmektir.”*²⁰⁷

*“De ki: ‘Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki o Peygamber, kendisine yükletilenden, siz de kendinize yükletilenden sorumlusunuz. Eğer ona itaat ederseniz, doğru yolu bulursunuz. Peygamber’e düşen, yalnızca apaçık tebliğdir.”*²⁰⁸

Bu ayet-i kerimede Allah Teala, Peygamber’e itaat etmekten yüz çevirme niyetinde olanları adeta azarlamakta ve onlara şöyle demektedir: “Şayet ona itaatten yüz çevirirseniz ona bir zarar veremezsiniz. Ancak zararınız kendinize olur. Rasule yüklenmiş olan görev sadece Allah’ın yüklemiş olduğu risalet vazifesidir. O vazifeyi yerine getirirse sorumluluktan kurtulur. Fakat size gelince sizin yükünüz, kendinize yüklenen, mesajları kabul etme ve anlayış yüküdür. Bunu yapmaz ve yüz çevirirseniz kendinizi Allah’ın gazabı ve azabıyla yüz yüze bırakırsınız. Şayet Rasule itaat ederseniz sapıklıktan çıkıp hidayet yoluna girme konusundaki nasibinize ulaşmış olursunuz. Fayda da zarar da, sonuçları size dönen şeylerdir. Rasul, sadece, iyiliğinizi düşünen ve hidayeti gösteren birisidir. Onun görevi, kabul ettiğinizde ona faydası olan, yüz çevirdiğinizde ise ona bir zararı olmayan şeyleri size tebliğ etmektir.”²⁰⁹

²⁰⁵ 8/Enfal, 20-21.

²⁰⁶ 8/Enfal, 46.

²⁰⁷ 5/Maide, 92.

²⁰⁸ 24/Nur, 54.

²⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 244.

Allah'a ve Peygamber'e itaat edilmesi, tabii olarak merhametin celbi için de bir sebep ve vesile olmaktadır:

*“Size merhamet edilmesi için, Allah'a ve Peygamber'e itaat edin.”*²¹⁰

Kur'ân'da bir çok defa birlikte zikredilen iki önemli yükümlülük olan namaz ve zekatın da itaatle yakın ilgisi vardır:

*“...Allah tevbenizi kabul etmiştir. O halde namazı kılın, zekatı verin. Allah'a ve Peygamberine itaat edin. Allah işlediklerinizden haberdardır.”*²¹¹

*“Namazı kılın, zekatı verin, Peygamber'e itaat edin ki size merhamet edilsin.”*²¹²

Allah'ın, “kurtuluşa ermek için Peygamber'e itaat edin” emrinin yanında, küfre dalmış ve ahirete kavuşmayı yalan sayan, toplumun şımarık bazı ileri gelenleri ise Peygamber'e itaati doğru bulmaz. Gereçleri de doğrusu oldukça ilginçtir:

*“Kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz hüsrana uğrayacağınızda hiç şüphe yoktur.”*²¹³

c- Aile Bireyleri Arasında Sevgi ve Saygıya Dayalı İtaat

Kur'ân'ın, genel yapısı itibariyle insanın insan karşısında kul olmasını reddettiği bilinen bir gerçektir. İnsanlar Allah tarafından tamamen hür ve birbirlerine eşit olarak yaratılmışlardır. Her ne kadar bir kısmının, hayata karşı onları diğerlerinden daha şanslı kılan zenginlik, akıl, şöhret, güzel konuşma ve yazma, sanat duyarlılığı gibi meziyetleri varsa da, bunlar diğer insanlar üzerinde tahakküm değil, hizmet vesilesi oldukları oranda değer kazanırlar. Aksi taktirde pozitif değer taşıyan bütün birikimler, insanın ağır bir sınava tabi tutuluşunun malzemesi olabilirler. Ancak eldeki imkanların gerçek sahibini tanımak ve bu nimetleri insanların istifadesine açmak suretiyle, hayata karşı anlamlı bir tavır geliştirilmiş olur. Kendilerine bağışlanan kabiliyetleri bu çerçevede kullanmayanlar, kendilerini ve Allah'ı tanımada saf dışı kalmış olanlardır.²¹⁴

²¹⁰ 3/Âl-i İmran, 132.

²¹¹ 58/Mücadele, 13.

²¹² 24/Nur, 56.

²¹³ 23/Mü'minun, 34.

²¹⁴ Şenat Kazancı, age., s. 147.

Kur'ân-ı Kerîm'in, aile bireyleri arasındaki sevgi ve itaat konusu içinde bilhassa kadına bakışını ve kadının erkeğe itaati meselesini, bu düşünceler çerçevesinde ele almak şüphesiz daha yararlı olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Nisa sûresinin 34. ayetinde şöyle buyurulmaktadır:

“Allah'ın, kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin, mallarından sarf etmelerinden dolayı, erkekler kadınlar üzerine hakimdirler (kavvâm). İyi kadınlar, gönülden boyun eğenler ve Allah'ın, korunmasını emrettiğini, kocasının bulunmadığı zaman da koruyanlardır. Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet onları dövün. Size itaat ediyorsa aleyhlerine yol aramayın. Doğrusu Allah en yücedir, en büyük olandır.”

Ayette geçen *kavvâm* kelimesi, koruyup gözetmek, üstün olmak, kanatları altına almak gibi anlamlara gelir.²¹⁵ Muhammed Esed'in “koruyup gözetme”²¹⁶ şeklinde tercüme ettiği bu ifade, müfessirler tarafından te'dip etme, işlerini görme, tahakküm altına alma, yönetici, hakim ve reis olma, mesalihini gözetme ve tedbir alma, koruma ve müdafaa etme gibi kelimelerle karşılanmıştır.²¹⁷

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ise kelimeyi şöyle açıklar: “Kâim'in mübalağası olup, “kıyâmün bi'l-emr”den alınmıştır. Bir kadının işine bakan ve korunmasına önem veren ve işlerini idare eden “kayyimü'l-mer'e” ve daha kuvvetli olarak “kavvâmü'l-mer'e” denilir. Bu deyim, erkeğin kadına hakimiyetini ve fakat rastgele değil, “Milletin efendisi, onlara hizmet edendir” manası üzere hizmetçilikle karışık bir hakimiyetini ifade eder. Bundan dolayı bir taraftan erkeğin üstünlüğünü anlatırken, diğer taraftan da kadının değer ve üstünlüğünü bildirir. Ve bu düzensizlik içinde eşitlik davasını kaldırarak karşılıklı bir fazilet adaleti usulüyle öyle bir birlik temin eder ki bu durum, imam ile ümmet arasındaki karşılıklı hukuka benzeyecek ve bu suretle aile terbiyesi, toplum terbiyesi ve siyasi terbiyenin prensibi bir olacaktır.”²¹⁸

²¹⁵ Râgıb el-İsfehânî, age., s. 417.

²¹⁶ Esed, age., s. 143.

²¹⁷ Bkz. Taberî, age., V, 317; Beğavî, Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el-Ferrâ, *Me'âlimü't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, I, 422; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 317;

²¹⁸ Elmalılı, age., II, 1348.

Elmalılı'nın bu açıklamaları, erkeğin kadından daha üstün görünmesinin, ya da kadının erkeğe itaatinin hakikatini oldukça güzel bir biçimde ortaya koymaktadır.

Yukarıda mealini verdiğimiz ayet-i kerimede, kadın-erkek ilişkisine dair kavvâmlığa, iyi kadınların vasıflarına değinip, bu iyi özelliklerinden sıyrılmaya ihtimali olan hanım karşısında eşin neler yapabileceğine dair çözümler sunduktan sonra, eğer bu hale kadın tarafından bir son verilirse, yani kadın kocasına itaat ederse, onun aleyhine eşi tarafından bir yol aranmaması gerektiği bildiriliyor. Buradaki "aleyhte yol"u, dövmeyi ve diğer tedbirleri terk etmek, kadından gönülden gelen bir sevgi beslemek ve bu konuda zorlamak şeklinde anlayan müfessirler varsa da çoğunluk burada bahsedilenin, boşanma olduğunu düşünmektedirler.²¹⁹ Kadınların itaat etmesi ise, daha önce bahsedilen serkeşlik halini, yani aileye zarar verecek ve ailenin dağılmasına sebep olacak bazı hareketlerini terk etmesi şeklinde anlaşılabilir. Yoksa buradaki itaati, kadının kocasının emri altına girmesi, onun emrinden dışarı çıkmaması, adeta bir asker ve onun komutanı arasındaki ilişki tarzında bir ilişki yaşaması şeklinde anlamak, hem İslam'ın adalet görüşüne, hem de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşadığı aile hayatına ters düşen bir davranış olacaktır. Dolayısıyla burada zikredilen itaat ile ulu'l-emre itaat arasında da bir fark görülmelidir. Kadın ile kocası arasında daha ziyade sevgi, aşk, muhabbet gibi kavramların şekillendirdiği bir karşılıklı itaatten bahsedilmesi daha uygundur. Zira haklar konusunda kadınlarla erkekler arasında bir ayrıcalık ya da üstünlük yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

*"...Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır."*²²⁰

Yine bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerîm, kadınların haklarını arar ve onları korur. Onların, evlilikte bir zarara uğramalarını önler. Çünkü erkekler, tabiatları icabı, kendilerinden kas gücü itibarıyla daha zayıf yaratılan kadınlara tahakküm etmeye meyyaldirler. Bu meyilleri onlara karşı haksızlık yapmalarına da sebep olabilir. İşte Kur'ân-ı Kerîm bu durum için bazı tedbirler almıştır.²²¹ Tamamen kadınlara ait olan ve

²¹⁹ Mesela bkz. Zemahşerî, age., I, 49; Şevkânî, age., I, 691-692.

²²⁰ 2/Bakara, 228.

²²¹ Altıntaş, Hayrani, *İslam Ahlakı*, Akçağ yay., Ankara 1999, s. 274.

evlendiği zaman kocaların vermek zorunda oldukları mehir de bunlardan biridir. Konuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm şöyle buyurur:

*“Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin; eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışlarsa onu da afiyetle yiyin.”*²²²

Bu açıklama ve yorumlardan sonra diyebiliriz ki, Nisa sûresindeki ayette geçen kadının kocasına itaati, erkeklerin kadınlara tahakkümüne izin veren bir anlayışı değil, evlilikte karşılıklı hakların korunarak, ailenin selameti gözetilerek sağduyu içinde geçirilmesi gereken bir evlilik hayatı anlayışını ortaya koymaktadır.

Diğer yandan çocukların ana-babaya itaatini de bu başlık altında ele almak uygun olacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de küçüklerin, ana-babalarına itaati “itaat” kelimesi kullanılarak ifade edilmiş değildir. Fakat Kur'ân'ın bütününe bakıldığında, İslam dininin ana-babaya saygı ve itaat konusunda son derece hassas davrandığı görülür. Mesela iki yerde, sıfat olarak kullanılan *berr* kelimesi ana-babaya karşı iyi davranmak anlamında kullanılmıştır. İlkinde Hz. Yahya'dan, “*O, ana-babasına karşı iyi davranan bir kimseydi, onlara isyan eden bir zorba değildi*”²²³ diye bahsedilmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi *berr* kelimesi isyankar zorbanın zıddı olarak, yani itaatkar anlamında kullanılmıştır.

İkinci ayette de Hz. İsa, kendisinden bahsederken, “*Allah beni anasına iyi davranan kıldı, ona karşı isyan eden bedbaht bir zorba kılmadı*”²²⁴ buyurmaktadır. Burada da kelime aynı form içinde kullanılmıştır ve yine “itaatkar” anlamını ihtiva etmektedir.

d- Ulü'l-emre İtaat

Ulü'l-emr ifadesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki ayette geçmektedir. Bunlardan ilkinin meali şöyledir:

“Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz, -Allah'a ve ahiret gününe de inanmışsanız- onun

²²² 4/Nisa, 4.

²²³ 19/Meryem, 14.

²²⁴ 19/Meryem, 32.

çözümünü Allah'a ve Peygamber'e bırakın. Bu, daha hayırlı ve sonuç itibariyle daha güzeldir."²²⁵

Bu ayete göre mü'mine borç olan itaatleri üç daire halinde düşünürsek, bu dairelerin en büyüğü ve diğerlerini de kuşatanı, Allah'a itaat dairesi olur. En küçük daire de, kendinden daha büyüğü içinde bulunan, mü'minlerden olan ulü'l-emre itaattir. Burada bir hiyerarşiden söz etmemiz mümkündür: Mü'minin itaat hiyerarşisi. Burada görüldüğü şekliyle, bağlılık ve itaatte hiyerarşi, aynı zamanda siyasi bağlılık ve borca da yansır ve muhalefet prensibine etki eder. Çünkü mü'minin bağlılığı öncelikle Allah'a ve Peygamberine itaat borcuna yöneliktir. Buna bağlı olarak, muhalefet prensibi, bu bağlılığın pekiştirilmesini ifade için gelir. Çünkü yukarıda da gördüğümüz gibi, "Yaratıcı'ya isyan konusunda yaratılana itaat yoktur."²²⁶

Diğer ayet-i kerimenin meali de şu şekildedir:

*"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar; halbuki onu, Rasule veya kendilerinden olan ulü'l-emre götürselerdi, onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi. Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz."*²²⁷

Buradaki ayetlerden öncelikle anlaşılan odur ki, Allah'a ve Peygamberine itaat, diğer itaatlerden önceliklidir. Her bir itaat, bir önceki itaatin çerçevesine girmesiyle gerekli olur. Bazıları, emrin Allah ve Peygamberi açısından tekrar edilip, ulü'l-emr açısından yenilenmeyişiinden, ulü'l-emre itaatin şartlı ve daha üst bir çerçeveye dahil bulunduğu sonucunun çıkarılacağına işaret ederler. Bu üst çerçeve Allah'a ve Peygamberine itaattir.²²⁸

Ulü'l-emrin kimliği konusunda alimler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ulü'l-emre itaat emredilirken, bu grubun kim ya da kimlerden oluştuğu hakkında Kur'ân-ı Kerîm'in açık bir bilgi vermemesi, ayetin siyak ve sibakı, Hz.

²²⁵ 4/Nisa, 59.

²²⁶ Mustafa, Nevin Abdulhalik, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, (trc. Vecdi Akyüz), İz Y., İstanbul 1990, s. 98; Akyüz, Vecdi, *Kur'ân'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Y., İstanbul 1998, s. 209.

²²⁷ 4/Nisa, 83.

²²⁸ Mustafa, age., s. 97.

Peygamber'den gelen hadisler ve sahabilerin ayete getirdikleri değişik yorumlar, daha sonra gelen alim ve müfessirlerin farklı görüş belirtmelerine sebep olmuştur.²²⁹

“Ulü'l-emr” ifadesi, “sahip” anlamındaki “zû” kelimesinin çoğulu olan *ulû* ve “emir” veya “iş” anlamına gelen *el-emr* kelimelerinin birleşmelerinden meydana gelmiş bir terimdir.²³⁰

Sözlükte “emir sahipleri” anlamına gelen ulü'l-emr, terim olarak “emretme hak ve yetkisine sahip olanlar” anlamına gelmektedir. Hadislerde emir sahiplerine itaat emredilirken, “ulü'l-emr” karşılığı olarak *zâ emriküm* ifadesi kullanılmıştır.²³¹ Diğer yandan ashaptan bazıları Kur'ân-ı Kerîm'deki ulü'l-emr kelimesini, “emir sahibi” anlamına gelen *zevi'l-emr* ile açıklamışlardır.²³²

Yukarıdaki ayetlerden ilkinde ulü'l-emr ifadesi, emre bihakkın sahip olan ve işlerin kaynağı durumunda olanlar anlamına gelmektedir. Bu da amir konumunda olan herkesi kapsar.²³³ İkinci ayetteki ulü'l-emr ifadesinden kastın ise, daha çok herhangi bir meselede kendisine danışılan uzman, yetkili ve söz sahibi kimse veya kimseler olduğu anlaşılmaktadır.²³⁴

Bazı müfessirlere göre birinci ayette geçen ulü'l-emr, emirler, sultanlar, kadılar (hakimler) ve şeraite muhalif olmayıp da şer'i velayet taşıyan herkeştir. İtaatlerinden kastedilen ise Allah'a isyan olmadıkça emir ve yasaklarıdır.²³⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça Allah ve Peygamber dışında sadece ulü'l-emre itaat emredilmişken, hadislerde halife,²³⁶ imam,²³⁷ emir,²³⁸ reis,²³⁹ sultan²⁴⁰ vb. kelimelerle vasıflandırılan kimselere itaat edilmesi emredilmiştir. Bu da bize ulü'l-emrin kimler

²²⁹ Ağırman, age., s. 236.

²³⁰ Bkz. İbn Manzûr, age., IV, 31.

²³¹ Tirmizî, Cum'a, 80; Ahmed b. Hanbel, V, 251, 262.

²³² Bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, tsz., VIII, 204.

²³³ Elmalılı, age., II, 1376.

²³⁴ Elmalılı, age., II, 1403.

²³⁵ Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî Kahire 1964, I, 481.

²³⁶ Müslim, İmâre, 61.

²³⁷ Müslim, İmâre, 46, Fiten, 1.

²³⁸ Buhârî, Cihâd, 109, Ahkâm, 1.

²³⁹ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 26; Müslim, İmân, 5.

²⁴⁰ Ebû Dâvûd, Nikah, 19, İbn Mâce, Nikâh, 15.

olduğunu ve emretme yetkisine sahip olan herkesin bu kapsama dahil olacağını göstermektedir.

Hiz. Peygamber hayatta iken ve fetihlerden önce bütün Müslümanlar Medine ve civarında bir arada bulunuyorlardı. Aralarında herhangi bir mesele zuhur edince onu Rasulullah'a iletiyorlar, bu şekilde meselelerine çözümler bulabiliyorlardı. Diğer yandan Rasulullah bazen çeşitli yerlere askeri birlikler gönderiyor ve onlara, "*Kim bana itaat ederse muhakkak o Allah'a itaat etmiştir. Kim emîrime itaat ederse bilsin ki o bana itaat etmiştir. Kim de bana isyan ederse muhakkak o Allah'a isyan etmiştir ve kim de emîrime isyan ederse şüphesiz o bana isyan etmiştir*"²⁴¹ buyurarak, askerlerin, komutanlarına itaat etmelerini emrediyordu.

Diğer yandan Hiz. Peygamber, "*Dinlemek ve itaat etmek her müslümanın üzerine düşen bir vazifedir*"²⁴², "*Başınıza kafası zeytin gibi simsiyah Habeşli bir köle dahi seçilse dinleyin ve itaat edin*"²⁴³ gibi beyanlarıyla reis veya komutan olarak seçilmiş bulunan kişilere itaat edilmesini emir buyurmuşlardır.

Ulema arasında yukarıdaki ayetlerde kastedilen ulü'l-emrin kim olduğu konusunda çeşitli fikirler ortaya çıkmıştır. Buna göre alimlerin bazılarında göre ulü'l-emr, Hiz. Peygamber'den sonra adil, güvenilir ve haktan asla taviz vermeyen yönetimleriyle tarihe mal olmuş idareciler olarak Raşit Halifeler'dir.²⁴⁴ Bazıları, adil ve güvenilir olmaları yanında Kur'ân tarafından da övülen,²⁴⁵ Müslümanların örnek alıp uymaları gereken vasıfları kendilerinde taşıyan ashâbın ulü'l-emr olduğunu söylemişlerdir.²⁴⁶

Nisa sûresinin elli dokuzuncu ayet-i kerimesinin sebep-i nüzulü dikkate alındığında²⁴⁷ buradaki ulü'l-emrin orduya komuta eden "askeri birlik komutanları"

²⁴¹ Buhârî, Cihâd, 109, İ'tisâm, 2, Ahkâm, 1.

²⁴² Buhârî, Ahkâm, 4.

²⁴³ Buhârî, Ahkâm, 4.

²⁴⁴ Râzî, age., IX, 144; Elmalılı, age., II, 1376.

²⁴⁵ 59/Haşr, 8-9.

²⁴⁶ Taberî, age., VIII, 501; Şevkânî, age., I, 481.

²⁴⁷ Buhârî ve başka bazı ravilerin Hiz. İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre bu ayet, Hiz. Peygamber'in bir seriyenin kumandanı olarak sefere gönderdiği Abdullah b. Huzâfe b. Kays hakkında nazil olmuştur. Bazıları bu görüşe katılmamış ve İbn Abbas'tan böyle bir rivayetin olmadığını söylemişlerse de İbn Hacer onlara katılmamıştır. Diğer yandan Taberî, ayetin Ammar b. Yasir ile Halid b. Velid arasında cereyan eden bir olay sebebiyle nazil olduğunu söylemiştir. Bkz. Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân Ebû Bekr, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, tsz., s. 60-61.

anlamına geleceği de söylenmiştir. Zira bu komutanların emirlerini infaz etme güçleri vardır.²⁴⁸

Bazıları, “Onlara güven veya korkuya dair bir haber geldiğinde hemen onu yayarlar, halbuki onu Peygambere ve içlerinden ulü'l-emr olanlara götürselerdi elbette onların arasından istinbat yapmaya kadir olanları onu anlar, ne olduğunu bilirlerdi” şeklindeki Nisa sûresinin seksen üçüncü ayet-i kerimesini dikkate alarak, hüküm çıkarmaya muktedir olan, fetva veren, insanlara dinlerini öğreten ilim ve fıkıh ehli alimler olduğu görüşündedirler. Taberî'nin bildirdiğine göre Ebu'l-Âliye, Mücâhid, Atâ b. Ebî Rebah ve Hasan-ı Basrî bu görüştedirler.²⁴⁹

Bazı alimler de ayette kastedilen ulü'l-emrin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olduğunu belirtmişlerdir. İbn Abbas'ın talebelerinden olan İkrime bu görüştedir.²⁵⁰ Fakat bu görüş, ayetteki umumi manayı daraltmakta olup genel çoğunluk tarafından da kabul görmemiştir.

Fahreddîn Râzî, ulü'l-emrin kapsamına icma ehlini de dahil etmektedir. O şöyle demektedir: “Allah'a ve Peygamber'e itaat kesin olarak vaciptir. Bize göre icma ehline de itaat etmek vaciptir. Amirlere ve devlet başkanlarına itaat kesin olarak vacip değildir. Hatta belki onların bir çoğuna itaat etmek haramdır. Çünkü onlar zulümden başka bir şey emretmezler. En azından onlara itaat, kesin olarak değil ancak zayıf zann ile vaciptir. Ayetteki ulü'l-emri icma ehline hamletmek daha doğrudur. Zira Rasule ve ulü'l-emre itaat tek lafızla emredilmekte, böylece Rasul ile yan yana zikredilip itaati aynı fiille emredilen ulü'l-emri masum olan icma ehline hamletmek, facir ve fasık olabilecek tek şahsa hamletmekten daha evladır.”²⁵¹

İmam Râzî'nin, idareciler hakkında söyledikleri, onların çoğu için doğru olabilir. Tarihte bunun tezahürlerini görmek mümkündür. Fakat tam tersi durumda olan ve itaati gerçekten hak eden, Allah'a itaati hayat düsturu edinmiş idareciler de aynı tarih içinde yer almaktadır. Ömer b. Abdülaziz bunlardan biridir. İmam Mâlik, Ömer b. Abdülaziz'in şöyle söylediğini rivayet eder:

²⁴⁸ Taberî, age., VIII, 497; Râzî, age., X, 144; Şevkânî, age., I, 481.

²⁴⁹ Taberî, age., VIII, 498. Ayrıca bkz. Şevkânî, age., I, 481-482.

²⁵⁰ Taberî, age., VIII, 501-502.

²⁵¹ Râzî, age., X, 145-146.

“Şunlar, Hz. Peygamber’in sünnet kıldığı, ondan sonra gelen idarecilerin de onları uygulamayı sünnet kabul ettiği şeylerdir: Allah’ın Kitab’ını tasdik etmek, Allah’a tam itaat ve Allah’ın dinini korumak için kuvvet hazırlamak. Kimse bunları değiştiremez, yerine başkasını koyamaz. Bunlara muhalefet edene yüz verilmez. Kim onlara uyarsa doğru yoldadır, kim onlarla zafer umarsa muzaffer olur. Kim de onlara muhalefet ederse mü’minlerinkinden başka bir yola girmiştir. Allah onu döndüğü yere döndürür, cehenneme yaslar. Ne kötü yerdir orası!”²⁵²

Netice itibariyle Kur’ân-ı Kerîm’in, kendisine itaat edilmesini emrettiği ulü'l-emrin kimliği konusunda şunları söylemek mümkündür: Ulü'l-emr, öncelikle Allah’ın, kendilerine itaati vacip kıldığı kimselerdir. Bu genel ifadeyi açmak gerekirse diyebiliriz ki, toplumun en alt kademesinden en üst kademesine kadar sorumluluk taşıyan herkes, sorumlu olduğu alan çerçevesinde ve sorumlu olduğu kişilere, sorumluluk oranında emretme ve nehyetme hak ve yetkisine sahiptir. Bu yetkiye sahip olan herkes ulü'l-emrdir.²⁵³

Ulü'l-emre itaatte ısrar edilmesinin en önemli sebebi hiç şüphesiz fitneyi önlemektir. Fitnenin sebep olacağı ferdi ve toplumsal zararların büyüklüğü ve çokluğu sebebiyle İslâmiyet bütün gücüyle fitneyi önleyici ve bastırıcı tedbirlere ağırlık vermiştir. Fitnenin önlenmesi uğruna fertlerden fedakarlığın en üst düzeyde gösterilmesi istenmiştir. Fitne sebebiyle ortaya çıkacak zararları ise şöylece belirtmek mümkündür: Fitne ortamında bir çok masum kanı dökülür. Fitnenin çıkarılması kolay, durdurulması imkansız denecek kadar zordur. İslam tarihinde bunun örneklerini görmek mümkündür. Fitne bir kere çıktı mı onun açtığı toplumsal yaralar nesilden nesile geçer, uzun yıllar etkisini sürdürür. Milletten birliğini bozar, toplumun zaafa uğramasına sebep olur. Bu da içteki ve dıştaki düşmanların iştahını kabartan bir durumdur. Fitne hareketinden, toplumun içinde her an hazır bulunan şer odakları azami derecede istifade ederler.²⁵⁴ İşte bütün bu sebeplerden dolayı, Allah’a isyan halinde olmadığı sürece yöneticilere itaat emredilmiştir.

²⁵² İbn Tarhûnî, Muhammed b. Rızk - Yâsîn, Hikmet Beşîr (cem’, tahkik ve tahrir), *Merviyâtü'l-İmâm Mâlikibn Enes fi't-Tefsîr*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995, s. 121.

²⁵³ Ağırman, age., s. 244.

²⁵⁴ Ünal, Ahmet, *Kur’ân-ı Kerîm’de İtaat Kavramı*, Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa 1987, s. 53.

2. Kur'ân'ın Kendilerine İtaati Yasakladığı Varlıklar

a- Kafirler ve Münafıklar

Kur'ân-ı Kerîm hem Hz. Peygamber'e, hem de genel olarak mü'minlere, Allah'ın mesajını kabule yanaşmayan, bunun yanında başka insanların onu kabul etmesini de engellemeye çalışan insan tipi anlamındaki kafirlere ve göründükleri gibi olmadıkları ve de sinsice düşmanlık yaptıkları için onlardan daha tehlikeli durumda olan münafıklara itaat edilmesini yasaklamıştır. Onlara itaat edilemeyeceği gibi, onların eziyetlerine de aldırılmaz, bu eziyetlerin Müslümanları doğru yoldan çevirmesine izin verilmez. Onlarla daimi bir mücadeleye girilir. Zira onlara itaat etmek, İslam'ı yok saymak ve İslam'ın olmadığı günlere geri dönmek anlamlarına gelir. Nitekim ayet-i kerimede şöyle buyrulur:

*“Ey inananlar! Kafilere itaat ederseniz, sizi geriye döndürürler de kayba uğrarsınız. Halbuki sizin mevlanız Allah'tır. O, yardımcılarının en iyisidir.”*²⁵⁵

Burada Allah Teala, son elçisi Hz. Muhammed'i (sav) tasdik edip, ona inananlara, bu hal üzere devam edip Allah'tan başkasını veli edinmemelerini, eğer edinirlerse hem imanlarının zayı olacağını, hem de sonuçta büyük bir kayıp içinde olacaklarını beyan buyurmaktadır. Buradaki “geriye döndürmek” ifadesi, imandan önceki küfür hali anlamına gelir.²⁵⁶

Başka ayetlerde de Allah Teala, Peygamber Efendimiz'i, İslam dininin karşısında olan, ona tabi olanlara eziyeti bir vazife bilen, onun yayılmaması ve gönüllerde makes bulmaması için ellerinden gelen kafir ve münafık karakterli insanların hem kendilerine hem de onlara tabi olanlara meyletmemesi, uymaması konusunda ikaz etmektedir:

*“Sen (Ey Muhammed!) kafilere uyma. Onlara karşı olanca gücünle cihad et.”*²⁵⁷

²⁵⁵ 3/Âl-i İmran, 149-150.

²⁵⁶ Bkz. Taberî, age., IV, 123; Kurtubî, age., XVIII, 232.

²⁵⁷ 25/Furkan, 52.

“Ey Peygamber! Biz seni şahit, müjdecî, uyarıcı, Allah’ın izniyle O’na çağırın, nurlandıran bir ışık olarak göndermişizdir. İnananlara, rablerinden büyük bir lütuf olduğunu müjdele. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme. Eziyetlerine aldırma. Allah’a güven. Vekil olarak Allah yeter.”²⁵⁸

“Kur’ân’ı sana indiren şüphesiz Biziz. Rabbinin hükmüne kadar sabret. Onların günah işleyen ve inkarcı (kefûr) olanlarına itaat etme. Rabbinin adını sabah akşam an.”²⁵⁹

b- Ehl-i Kitab

Allah yolundan alıkoyan Ehl-i Kitab’a da asla itaat edilmez:

“De ki: “Ey Kitap ehli! Siz doğru olduğuna şahitken, niçin inananları, - Allah’ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek- ondan çeviriyorsunuz? Allah, işlediklerinizden gafil değildir. Ey inananlar! Kitap verilenlerin bazısına uyarmanız, inanmanızdan sonra sizi kafir olmaya döndürürler. Allah’ın ayetleri size okunur, aranızda da Peygamberi bulunurken, nasıl inkar edersiniz? Kim Allah’ın kitabına sarılırsa, şüphesiz doğru yola erişir. Ey inananlar! Allah’tan sakınılması gerektiği gibi sakının. Sizler, ancak Müslüman olarak can verin. Toptan Allah’ın ipine sınıksız sarılın, ayrılmayın.”²⁶⁰

Burada -bir önceki ayetle birlikte- bile bile inkar etmeleri, hak yolda yürümek isteyenleri şaşırtmaya çalışmaları sebebiyle Ehl-i Kitab kınanmaktadır. Gerçekten de onlar, Allah’ın elçisine gelen ayetlerin, ilahi vahiy olduğunu, Hz. Muhammed’in (sav) gerçek peygamber olduğunu gayet iyi biliyor fakat gurur ve menfaat yüzünden inkarda ısrar ediyor, bu sebeple de hak yolu eğri göstermeye ve insanları şaşırtmaya çalışıyorlardı. Bu sebeple Allah Teala yüzüncü ayette mü’minlere hitap ederek, Kitap ehlinde bir grubun sözlerine uydukları takdirde onların, kendilerini yine küfre döndüreceklerini hatırlatmakta ve bundan sakınmaları konusunda onları uyarmaktadır.²⁶¹

²⁵⁸ 33/Ahzab, 45-48.

²⁵⁹ 76/İnsan, 23-25.

²⁶⁰ 3/Âl-i İmran, 99-104.

²⁶¹ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz., II, 84-85.

Buradaki mü'minlerden kastın Evs ve Hazrec kabileleri, Kitab ehlinde bir gruptan kastın da, daha önce düşman olup İslam'la birlikte hayatlarını dost olarak sürdüren Medine'nin bu iki büyük kabilesinin arasını bozmak isteyen Yahudi Şâs b. Kays olduğu zikredilmektedir.²⁶² Nüzul sebebine bakarak da diyebiliriz ki Müslümanlar, aralarında fitne çıkarma düşüncesinde olan Ehl-i Kitab'ın bu düşüncelerini iyi etüt etmeli ve onlara gizli ya da açık bir şekilde tabi olmamalıdır.

c- Peygamber'i ve Din'i Yalan Sayanlar, Kötü Ahlaklılar, Haddi Aşanlar (Müsrifler)

Müslümanların tabi olacağı, itaat edeceği kimselerde bulunmaması gereken özelliklerden bazıları da başlıkta yer aldığı haliyle, hak ve hakikati yani vahyi yalan saymak, en geniş anlamıyla kötü ahlaklı olmak ve hem dinde hem de dünya işlerinde aşırı gidenlerden olmaktır. Böylelerine Müslümanların boyun eğip itaat etmemeleri gerektiği, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber muhatap alınarak beyan edilmektedir:

“Doğrusu senin rabbin, yolundan sapıtanları çok iyi bilir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir. Bundan böyle, (Peygamber'i ve Din'i) yalan sayanlara itaat etme. Kendilerine yumuşak davranmanı isterler. Böyle yapsan onlar seni över, yumuşak davranırlar. Diliyle iğneleyen, kovuculuk eden, iyiliği daima önleyen, aşırı giden, suç işleyen, çok yemin eden alçak zorbaya, bütün bunlar dışında bir de soysuzlukla damgalanmış kimseye, mal ve oğulları (yandaşları) vardır diye itaat etmeyesin. Ayetlerimin ona okunduğu zaman, 'öncekilerin masalları' der. Onun havada olan burnunu yakında yere sürteceğiz.”²⁶³

Bu özelliklere sahip olan insanlar, itaate layık değildir. Ayetlerde yasaklanan husus, bu fiillerin işlenmesi ile ilgilidir. Kendilerine itaat edilmesi yasaklanan bu insanların yaptıkları, fert ve toplumun zararına olan ahlak dışı söz, fiil ve davranışlardır. Bu tür insanlara itaat; kişi, aile ve toplumu fesada ve ziyana götürür. Günah olan söz,

²⁶² Bkz. Taberî, age., IV, 25; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 385; Suyûtî, age., s. 44.

²⁶³ 68/Kalem, 7-16.

fiil ve davranışa itaat günah; nifak (iki yüzlülük), şirk ve küfür olan söz ve fiillere itaat ise aynı şekilde nifak, şirk ve küfürdür.²⁶⁴

Hiz. Peygamber'e Allah Teala nasıl kafirlere ve ahlakın en rezilini bünyesinde barındıranlara uymamasını emretmişse, geçmiş peygamberlere de aynı şeyleri emretmiştir. Nitekim Hiz. Salih de, peygamber olarak gönderildiği Semud kavmine şöyle sesleniyordu:

*“Allah'a karşı takvalı olun, bana itaat edin. Yeryüzünü ıslah etmeyip, bozgunculuk yapan müsriflerin (aşırı gidenler) emirlerine itaat etmeyin.”*²⁶⁵

Aşağıdaki ayetlerde de aynı şekilde Allah Teala Hiz. Peygamber'e Allah'ı anmayı artık unutmuş, heva ve hevesine tapar hale gelmiş, insanlığı ve karakteri bozulmuş kimselere tabi olmamasını, onlara boyun eğmemesini ve onlardan uzak durmasını emir ve tavsiye buyurmaktadır:

*“Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret. Dünya hayatının güzelliklerini isteyerek gözlerini o kimselerden ayırma. Bizi anmasını kendisine unutturduğumuz ve işinde aşırı giderek hevesine uyan kimseye itaat etme.”*²⁶⁶

*“Namaz kılmaktan men edene asla itaat etme. Sen secde et ve Rabbine yaklaş.”*²⁶⁷

d- Zanna Uyan İnsanların Çoğunluğu

Özellikle Hiz. Peygamber'e yönelik olan emirlerde zanna uyanlara itaatın, Allah yolundan saptıracağı, mü'minleri de zor duruma düşüreceği belirtilir:

*“Yeryüzündeki insanların çoğuna itaat edersen, seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyarlar, sadece tahminde bulunurlar. Doğrusu Rabbin, yolundan kimin saptığını en iyi bilir. Doğru yolda olanları da en iyi bilir.”*²⁶⁸

²⁶⁴ Taberî, age., XXIX, 25; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 574-575; İbn Kesîr, IV, 404-406; Karagöz, ag.mk., s. 47.

²⁶⁵ 26/Şuara, 150-152.

²⁶⁶ 18/Kehf, 28.

²⁶⁷ 96/Alak, 19.

²⁶⁸ 6/En'am, 116-117.

Bu ayette Allah Teala Peygamberine çoğunluğu teşkil eden inanmayanlara uyması halinde onların onu hakikat yolunda yürümekten alıkoyabileceklerini bildirmektedir. Dünyanın geneline bakıldığında, hem geçmişte hem de günümüzde insanların çoğunluğu Allah Teala'nın Kur'ân-ı Kerîm'de insanlığa öğrettiği tevhidî inanç sisteminden uzakta olduklarını görürüz. Bu durum şüphesiz Hz. Peygamber zamanında da aynı idi. O zaman da insanların çoğunluğu sapıklık ve dalalet içinde idiler. Hal böyleyken Müslümanların, kendilerine gönderilmiş bulunan ve onları iki alemde de mutlu kılacak olan tevhid anlayışı dışındakilerin izinden gitmesi, onlara uyması ve onları kendilerine rehber edinmesi Kur'ân-ı Kerîm'in istediği bir durum değildir. Özellikler insan hayatının gerçek mahiyeti ve onun nihai kaderi, vahiy meselesi, Allah ile insan arasındaki ilişki, iyi ile kötünün anlamı ve benzeri konularda insanların geneli sağlam temeli olmayan bazı bilgilere -ki bunlara zan denilir- tabi olmaktadır. Böyle zan ve tahminler, insanın manevi hakikatlerden sapmasına yol açmak dışında, ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm'in yine aynı sûrenin 118 ve 119. ayetlerinde örneklerle atıfta bulunduğu keyfi davranış kurallarına ve uydurulmuş yasaklara sebebiyet verirler.²⁶⁹

Bütün bu neticeler göz önüne alındığında hem Peygamberin hem de onun yılmaz takipçisi olan Müslümanların, bu halde bulunan insanların çoğunluğuna, sırf onlar çoğunluğu teşkil ediyorlar diye haklı olduklarını düşünerek, uymamalarının gerekliliği Kur'ânî bir prensip olarak karşımızda durmaktadır.

Konuyla alakalı başka bir ayette de Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

“Bilin ki içinizde Allah'ın peygamberi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uymuş olsaydı, şüphesiz zor duruma düşerdiniz (لَعْنَتُمْ). Ama Allah, size imanı sevdirmiş, onu gönüllerinize güzel göstermiş, inkarcılığı (küfrü), yoldan çıkmayı ve başkaldırmayı size iğrenç göstermiştir. İşte böyle olanlar Allah katından bir lütuf ve nimet sayesinde doğru yolda bulunanlardır. Allah en iyi bilendir, hikmet sahibidir.”²⁷⁰

²⁶⁹ Esed, age., s. 250 (dipnot 103). Ayrıca bkz. Taberî, age., VIII, 10; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 57; İbn Kesîr, age., II, 169.

²⁷⁰ 49/Hucurat, 7-8.

Burada da yine Hz. Peygambere, bu sefer kendisine tabi olan mü'minlerin işlerinin çoğunda onlara uymamasını emrediyor. Eğer öyle olmuş olsaydı şüphesiz mü'minler sıkıntıya düşeceklerdi.

Ayetteki **عنت** ('anet) kelimesi, meşakkat ve helak, sıkıntı ve günah manalarına geldiği gibi aslında kırılan bir kemiğin sarıldıktan sonra yine kırılması demektir.²⁷¹

Peygamber ve ona inananlar arasındaki ilişki, inananların peygambere tabi olmaları şeklinde tezahür eder. Allah Teala'nın da istediği budur. Nitekim yukarıda da gördüğümüz gibi Allah Teala Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde Kendine itaatle birlikte Peygamberine itaati de emretmekte, hatta ona itaatin Kendisine itaat anlamına geldiğini bildirmektedir. Hal böyleyken bir peygamberin bağlıları uyulması gereken peygamberi uyan kimse haline getirirlerse şüphesiz onların hayatları artık kendileri için zorlaşacaktır.²⁷² Zira peygamber vahiyle desteklenmekte ve hata yapmasına fırsat verilmemektedir. Böyle olunca herhangi bir vahiy almayan, dolayısıyla meselelerin özüne vakıf olmayan ve tâbi konumundaki insanlara peygamberin uyması beklenemez. Tabi bu demek değildir ki onlarla istişare etmemelidir. Aksine Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e, işlerinde onlara danışmasını tavsiye etmektedir. Zaten istişare ayrı, birisine tabi olmak ayrı şeylerdir.

Diğer yandan mü'min de olsalar Peygamber'in, onların işlerinin çoğunda, yahut da çoğu zaman onlara uymanın yanlış olmasının sebebi olarak insanın, genellikle, gerçek bir kanıttan yoksun bulunan kötü söylentilere itibar etmeye meyyal karakteri de gösterilebilir.²⁷³

e- Şeytan'ın Dostları

Şeytan'a ve onun taraftarlarına itaat etmek, insanı şirke sokan sebeplerden olmaktadır:

²⁷¹ Bkz. Elmalılı, age., VI, 4459.

²⁷² Bkz. Taberî, age., XXVI, 126; Zemahşerî, el-Keşşâf, IV, 352; Neseî, age., IV, 168; Elmalılı, age., VI, 4458-4459.

²⁷³ Esed, age., 1056 (dipnot 8).

*“Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilmiş hayvanları yemeyin. Bunu yapmak, Allah yolundan çıkmaktır (fisk). Şeytanlar sizinle tartışmaları için dostlarına fısıldarlar. Eğer onlara itaat ederseniz, müşrik olursunuz.”*²⁷⁴

Bu ayetin nüzûl sebebi olarak şu olay aktarılmaktadır: Mekke’li müşrikler Müslümanlara, “Rabbinizin öldürdüğünü yemeyin, ama kendi ellerinizle öldürdüğünüzü yiyebilirsiniz” diyorlardı. Bunun üzerine ayet nazil olarak üzerine Allah’ın adı anılmadan, yani bir anlamda her şeyin yaratıcısı ve rabbi olan Allah devre dışı bırakılarak kesilen hayvanların yenemeyeceğini, Müslümanların böyle yapmaması gerektiğini, dolayısıyla böyle yapmanın müşrikçe bir davranış olduğunu bildirdi.²⁷⁵

Ayette de görüldüğü gibi müşrik olanlar, yani Allah’ı tanımakla birlikte O’nu bütün kainatın tek yaratıcısı ve hakimi olarak kabul etmeyip yanına başka arkadaşlar da yerleştiren zihniyetteki insanlar aynı zamanda şeytanın dostları ve yardımcılarıdır. Dolayısıyla Müslümanların böyle insanlara uymaları asla söz konusu olamaz.

f- Allah Yolundan Uzaklaştırınlar

İnsanlar Allah’a ve Peygamberine itaat etmek yerine, kendilerini İslam’dan uzaklaştırınların, saptırınların yoluna uyar, onlara itaati seçerlerse, sonunda kendileri de inkar bataklığına saplanır ve Kur’ân-ı Kerîm’in “kafir” diye nitelendirdiği kimselerden olurlar. Bu durumun güzel ve etkili bir tasviri şu ayetlerde dile getirilmektedir:

*“Allah kafirlere lanet etmiş ve onlara -içinde sonsuz olarak temelli kalacakları- çilgin alevli cehennemi hazırlamıştır. Onlar bir dost ve yardımcı da bulamazlar. Yüzleri ateşte çevrildiği gün, “Keşke Allah’a itaat etseydik, keşke Peygambere itaat etseydik” derler. Şöyle derler: “Rabbimiz! Biz yöneticilerimize (efendilerimize) ve büyüklerimize itaat etmiştik, fakat onlar bizi yoldan saptırdılar. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver, onları büyük bir lanete uğrat.”*²⁷⁶

Allah nezdinde fasık bir fert ya da toplum haline gelmenin nedenlerinden biri de, yaptıkları sebebiyle Allah’ın “kafir” diye nitelendirdiği kimselere itaattir. Özellikle

²⁷⁴ 6/En’am, 121.

²⁷⁵ Bkz. Taberî, age., VIII, 16.

²⁷⁶ 33/Ahzab, 64-68.

gönüllü bir şekilde böyle kimselere itaat, itaat edileni olduğu gibi itaat edeni de zelil kılmaya yeterli bir sebep olacaktır:

*“Firavun, kavmini küçümsedi, ama onlar kendisine yine de itaat ettiler. Doğrusu onlar yoldan çıkmış (fasık) bir topluluktur. Böylece Bizi öfkelerince, onlardan intikam aldık, hepsini suda boğduk.”*²⁷⁷

g- Şirke Zorlayan Ebeveyn

Şirk, bilindiği gibi günahların en büyüğüdür. Diğer bütün günahların affedilme ihtimalleri olduğu halde şirk için böyle bir durumdan bahsetmek mümkün değildir. Bu konuda Allah Teala şöyle buyurmuştur:

*“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Allah’a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur.”*²⁷⁸

Hal böyleyken insanı Allah’a şirk koşturmayı zorlayan bütün amiller bertaraf edilmelidir. Şirke zorlayan, kişinin anne yahut babası olursa, bu konuda onlara asla tabi olunmaz, itaat edilmez. Yukarıda hadislerde de gördüğümüz gibi Allah’a isyan konusunda hiçbir kimseye itaat edilmez. Şirk koşturmak da isyanların en büyüğüdür. Ayet-i kerimelerde şöyle buyrulur:

*“Biz insana, ana-babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer ana-baba, seni bir şeyi körü körüne Bana ortak koşman için zorlarsa, o zaman onlara itaat etme. Dönüşünüz Banadır. Yaptıklarınızı size bildiririm.”*²⁷⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de, anne-babaya hürmet ve ihtiram konusunda Müslümanları ikaz eden, onlar küçüklüğünde insana nasıl kol kanat germişlerse kendilerine de yaşlılıklarında aynı şekilde davranılmasını öğütleyen ve onlara daima ihsan tavrı içinde bulunulmasını bildiren ayetler mevcuttur.²⁸⁰

²⁷⁷ 43/Zuhruf, 54-55.

²⁷⁸ 4/Nisa, 48.

²⁷⁹ 29/Ankebut, 8.

²⁸⁰ Bkz. 17/İsra, 23-24; 31/Lokman, 14; 46/Ahkaf, 15.

Yukarıdaki ayetin nüzul sebebi olarak şu olay anlatılmaktadır: Sa'd b. Ebî Vakkâs Müslüman olunca annesi ona, “Allah sana, ana-babana iyilik etmeyi emretmedi mi? Vallahi sen inkar etmedikçe ölünceye dek ne yemek yiyeceğim, ne su içeceğim” diyerek açlık ve susuzluk grevine başlamıştı. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.²⁸¹ Başka rivayetlerde de bu ayetin, anne-babasını dinlemeyerek Müslüman olan, onlar kendisini İslam'dan döndürmeye çalıştıklarında da onları dinlemeyip Medine'ye hicret eden bir Müslüman hakkında nazil olduğu bildirilmiştir. Fakat bazı müfessirler bu rivayetlerin metin bakımından sağlam olmadığını düşünmektedirler.²⁸²

Rivayetlerin sağlam olmadığını düşünsek bile ortaya çıkan durum şudur: İnsanın Allah ve Peygamber'den sonra en çok hürmet etmesi gereken varlıklar hiç şüphesiz onun annesi ve babasıdır. Onlar tarafından gelen bir çok zorluğa ve sıkıntıya da insan katlanmak zorundadır. Zira onlar da kişi henüz bebekken onu büyütme için bir çok zorluğa hem de seve seve göğüs germişlerdir. Fakat hal böyleyken işin içine Allah'a şirk koşmayı emretmeleri, bu konuda kişiye telkinde bulunmaları girince işte orada insan onların bu tekliflerini kabul etmez. Bunun yanında onlar müşrik olsalar bile onlara bakmak ve iyi davranmak zorundadır. Ama onların teklifine boyun eğerek Allah'a ortak koşmak gibi bir zorunluluğu tabii ki yoktur.²⁸³ Herkesin bildiği bir gerçektir ki insanın dünyada en yakını, ana ve babasıdır. Üstünlük ve şefkat bakımından onların ayrı bir yeri vardır. Onların hakkına riayet etmek ve onlara karşı itaatkar olmak icap eder. Fakat Allah'ın hakkı söz konusu olduğunda, ana-baba evladını Allah'a isyana teşvik ettiğinde, işte o zaman onlara itaat hükmü askıya alınabilir. Fakat onlara itaatsizlik ederken bile insan mümkün olduğunca onların kalplerini fazla kırmamaya ve durumu onlara güzelce izah etmeye çalışmalıdır. Bir gün onların da tekrar doğru yola erişebilecekleri ihtimalinden hareketle araya kesin ayrılıklar koymamalıdır.

Yukarıda mealini verdiğimiz Ankebut sûresindeki ayette bazı incelikler vardır. Öncelikle Allah Teala, anne ve babaya itaati emir mahiyetinde tavsiye ettikten sonra, anneye gösterilecek saygıyı da bilhassa beyan etmiştir. Çünkü annenin hakkı, babanın

²⁸¹ Suyûtî, age., s. 151.

²⁸² Bkz. Ateş, age., VI, 500-501.

²⁸³ Taberî, age., XX, 131; İbn Kesîr, age., I, 447.

hakkından daha büyüktür. Bundan dolayı da Allah Teala ayrıca anne hakkını beyan etmiştir.

İkinci olarak Allah Teala anne ve babaya şükredilmesini bildirirken önce kendisine şükredilmesini emretmiştir. İşte bu öne geçirme işi, Allah'ın hakkının anne-baba hakkından büyük olduğuna işaret etmektedir. Şu halde önce Allah'a şükretmek farzdır. Çünkü bütün nimetleri veren O'dur. Anne ve babaya şükretmek ise, Allah'a şükretmenin bir parçasıdır. İnsan yaratılışındaki gerçek sebep Allah'tır. Anne ve baba ise zahiri sebeptir. Uygun olan, önce hakiki sebebe, sonra da zahiri sebebe şükretmektir.²⁸⁴

3. Kur'ân'da İtaat ve Taklit

Kur'ân-ı Kerîm'de emredilen itaat, gönüllü ve rızaya dayalı bir itaat olup, taklidin ihtiva ettiği biçimde “delili olmaksızın ve kayıtsız şartsız uyma”yı bünyesinde barındırmaz.

Taklit, sözlükte “birisinin boynuna bir şey (ip, kılıç vs.) takmak, kurbanlık hayvanların boynuna kurbanlık olduklarını gösteren bir işaret geçirmek, birisine bir hediye (atiyye) vermek, birisini etkileyici bir biçimde hicvetmek, birisine bir işi havale etmek, delil olmaksızın birisinin söylediğine ya da yaptığına uymak” gibi anlamlara gelen bir mastardır.²⁸⁵

Taklit kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmez. Bununla birlikte taklit halinde bulunan insanların bu davranışlarından bahsedilir. Kelimenin özellikle “delil olmaksızın birisinin söylediğine ya da yaptığına uymak” şeklindeki anlamı, burada bizi daha çok ilgilendirmektedir. Çünkü bu yönüyle de taklit, neticede bir tabi olma ve itaat etme anlamını ihtiva etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda inkarcılar/müşrikler tarafından bu tür bir davranış sergilendiğine şahit oluruz. Böyle davrananlar Kur'ân'ın yerdiği kimseler grubuna girmektedir. Şu ayetler bu durumu oldukça güzel izah etmektedir:

²⁸⁴ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Kur'ân-ı Kerîm'in Ahkâm Tefsiri*, (trc. Mahzar Taşkesenlioğlu), Şamil yay., İstanbul 1984, II, 233-234.

²⁸⁵ Bkz. *el-Mu'cemu'l-Vasît*, (Haz: İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Hâmid Abdülkâdir, Muhammed Ali en-Neccâr), Çağrı yay., İstanbul 1989, s. 754.

“Onlar, Rahman’ın kulları olan melekleri de dışı saydılar. Acaba meleklerin yaratılışlarını mı görmüşler? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekilecekler.

Ve dediler ki, ‘Rahman dileseydi bir onlara tapmazdık.’ Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.

Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de onu mı tutunuyorlar?

Hayır! Sadece, ‘Biz babalarımızı bir din üzerine bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz’ derler.”²⁸⁶

Buradaki ayetlerde, Allah’tan başka şeyleri ilah edinen ve onlara tapan insanların bu fitrata aykırı davranışları ortaya konmaktadır. Onlar bu konuda herhangi bir delile dayanmaksızın, sadece atalarından gördükleri gibi hareket etmektedirler. İşte bunun adı taklittir ve Kur’ân-ı Kerîm bu davranışı kesinlikle hoş görmemektedir. Daha sonra gelen iki ayette de yine “atalar dini”ne körü körüne tabi olanların bu tutumlarının onları inkara sürüklemesi anlatılır:

“Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıkluları, ‘Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız’ derlerdi.

‘Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz (din)den daha doğrusunu getirmişsem (yine mi bana uymazsınız)?’ deyince, dediler ki, ‘Doğrusu biz sizinle gönderilen şeyi inkar ediyoruz.’”²⁸⁷

Esasında insanlar arasındaki derece farkından dolayı bazılarının diğerlerini taklit etmesi her zaman yerilen bir davranış şekli olmamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’deki, “Eğer bilmiyorsanız bilenlerden sorunuz.”²⁸⁸ mealindeki ayet bu duruma işaret etmektedir. Allah Teala burada, bilmeyen kişiye, bilene sormayı emretmiştir. Bu ayet, insanlar içinde hem bilenlerin hem de bilmeyenlerin bulunduğu, bilmeyenlerin karşılaştıkları ve bilmedikleri meselelerin hükümlerini bilenlerden sormaları gerektiğine kesin bir şekilde delalet eder. Bu da, bilmeyenin, sorduğu hususta bilene uymasının

²⁸⁶ 43/Zuhruf, 20-22.

²⁸⁷ 43/Zuhruf, 23-24.

²⁸⁸ 21/Enbiya, 7.

vacip olduğunu gösterir. Aksi taktirde sormayı vacip kılmanın bir faydası olmazdı.²⁸⁹ Bu türden bir taklit, şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'in tamamen karşı çıktığı bir taklit değildir. Çünkü insanlar ilim bakımından da derece derecedir. Güvenilen bir alimin ilmine tabi olmak şeklindeki davranış, fıkıh mezheplerinin durumunu da açıklayan makul bir davranıştır.²⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîm, başka yerlerde de dünyada iken, sapıklık ve dalalet içinde yaşamış ve bu dünyadan ayrılmış atalarını körü körüne taklit eden ve bu davranışlarından vazgeçmeyen kimseleri bekleyen kötü akıbetten bahseder:

*“Kuşkusuz onlar atalarını dalalette buldular da peşlerinden koşup gittiler.”*²⁹¹

Bu ayetlerin öncesinde, burada bahsi geçen insanların cehennemdeki durumları tasvir edilmektedir. Başka bir ayette de yine uyarıldıkları halde kör taklit bataklığında yaşamaya devam eden müşriklerin halleri anlatılır:

*“Onlara (müşriklere), “Allah'ın indirdiğine uyun” denildiği zaman onlar, “Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız” dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyeler?”*²⁹²

İnsanların, geçmişlerini tamamen yok saymaları, “biz geçmişi bırakalım, geleceğe bakalım, daima yeni şeyler bulalım” anlayışında olmaları bütünüyle doğru değildir. İnsanın geçmişi, onun geleceğini belirlemesinde etkili olur. İnsan mazisinden tamamen kopamaz ve kopmamalıdır da. Diğer yandan körükörüne bir mazi-perestlik de müslümana yakışan bir hal değildir. Her durumda ataların yolunu tek geçerli yol kabul etmek, onları kayıtsız şartsız taklit etmek, vahyin ve onunla bağlantılı olarak aklın rehberliğine başvurmamak Yüce Allah'ın insandan istediği itaatin zıddına bir davranıştır. Nitekim yukarıdaki ayetin son cümlesindeki soru da bu durumu akıllara getirmek için olsa gerektir. İnsan, karşılaştığı yeni durumları vahyin ve aklın aydınlığında tekrar gözden geçirmeli ve neyin doğru neyin yanlış olduğunu çözmeye

²⁸⁹ Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV yay., Ankara 1996, s. 449.

²⁹⁰ Şa'bân, age., s. 450.

²⁹¹ 37/Saffât, 69-70.

²⁹² 2/Bakara, 170.

çalışmalıdır. Fıtratın ve aklın uygun bulduğu doğruya ulaştığında da ona itaat etmelidir. Yoksa körükörüne taklit etmiş olur ki hem dünyası hem ahireti heba olmuş olur.²⁹³

III. KUR'ÂN'DA İTAAT KAVRAMINA YÜKLENEN DEĞERLER

İnsan, dünyaya gelirken fitrat hali üzere bulunur. Fıtrat ise, insanın, Allah'ı tanıyacak kapasitede yaratılmış olması demektir. Bunun anlamı şudur: İnsan, kendisini etkileyecek bütün amillerden uzakta kalabilse, kendisinden yüce, tapınılması gereken ve sığınılacak, iman edilecek bir varlık olarak Allah'ı tanıyabilir, bilebilir.²⁹⁴ Çünkü yaratılışı buna elverişlidir. Ama insan bir kez hayata geldikten sonra, onu çok çeşitli şekillerde etkileyen etkenler vardır. Bu etkenlerden bazıları olumlu bazıları da olumsuzdur. Olumsuz etkenler onun Allah'ı tanıyabilme kabiliyetini köreltirken, olumlu etkenler bu kabiliyetini daha da keskin hale getirir. Nitekim hadis-i şerifte de, her doğan kişinin fitrat üzere doğduğu, sonradan annesi-babası tarafından fitratından uzaklaştırıldığı bildirilmektedir.²⁹⁵ Buradaki fıtratın açıklaması ise Rum sûresi 30. ayetindedir:

“(Rasulüm!) Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”

İnsan fıtrat üzere doğar ama sonraki hayatında, söylemiş olduğumuz gibi, onun bu özelliğini törpüleyen bazı unsurlarla karşı karşıya kalır. Her ne kadar iyi tarafı baskın karakterde olsa da, insanın kötülüğe meyli de söz konusudur. Bu sebeple insanın önünde iki yol açılır: Birisi fıtrat üzere bulunuş yoludur ki Allah'a ve O'nun gösterdiklerine itaat etmekle elde edilir. Diğeri de Allah'a ve O'nun emirlerine isyan halidir. Bu sonuncu durumda insan hüsrandan başka şeyle karşılaşmaz.

İnsanın bu iki yoldan birine meyletmesi öncelikle kendi tercihi olacaktır. Allah Teala kulu için isyan yani küfür yolunu tercih etmez, istemez. Fakat o yolda ilerlemekte

²⁹³ Bkz. Elmalılı, age., I, 585-586.

²⁹⁴ Bkz. Râgıb el-İsfehânî, age., s. 384.

²⁹⁵ Buhârî, Cenâiz, 30, 80.

ısrarcı olan kimseyi de zorla cennetine dahil etmez. Aynı şekilde itaatten ayrılmayan kulunu da asla yarı yolda bırakmaz.

İşte bu bölümde Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'a itaatin ve itaatsizliğin karşılığı olduğu bildirilen durumları ele alacağız.

A. Sevap Kazanma (Cennet)

Kur'ân-ı Kerîm'de, itaat edilmesi gerekenlere itaat edildiği zaman, insanı şüphesiz iyi sonuçların beklediği anlatılmaktadır. Bu iyi sonuçlar çeşitli şekillerde dile getirilmiştir:

*“Bedevilerden savaşa katılmakta geri kalmış olanlara de ki: “Güçlü, kuvvetli bir millete karşı, onlar Müslüman olana kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel ecir verir. Ama daha önce yaptığınız gibi yine dönecek olursanız, sizi can yakan bir azaba uğratar.”*²⁹⁶

*“Allah'a ve Peygambere itaat edin ki size merhamet edilsin.”*²⁹⁷

*“Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, birbirlerinin velileridirler. İyiyi emreder, kötülükten alıkoymalar. Namazı kılarlar, zekatı verirler. Allah'a ve Peygamberine itaat ederler. İşte Allah bunlara rahmet edecektir. Şüphesiz Allah, güçlüdür, hikmet sahibidir.”*²⁹⁸

*“Namazı kılın, zekatı verin, Allah'a itaat edin ki size merhamet edilsin.”*²⁹⁹

*“Bedeviler 'inandık' dediler. De ki: İnanmadınız. Ama İslam olduk deyin. İnanç henüz gönüllerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, işlediklerinizden bir şey eksilmez. Doğrusu Allah, çokça bağışlayan, sınırsız merhamet edendir.”*³⁰⁰

Ayetlerde görüldüğü gibi, Allah Teala insanları Kendisine itaate çağırmakta, eğer itaat ederlerse onları çeşitli şekillerde mükafatlandıracağını bildirmektedir. Allah'a itaat Müslüman için en büyük bir ibadettir. Namazını nasıl kılıyorsa, zekatını nasıl

²⁹⁶ 48/Fetih, 16.

²⁹⁷ 3/Âl-i İmran, 132.

²⁹⁸ 9/Tevbe, 71.

²⁹⁹ 24/Nur, 56.

³⁰⁰ 49/Hucurat, 14.

veriyorsa aynı şekilde hayatının bütününde Allah'a nasıl itaat edilmesi gerektiğini de bilmeli ve ona göre itaat üzere olmalıdır. Bu prensip Allah Teala'nın, elçi gönderdiği bütün toplumlara elçileri aracılığıyla emrettiği şeydir. Mesela Kur'ân-ı Kerîm bize Hz. Nuh'un, kavmine şöyle seslendiğini bildirir:

*“Allah'a kulluk edin, O'na karşı takvalı olun, bana itaat edin ki Allah günahlarınızı bağışlasın, sizi belli bir süreye kadar ertelesin. Doğrusu Allah'ın belirttiği süre gelince geri bırakılmaz. Keşke bilseniz.”*³⁰¹

Peygamber'e itaat etmek de Allah'a itaat etmekle aynıdır. İtaat gerçekleştiği anda, Allah Teala rahmetinin bir gereği olarak insanın geçmiş günahlarını silmekte, ona rahmet etmekte, ona güzel ecirler vaat etmektedir. Bu durumda insana düşen yaratıcısına isyan etmek değil itaat etmektir. Zira insanın her yönüyle kurtuluşu sadece Allah'a itaat etmesindedir. Kişi itaat edince dünyada bazı sıkıntılarla karşılaşsa da neticede ahirette çok güzel bir ortamda bulunacak, altlarından ırmaklar akan cennete girecektir.³⁰²

B. Günah Kazanma (Cehennem)

Allah'ın rahmeti her ne kadar Kur'ân ve Hadislerde ön plana çıkıyorsa da, insan olma sorumluluğunu ısrarlı bir şekilde taşımak istemeyenler için bir cezanın, hem de can yakacak şiddetli bir cezanın da var olduğunu belirtmek gerekir. Tersine bir durumda iyi ile kötü arasındaki farkın bir yaptırım olmadan belirlenebilmesi, iyiliğin önünün açılması, kötülüğün de yolunun kesilmesi mümkün görünmemektedir. Allah, gerektiğinde intikam alıcı, zarar veren gibi şiddetli sıfatlara da bürünmektedir. Mesela ayet-i kerimede şöyle buyrulur:

*“(Rasulüm!) O, sana Kitab'ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak tedricen indirmiş; daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil'i indirmişti. Furkan'ı da indirdi. Bilinmeli ki Allah'ın ayetlerini inkar edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.”*³⁰³

³⁰¹ 71/Nuh, 3-4.

³⁰² 4/Nisa, 13, 69; 24/Nur, 52; 33/Ahzab, 70-71; 48/Fetih, 17.

³⁰³ 3/Âl-i İmran, 3-4.

İnsanı yaratan ve ona sorumluluk veren, bu sorumluluğun yerine getirilmesini kolaylaştıracak imkanlar sunan bir varlık olarak Allah Teala'nın, bahsi geçen sorumluluğun sınırlarını belirlemeye ve bu sınırlara uyulmasını insandan istemeye tabi olarak hakkı vardır. Allah'ın insandan istedikleri zaten onun yaratılışı, yetenekleriyle ve donanımıyla uyumludur. Yüklenen yük, insanın boyunu aşacak nitelikte değildir. Bu konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

*“Allah her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”*³⁰⁴

Hal böyle olunca insana düşen, görevlerini en iyi şekilde anlayıp, içine sindirerek, en güzel surette yerine getirmeye çalışmak, yani Allah Teala'ya hakkıyla itaat etmektir. İtaat etmediği zaman onu çeşitli cezalandırma şekilleri beklemektedir:

*“Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın.”*³⁰⁵

Allah'a ve Peygambere itaatten yüz çevirenler, kendilerine yükletilenden sorumlu olacaklardır.³⁰⁶

Başka bir ayet grubunda, dünyadayken Allah'ı tek ve en yüce yaratıcı ve hakim olarak görmeyen, aksine kendileri gibi yaratılmış olan bazı varlıklara ya da kendi elleriyle yaptıkları bazı putlara tapan insanların, asıl hakikatle yüzleşme anlarında içine düşecekleri derin pişmanlık etkili bir biçimde dile getirilmektedir:

*“Kafirler, yüzleri ateşte çevrildiği gün, ‘Keşke Allah'a itaat etseydik, keşke Peygambere itaat etseydik’ derler. “Ey Rabbimiz! Biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi saptırdılar” derler. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanetle rahmetinden kov.”*³⁰⁷

³⁰⁴ 2/Bakara, 286. Ayrıca bkz. 2/Bakara, 233; 6/En'am, 152; 7/A'raf, 42.

³⁰⁵ 47/Muhammed, 33.

³⁰⁶ Bkz. 24/Nur, 52; 64/Teğabün, 12.

³⁰⁷ 33/Ahzab, 66-68.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İTAAT KAVRAMININ DİNÎ LİTERATÜRDEKİ
KULLANIMI

I. İTAAT KAVRAMININ NASSLARDAKİ KULLANIMI

1. Kur'ân'daki Kullanımı

İkinci bölümde detaylı bir şekilde incelediğimiz bu konu hakkında burada kısaca şunları söylemekle yetinelim: Kur'ân-ı Kerîm أطاع fiilinin kökü olan طوع kelimesini, “istememek, çirkin görmek” anlamındaki كره kelimesinin tam zıddı olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'deki itaat kavramının temel anlamı “gönülden isteyerek, iradenin kullanımı ile itaat etmek”tir. Bu durumda itaat eden varlık tabii ki akıl ve dolayısıyla irade sahibi olmalıdır -ki o da insandır. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'de diğer varlıkların itaatinden de bahsedilmektedir. Buna göre tabiat Allah'ın koyduğu kanunlara itaat etmiş, boyun eğmiştir.³⁰⁸ Ama onun itaati iradi bir itaat olmayıp; ihtiyara dayanmayan, Allah'ın, onun kendi iç yapısına yerleştirmiş olduğu bir zorunluluk sebebiyledir.

2. Hadislerdeki Kullanımı

Hadislerde itaat kavramının kullanımına baktığımızda görüyoruz ki burada da Kur'ân'da itaatın ihtiva ettiği belli başlı konular yer almaktadır. Bunlar, Allah'a ve Peygamber'e itaat, idarecilere itaat, ana-babaya itaat konularıdır. Ama ağırlık mü'min kimsenin Allah'a ve Rasulüne itaati konusundadır. Diğer yandan hadislerde insanın, kendisini helake götürecek bazı şeylere itaatının de söz konusu edildiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber (sav) insanı helake götüren üç şey ile kurtuluşa götüren üç şeyi anlatırken, insanı helake götüren şeyler olarak, “*itaat olunan cimrilik ve ihtiras*”tan bahsetmiştir.³⁰⁹ Bu ifadelerle bakarak insanın, kendisini kötü yönlerde sevk edebilecek bazı duygulara da itaat edebildiğini, hakiki bir Müslüman olabilmek için bunlara tabi olmaktan kaçınması gerektiğini söyleyebiliriz.

Peygamber Efendimiz itaatkar bir kul olma vasfını önce kendi benliğinde yaşamış, sonra da ümmetine anlatmaya çalışmıştır. Allah Teala'ya şöyle dua etmiştir:

³⁰⁸ Bkz. 41/Fussilet, 11.

³⁰⁹ Bkz. İbn Mâce, *Fiten*, 21.

“Ey kalpleri evirip çeviren Allah'ım! Kalbimi dinin ve itaatın üzere sabit kıl.”³¹⁰ Diğer yandan o mücahid olan insanı, “Allah'a itaat konusunda nefsi ile mücadele eden kimse”³¹¹ olarak tarif etmiştir.

Mü'minlerin Peygamber'e itaati konusunda Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

“Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur, bana isyan eden de Allah'a isyan etmiş olur.”³¹²

Peygamberlerin insanlara gönderiliş gayesi de zaten onlara itaat edilmesidir.

Yine aynı konuyla alakalı olarak Hz. Peygamber bir defasında şöyle buyurmuştur: “Ayak direyen (أبَى) kimse hariç bütün ümmetim cennete girecektir.” Orada bulunanlar, “Ayak direyen kimdir ya Rasulallah?” diye sormuşlar, bunun üzerine Allah Rasulü, “Bana itaat eden cennete girer, isyan eden de çekinmiştir”³¹³ cevabını vermiştir. Buradaki “çekinme” ifadesi, ayak direyip doğruları gördüğü halde Peygamber'e ve dolayısıyla onun getirdiği vahye inanmamayı simgeleyen bir tavidir.

Allah Rasulü şakî diye tarif ettiği kimselerin de itaatsizlik sebebiyle cehenneme gireceğini haber vermiştir:

“Cehenneme ancak şakî olanlar girer” buyurmuş, bunun üzerine, “Şakî kimdir?” diye sorulmuş, o da, “İtaat ile amel etmeyen, Allah için, günah olan fiilleri terk etmeyen kimsedir”³¹⁴ cevabını vermiştir.

Yine bir başka hadisten öğrendiğimize göre, “Peygamber'e isyan eden kimse sapanlardan, itaat eden kimse de hidayete erenlerden olur.”³¹⁵

Yöneticilere (ulü'l-emr) ve amir durumunda olanlara itaat konusu da hadislerde yer almış konulardandır. Kur'ân-ı Kerîm'i açıklayan ve tefsir eden bir vasfa sahip

³¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1995, VI, 251.

³¹¹ Ahmed b. Hanbel, age., VI, 21-22.

³¹² Buhârî, *Ahkâm*, I; Müslim, *İmâre*, 32-33; Nesâî, *Bey'a*, 77; İbn Mâce, *Mukaddime*, 1; Ahmed b. Hanbel, age., II, 93. Kütüb-ü Sitte hadisleri için kaynak olarak *el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuha* (II. Baskı, Çağrı Y., İstanbul 1992.) isimli eser kullanılmıştır.

³¹³ Buhârî, *İ'tisâm*, 2; Ahmed b. Hanbel, age., II, 361.

³¹⁴ Ahmed b. Hanbel, age., II, 349.

³¹⁵ Ahmed b. Hanbel, age., IV, 14.

hadislerin bu konuda da Kur'ân-ı Kerîm'in sarîh emri³¹⁶ paralelinde hareket ettiklerini ve mezkur emri tefsir edip açıkladıklarını görüyoruz.

Hz. Peygamber (sav), idarede bulunan ve Müslümanlara emir verme yetkisi olan kimselere itaat hakkında şöyle buyuruyor:

*“Günah olan bir fiil ile emredilmesi hariç, Müslüman kişinin beğendiği veya beğenmediği her konuda (ulü'l-emre) itaat etmesi ve söz dinlemesi farzdır. Eğer günah olan bir fiil ile emredilirse o, bu konuda itaat etmez ve söz dinlemez.”*³¹⁷

Zira müslümanın, idarecilerine karşı itaat tavrının bir sınırı vardır. Bu sınırı da belirleyen yine Hz. Peygamber'dir. O şöyle buyurur:

*“Allah'a isyan konusunda insana itaat olmaz. İtaat ancak ma'rufta (Aklın ve Şeriat'ın iyi olarak tavsif ettiği şeyde)”*³¹⁸ dir.”³¹⁹

Aklın ve Şeriat'ın iyi olarak gördüğü şeylerde, yani müslümanın imanına ve Allah'la olan ilişkisine hâlel getirmeyecek konularda ulu'l-emr'e itaat, peygambere itaat gibi addedilmiştir. *“Âmirlerinize itaat ediniz”*³²⁰ diye buyuran Hz. Peygamber (sav), emirlere itaati kendisine itaatle eş tutmuştur:

*“Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiştir. Bana isyan eden, Allah'a isyan etmiştir. Emire (idareciye) itaat eden, bana itaat etmiştir. Emire isyan eden de bana isyan etmiştir.”*³²¹

Yine bu konuyla bağlantılı olarak Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

*“Eğer üzerinize Habeşî ve burnu, kulağı kesik bir köle, emir tayin edilse, sizi Allah'ın Kitabı ile sevk ve idare ettiği sürece, onun emirlerini dinleyiniz ve itaat ediniz.”*³²²

³¹⁶ Bkz. 4/Nisa, 59.

³¹⁷ Buhârî, *Ahkâm*, 4; Müslim, *İmâre*, 38; Tirmizî, *Cihâd*, 29; Nesâî, *Bey'a*, 31; Ebû Davud, *Cihâd*, 87; İbn Mâce, *Cihâd*, 40.

³¹⁸ Bkz. Râgıb el-İsfehânî, age., “a.r.f.” md. s. 334.

³¹⁹ Buhârî, *Ahkâm*, 4; Müslim, *İmâre*, 39; Nesâî, *Bey'a*, 34; Ebû Davud, *Cihâd*, 37; İbn Mâce, *Cihâd*, 40; Ahmed b. Hanbel, age., I,94.

³²⁰ Ahmed b. Hanbel, age., II, 93.

³²¹ Buhârî, *Ahkâm*, 1; Müslim, *İmâre*, 32-33.

³²² Buhârî, *Ahkâm*, 4; İbn Mâce, *Cihad*, 39.

Bu son hadis-i şerifte de görüldüğü gibi emir sahiplerinin emirlerine itaat edilmesi için onların, emrettikleri konularda Allah'ın ve Rasulü'nün çizdiği sınırları aşmamış olmaları, emrettikleri şeylerin İslam'a ve akl-ı selime ters düşmemesi gerekir.³²³

Hadislerin konu edindiği itaat çeşitlerinden biri de hiç şüphesiz, ana-babaya itaat etmek ve onlara iyi davranmaktır. Ayet-i celilede:

*“Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine ‘öf’ bile deme, onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek üzerlerine kanat ger ve de ki: Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, sen de onları esirge!”*³²⁴ buyurulmuştur.

Rasulullah (sas) da; *“Rabbin hoşnutluğu ana-babanın hoşnutluğuna bağlıdır. O'nun gazabı da ana-babanın gazabına bağlıdır.”*³²⁵ buyurmakla bu konuya dikkati çekmiştir.

Başka bir hadiste de şöyle buyrulmaktadır:

*“Peygamberimiz (sav) bir gün, “Burnu sürtülsün, burnu sürtülsün, burnu sürtülsün!” dedi. “Kimin burnu sürtülsün ey Allah'ın Rasulü?” diye sorulunca şu açıklamada bulundu: “Ebeveyninden her ikisinin veya sadece birinin yaşlılığına ulaştığı halde cennete giremeyen kimsenin.”*³²⁶

Muaviye b. Câhime'nin anlattığına göre, Câhime (ra), Hz. Peygamber'e gelir ve, *“Ey Allah'ın Rasulü, ben gazveye katılmak istiyorum, bu konuda sizinle istişare etmeye geldim” der. Rasulullah, “Annen var mı?” diye sorar. “Evet” deyince, “Öyleyse ondan ayrılma, zira cennet onun ayağının altındadır”* buyurur.³²⁷

Ana-babaya itaat konusundaki hadislerde kelime olarak “itaat” geçmese de onun yerini tutan ve aynı anlama gelen “iyilik yapmak, onlara bakmak, onların

³²³ Bkz. Karagöz, İsmail, “İtaat Kavramı”, Diyanet İlmî Dergi, c. 35; sy. 4; (Ekim-Kasım-Aralık), Ankara 1999, s. 45.

³²⁴ 17/İsra, 23.

³²⁵ Tirmizî, *Birr*, 3.

³²⁶ Müslim, *Birr*, 9; Tirmizî, *Da'avât*, 110.

³²⁷ Nesâî, *Cihâd*, 6.

hoşnutluğunu kazanmak vb.” ifadeler bizlere ana-babaya itaatin ne denli önemli olduğunu açıkça beyan etmektedir.

Hadislerde itaatin kapsamına giren bir diğer konu da kadının kocasına itaati meselesidir. Şüphe yok ki bir evlilik müessesesinde aileyi oluşturan bütün bireylerin bazı sorumlulukları ve hakları vardır. Hepsinin bu sorumluluk ve haklara gerektiği gibi riayeti sonucunda mutlu bir aile tablosu ortaya çıkacaktır. Diğer yandan İslam, aile reisliği yetki ve sorumluluğunu, koyduğu ahlak ve adalet ilkeleri çerçevesinde erkeğe vermiştir.³²⁸ Bu sebeple de kadının ve ailedeki diğer fertlerin, yine ma’ruf çerçevesinde aile reisine itaat etmeleri gerekmektedir. Hadislerde de bu konu gündeme getirilmiştir.³²⁹

II. İTAAT KAVRAMININ TEMEL İSLAMÎ BİLİMLERDEKİ KULLANIMI

1. Kelam’daki Kullanımı

Kelam ilminde itaat konusunun en fazla tartışılan yönü Allah’a itaatin mahiyeti ve neleri kapsadığı meselesidir. Bu konuda Ehl-i Sünnet ve Mu’tezile kelamcıları arasında tartışmalar yaşanmıştır.

Mu’tezileye göre Allah’a itaat, O’nun murad ettiğine uymak demektir. Allah, adaleti gereği küfür veya günahları değil sadece iyi fiilleri dilemektedir. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, Mu’tezile’ye göre Allah’ın iradesiyle emri arasında bir fark yoktur.³³⁰ Buna göre Allah’ın emrine itaat etmek, O’nun bu emri murad ettiğinin bilinmesi sebebiyledir. Dolayısıyla Allah’ın doğrudan fiili bir emri söz konusu olmasa bile yazılı, sözlü veya bunların dışında herhangi bir şekilde o fiili murad ettiği bilinirse buna uymak itaat kapsamına girer.³³¹

Sünnî kelam alimleri ise Mu’tezile görüşünün aksine Allah’a itaati O’nun emirlerine uymak şeklinde anlamaktadır. Çünkü Allah, mutlak kudret sahibi olduğu için

³²⁸ Bkz. 4/Nisa, 34.

³²⁹ Hadisler için bkz. Buhârî, *Ahkâm*, 1; İbn Mâce, *Nikah*, 5; Ebû Davud, *Nikah*, 40.

³³⁰ Alper, Ömer Mahir, “İtaat”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 445.

³³¹ Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, ed-Dârü'l-Misriyye li't-Telif, Kahire 1963, VI/I, s. 39-40.

insanın kötü fiilleri dahil olmak üzere mevcut olan her şeyi murad etmektedir. Buna göre Allah'ın iradesiyle emri arasında fark bulunduğundan, Allah'a itaat O'nun murad ettiklerine değil, sadece emirlerine uymak demektir.³³² Ehl-i Sünnet alimlerine göre iradeye uygun hareket etmek her zaman itaat olmayabilir. Çünkü iradeye uygun hareket etmek, bazen murad edilenden habersiz gerçekleşebilmekte, bu şekilde gerçekleşen uyum ise itaat sayılmamaktadır. Mesela bir kişi diğer birinin bir miktar parayı sadaka olarak vermesini dilese, ikinci şahıs da bu dilekten haberi olmadan tasaddukta bulunsa ona itaat etmiş olmaz. Ancak sadaka verme olayı bu iradeden haberdar olarak ya da hissedilerek gerçekleşecek olsa her iki durumda da birinci şahsa itaat edilmiş olur.³³³

Bu konuyla bağlantılı olarak kelam alimlerinin tartıştığı bir diğer mesele de gerçek anlamda Allah'a itaat etmeyen ve O'nun rızasını kazanmak niyetinde olmayan kimselerin fiillerinin itaat anlamı taşıyıp taşımayacağı meselesidir.³³⁴ Bu konuda Mu'tezile alimlerinden bazıları böyle fiillerin itaat kapsamına girmeyeceğini düşünürken, diğer bazıları da böyle kimselerden de itaat anlamına gelecek fiillerin sadır olabileceği görüşündedirler.³³⁵ Ehl-i Sünnet alimleri ise, itaatın geçerliliğini iman esaslarının benimsenmesi şartına bağlamışlardır. Buna göre mü'min olmayan bir kişinin itaati ancak Allah'ı tanıma noktasında göstereceği fikri ve ilmi gayretle alakalı olup bunun dışında kalan fiilleri itaat sayılmamaktadır.³³⁶

2. Fıkıh'taki Kullanımı

Fıkıh, sözlükte “bilmek, anlamak, bir şeyi iz'an ile fetanetle şuurlu bir şekilde idrâk etmek, bir şeyin künhüne vâkıf olmak, kapalı bir şeyin hakikatine ulaşabilmek, kendisine hüküm taalluk eden gizli bir mânâya muttali olmak” gibi anlamlara gelir.³³⁷

Istılahta ise Fıkıh, “insanın amel bakımından lehine ve aleyhine olan şer'î hükümleri bir meleke halinde bilmesi” demektir.³³⁸ Başka bir yerde Fıkıh, “amelle

³³² Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir, *Usûlü'd-Dîn*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1981, s. 267.

³³³ Askerî, age., s. 182.

³³⁴ Alper, ag.md., XXIII, 445.

³³⁵ Bkz. Kâdî Abdülcebbâr, age., s. 40.

³³⁶ Bkz. Eş'arî, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mektebetü'n-Nahda, Kahire 1979, s. 429-430; Bağdâdî, age., s. 267.

³³⁷ Râgıb el-İsfehânî, age., s. 386; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen Y., İstanbul 1988, I, 13.

³³⁸ Bilmen, age, I, 13-14.

alakalı olan işlere, yani ibâdetlere, cezalara ve muamelelere taalluk eden şer'î hükümleri mufassal (ayrı ayrı) delillerle bilmek” şeklinde tanımlanmıştır.³³⁹

Özetle diyebiliriz ki Fıkıh, helal, haram, mekruh ve vâcib olma yönünden insanların işlerine ait hükümleri ve bunların dayandığı delilleri konu edinen bir ilim dalıdır.³⁴⁰

Yukarıdaki tanımlardan da hareketle diyebiliriz ki klasik fıkıh anlayışında itaat modelinin merkezinde Allah bulunur. Bu modele göre, hüküm bir ‘hitap’tan ibarettir ve hükmü koyan (hakim), aynı zamanda hitapta bulunan kişidir. Hükmün geçerliliğe ve uyulmaya hak kazanması ise, sadece yaratma ve buyurma yetkisini elinde tutana aittir. Geçerli olan hüküm, ancak mülk sahibinin kendi mülkü hakkındaki hükmüdür. Yaratıcı’dan başka mülk sahibi olmadığına göre, hükmetme ve emretme hakkı sadece O’na aittir. Dolayısıyla mutlak itaat de sadece O’na yapılır.³⁴¹

Diğer yandan itaat kavramının Fıkıh ilmi göz önüne alındığında en çok kullanıldığı bir diğer alan da hiç şüphesiz yönetici konumundakilere itaat ve bununla alakalı meselelerdir. En genel anlamıyla “ulü'l-emre itaat” diyebileceğimiz bu konu ileride müstakil olarak incelenecektir. Burada kısaca üzerinde durmakla yetineceğiz.

İslam alimlerinin çoğunluğu Hz. Peygamber’in vefatıyla peygamberliğin sona erdiği, buna karşılık toplumun idaresiyle ilgili diğer işleri bir kişinin üstlenip bunları tek başına veya bazı görevleri yetkili şahıs ve mercilere devrederek yürütmesi, böylece Müslümanların düzen içinde yaşamasını temin etmesi gerektiği üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Ancak bir kısım alimler, devlet başkanının İslam’ın dünyevi ve ictimai hükümlerini uygulama görevini göz önünde bulundurarak bu işe dini bir karakter atfederken, bir kısmı da insanların siyasi birlik ve düzen içinde yaşamasını ve bu amaçla devlet kurmasını akli ve tabii bir ihtiyaç olarak görür.³⁴² Yetkili şahıs veya mercilerin, Müslümanların idaresiyle ilgili işleri yürütürken, meşruiyetlerinin ve icraatlarının temeli

³³⁹ Bilmen, age, I, 14.

³⁴⁰ Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, (trc. Abdülkadir Şener), Fecr Y., Ankara 1994, s. 18.

³⁴¹ Şahin, Mustafa, *İslam Hukukunda Zalim ve Fasık İdarecilere İtaat Düşüncesinin Dayanakları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), EÜSBE, Kayseri 2002, s. 30.

³⁴² Avcı, Casim, “Hilafet”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 539-540.

ve güç kaynağı olacak olan ve üstlendiği yükümlülüğe paralel olarak belirlenmiş olan Müslüman toplumun kendisine itaatini istemesi de tabii olacaktır.³⁴³

İslam siyaset hukukunda devlet başkanına veya halifeye itaat yukarıda da söylendiği gibi çoğunluk tarafından gerekli görülen bir durum olmuştur. Diğer yandan hem bu itaatin gerekliliği temellendirilirken hem de adalet vasfını kaybetmesi ve diğer sebeplerle meşruiyetini kaybeden devlet başkanına karşı nasıl bir tavır ve tutum içinde olunacağı açıklanırken, kamu düzeninin korunması ve fitnenin önlenmesi gaye ve hassasiyetinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.³⁴⁴

3. Tasavvuf'taki Kullanımı

Tasavvufî hayat açısından itaat kavramı son derece önemli bir kavramdır. Bu kavramın önemi öncelikle Allah'a itaatte kendisini gösterir. Bir anlamda Allah'a itaatin değişik bir tezahürü olarak tarif edilebilecek olan tasavvufta itaat kavramının diğer bir yönü de mürid-mürşid ilişkisinde ortaya çıkar. Mürid ile mürşid arasındaki ilişkinin esasını da müridin mürşide kayıtsız şartsız itaati oluşturur.

Çok çeşitli şekillerde tanımlanan Tasavvuf'un bütün tanımlarının özü aslında kişinin kalbini tamamen Allah'a vermesi, onu birtakım arzu ve isteklerle Allah'tan alıkoyacak hiçbir şeyle doldurmaması demektir.³⁴⁵ Buradan anlaşılıyor ki Tasavvuf'ta kalbin hallerinden biri, Allah Teâla'ya taati her şeye tercih etmek, manilerini ortadan kaldırmak, taatten alıkoyacak şeylerden nefret etmektir. Bu makamı hayatında gösteren bir çok örneğe tasavvufî hayat içerisinde rastlanabilir. Mesela Ebû Talha Ensârî'nin yaptığı buna bir örnektir. O, kendisine ait bir bahçede namaz kılıyordu. Bir kumru uçtu ve gidip gelmeye başladı, dalların ve yaprakların sıklığından bir türlü kendisine bir çıkış yolu bulamıyordu. Bu, Ebû Talha'nın hoşuna gitti ve kaç rekat namaz kıldığını unuttu. Bunun üzerine bahçesini tasadduk etti.³⁴⁶

³⁴³ Şahin, age., s. 31.

³⁴⁴ Şahin, age., s. 25.

³⁴⁵ Afifi, Ebu'l-Ala, *Tasavvuf: İslam'da Manevi Devrim*, (trc. H. İbrahim Kaçar-Murat Sülün), Risale Y., İstanbul 1996, s. 48.

³⁴⁶ Dihlevî, Şah Veliyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, (trc. Mehmet Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 1994, II, 305.

Tasavvuf'ta itaatin diğeri bir vechesi de müridin mürşide itaatidir. Bir hayat tarzı olan Tasavvuf, aynı zamanda bir yolculuktur. Bu yolculuğa seyr ü sülûk adı verilir. Bu yolculuğa çıkabilmek için kişinin önce kendisine uygun bir mürşid (şeyh) bulması icab eder. Mürşidini bulduktan sonra da onun gözetimi altında bu yolculuğunu, mürşidinin karar vereceği bir zamana kadar sürdürür. Bu yolculuk esnasında itaat eden konumundaki mürid, mürşidine tam bir itminan içinde tabi olur. Öyle ki bu hali sufiler “gassâlin elindeki meyyit gibi olmak” şeklinde tanımlarlar. Artık bir cenaze halindeki beden, onu yıkayan kimseye karşı nasıl itaatsizlik edemezse, mürşidin elindeki mürid de onun terbiyesi altında olduğu sürece ona itaatten ayrılamaz.³⁴⁷

Tasavvuf'un temel şartlarından biri de denilebilir ki manevi etki, daha ince bir deyimle berekettir. Bu da ancak şeyh vasıtasıyla elde edilebilir. İşte gerek tarikatler ve gerekse rabîta silsileleri bu yüzden vardır. Rabîta silsilesi, şeyhten müride geçen bereket birikiminden başka bir şey değildir. İlerisinin şeyh adayı olan müride geçen bu bereket birikimini de daha sonra başka bir mürid veya müridler topluluğu etkileyecektir. İşte bu silsilede itaat şartını yerine getiren temiz fitrat sahibi mürid, şeyhinden aldığı bereket sayesinde büyük cihada ve Allah'ı zikretmeye koyulur.³⁴⁸

III. GENEL DEĞERLENDİRME

Buraya kadar yapmış olduğumuz incelemeden görmüş olduk ki itâat kelimesi kök itibariyle, Ta.V.'A (ط. و. ع) temel harflerinden oluşmuştur. Bu harflerin oluşturduğu temel fiilin (طاع) anlamı ise, “boyun eğme, bir şeyi zorlama olmaksızın isteyerek yapma” şeklindedir.

Türediği kök kelimenin anlamı, özel olarak itaat kelimesinin de temel anlamını oluşturmuştur. Buna göre özel olarak itaat kelimesinin anlamı, “boyun eğmek, bir işi

³⁴⁷ Bkz. İbn Haldun, Abdurrahmân Ebû Zeyd Veliyyüddîn, *Tasavvuf'un Mahiyeti (Şifâu's-Sâil)*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Y., İstanbul 1984, s. 172-183; İbn Haldûn, Abdurrahmân Ebû Zeyd Veliyyüddîn, *Mukaddime*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergâh yay., İstanbul 1988, II, 1113-1115; Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, (Sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yananlı), Kitabevi Y., İstanbul 1992; s. 264-266.

³⁴⁸ İmam Gazali, *el-Münkizü mine'd-Dalâl ve Tasavvufî İncelemeler*, Haz. ve Şrh.: Abdülhalim Mahmud, (trc. Salih Uçan), Kayihan Y., İstanbul 1990, s. 258-259.

gönüllü olarak, başkaları tarafından zorlanma olmaksızın, isteyerek yapmak, tâbi olmak”tır.

Sözlük anlamı bu şekilde olan kelimenin bir terim olarak anlamı ise “Allah’ın emir ve yasaklarına boyun eğmek, onları kabullenmek”tir. Zira itaat, kulun yaratıcısı karşısında, olması gereken durumu çok güzel bir şekilde açıklayan kavramların başında gelir. Diğer yandan kelimenin terim olarak -Allah’a itaatin zımında- Peygamber’e itaati de ihtiva ettiğini söylemek yerinde olacaktır.

İslam’ın temel kaynağı Kur’ân-ı Kerîm اطاع fiilinin kökü olan طوع kelimesini, “istememek, çirkin görmek” anlamındaki كره kelimesinin tam zıddı olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’deki itaat kavramının temel anlamı “gönülden isteyerek, iradenin kullanımını ile itaat etmek”tir.

Kur’ân-ı Kerîm’de itaat kavramının muhtevasına dahil edilebilecek başka terimler de vardır. İtaat konusunu işlerken, sağlıklı bir neticeye ulaşabilmek için, şüphesiz bunların da göz önünde bulundurulması gerekir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen din, iman, İslam, ittiba’ vs. kavramlar, dikkatlice bakıldığında bir yandan terim olarak itaat ile aynı anlama gelebilecek muhtevaya sahiptirler. Bununla birlikte yine Kur’ân-ı Kerîm’de, itaatin zıddı olan, itaatsizliği çağrıştıran bazı kavramlar da vardır ki isyan bunların başında gelir.

Hadislerde itaat kavramının kullanımına baktığımızda görüyoruz ki burada da Kur’ân’da itaatin ihtiva ettiği belli başlı konular yer almaktadır. Bunlar, Allah’a ve Peygamber’e itaat, idarecilere itaat, ana-babaya itaat konularıdır. Ama ağırlık mü’min kimsenin Allah’a ve Rasulüne itaati konusundadır. Diğer yandan hadislerde insanın, kendisini helake götüreceği bazı şeylere itaatının de söz konusu edildiğini ve bu konuda uyarıldığını görmekteyiz.

İslami ilimlere göz attığımızda, en erken tesis edilen Kelam ilminde itaat konusunun en fazla tartışılan yönünün Allah’a itaatin mahiyeti ve neleri kapsadığı meselesi olduğunu görüyoruz. Bu konuda Ehl-i Sünnet ve Mu’tezile kelamcıları arasında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Bu konuyla bağlantılı olarak kelam alimlerinin tartıştığı bir diğer mesele de gerçek anlamda Allah’a itaat etmeyen ve O’nun rızasını

kazanmak niyetinde olmayan kimselerin fiillerinin itaat anlamı taşıyıp taşımayacağı meselesidir.

Fıkıh ilminde, ibadetlerin bütünü göz önünde bulundurduğumuzda, kulun Rabbine itaatının Fıkıhın temelinde yer aldığını görebiliriz. Diğer yandan itaat kavramının Fıkıh ilmi göz önüne alındığında en çok kullanıldığı bir diğer alan da hiç şüphesiz yönetici konumundakilere itaat ve bununla alakalı meselelerdir.

Tasavvufi hayat açısından itaat kavramı son derece önemli bir kavramdır. Bu kavramın önemi öncelikle Allah'a itaatte kendisini gösterir. Bir anlamda Allah'a itaatın değişik bir tezahürü olarak tarif edilebilecek olan tasavvufta itaat kavramının diğer bir yönü de mürid-mürşid ilişkisinde ortaya çıkar.

Kur'ân-ı Kerîm, biz Müslümanların itaat konusunda nasıl davranması gerektiğini çeşitli ayetlerle anlatmaktadır. Kategorik olarak söylersek, Kur'ân-ı Kerîm'de itaat edilmesi ve itaat edilmemesi gereken merciler vardır. İtaat edilmesi gerekenlerin başında Allah Teala gelir. Allah'ın haricinde, kendilerine itaat edilmesi emredilenler, Allah Teala'nın Müslümanların selameti için gösterdiği yolda yürüdükleri müddetçe itaati hak ederler. Allah'a isyan hali içinde oldukları zaman onlara itaat bir yükümlülük olmaktan çıkar. Diğer yandan, itaat etmek durumunda olanlar, itaat konusundaki emir ve nehiylere uydukları sürece sevap kazanır ve cennete girmeyi hak ederler. Aksi durumda günah kazanır ve cehennemle yüzleşirler.

SONUÇ

Sözlükte, “boyun eğmek, birinin emir ve yasağına isteyerek uymak” anlamlarına gelen itaat, ıstılahta ise, “Allah ve Peygamber’in emir ve yasaklarına, isteyerek, gönülden uymaya denir. Yapılmasından dolayı sevap elde edilen her inanç, söz, fiil ve davranış itaatın kapsamı içinde değerlendirilir.

İslamî ilimlerde itaat konusu genel olarak kulun Allah’a itaati çerçevesinde ele alınmıştır. Bunun yanında itaat konusunun en çok zikredildiği alan, genel alımda yönetici konumunda olanlara itaat etme ya da etmeme meselesi ve bununla alakalı diğer konular olmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’e baktığımızda görüyoruz ki insan ve cinlerin dışındaki canlı ve cansız bütün varlıklar, Allah’ın emirlerine isteyerek itaat ederler, ilahi yasalara boyun eğler. Asla isyan etmezler. Cin ve insanlara ise, itaat ve isyan edebilme yeteneği verilmiş, itaat ve isyan onların iradelerine bırakılmıştır. Onların içerisinden fitratının doğrultusunda hareket edenler Allah’a ve O’nun emrettiklerine itaatten ayrılmamışlardır. Bunun aksi yola girenler ise O’na itaatten yüz çevirmişlerdir.

Allah’a itaat, iman hakikatının kalbe yerleşmesinden sonra vahiy yoluyla insanlara tebliğ edilen Allah’ın emir ve yasaklarına riayet etmek, kısaca Allah’ın Kitab’ı ile amel etmek ve hayatı ona göre tanzim etmektir. Çünkü Allah Teala insanı yeryüzüne, Kendi adına iş gören ve orada iradesini hakim kılan bir halife olarak göndermiştir. Kitab’ı insana getiren de Elçi olduğu için ona itaat de Allah’a itaat sayılmıştır.

Diğer yandan Allah, Müslümanlardan olan idarecilerin, İslam’a ve akl-ı selime uygun olan emir ve yasaklarına itaati de emretmiştir. İslam alimlerinin çoğunluğu da Müslümanların düzenli bir toplum olarak yaşayabilmeleri ve İslam’ı hayata hakim kılabilmeleri için bunun gerekliliğini dile getirmişlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm, Müslümanların bazı kişi veya kişilere itaatini de yasaklamıştır. Kafir ve münafıklar, haddi aşanlar, ahlaksızlar bunlardan bazılarıdır. İtaati gönüllü bir uyma, tabi olma ameliyesi olarak aldığımızda, bahsi geçen kişi ve gruplara Müslümanların itaatini yasaklanma nedenlerini de anlamış oluruz. İslam insanı izzetli

ve şereflî kılmak için vardır. Ama bahsi geçen insanlara itaat etmek insanın kazanmış olduğu bu izzet ve şereflî yok eder. Şunu da belirtmek gerekir ki, Allah ve Peygamberine isyan olmayan konularda bu gibi kimselere itaat dinen istenen bir husustur. Mesela Müslümanın Allah ve Peygambere isyan olmamak şartıyla verdiği sözlere ve yaptığı sözleşmelere uyması inancının bir gereğidir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bizlere öğrettiğı bir başka husus da insanın itaatının de itaatsizliğinin de sonuçta değerlendirileceğidir. Bütün iyiliklerin ve salih amellerin başında ve en öncesinde yer alan Allah'a itaat konusu, insanın hem bu dünyada hem de ahirette kurtuluşuna vesile olmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'e göre Allah'a itaat eden, merhametle karşılanacak, altından ırmaklar akan cennetlere girecek, amelleri boşla çıkmayacak ve nihayet en büyük kurtuluşu elde etmiş olacaktır.

Allah'a itaatsizliğin karşılığı da tabii ki olumsuz olacaktır. Kişi Allah'a itaati kabul etmediğinde kibirlenmiş, hiçbir konuda başkasına muhtaç olmadığı zannına kapılmış; Allah'ı yok saymış, fitratının aksine hareket etmiş ve neticede yalancılardan olmuştur. Zira en büyük ve tek hakikat olan Allah'ın varlığı, O'na itaati kabul etmekle delillendirilmiş olmaktadır. O'nu yok sayan insandan O'na itaat etmesi beklenemez. Böyle yapmakla hem kendini hem de Allah'ı inkar eden kimse, en büyük cezayı da hak etmiş demektir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm

Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1996.

Afîfî, Ebu'l-Ala, *Tasavvuf: İslam'da Manevi Devrim*, (trc. H. İbrahim Kaçar-Murat Sülün), Risale Y., İstanbul 1996.

Ağırman, Cemal, *Sünnette İtaat*, (Doktora Tezi), MÜSBE., İstanbul 1995.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1995.

Akyüz, Vecdi, *Kur'ân'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Y., İstanbul 1998.

Alper, Ömer Mahir, "İtaat", DİA, İstanbul 2001.

Altıntaş, Hayrani, *İslam Ahlakı*, Akçağ yay., Ankara 1999.

Altıntaş, Ramazan, *Kur'ân'da Hidâyet ve Dalâlet*, Pınar Y., İstanbul 1995.

Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, (thk. Hüsameddin Kudî), Beyrut 1984.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz.

Avcı, Casim, "Hilafet", DİA, İstanbul 1998.

Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, (Sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yananlı), Kitabevi Y., İstanbul 1992.

Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir, *Usûlü'd-Dîn*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1981.

Beğavî, Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Ferrâ, *Me'âlimü't-Tenzil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen yay., İstanbul 1988.

- Cebeci, Lüftullah, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler*, İstişare Y., Kayseri 1989.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, (thk. Ahmed Abdulgafur Attâr), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1990.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Kahire 1938.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğâ*, (trc. Mehmet Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, (trc. Abdülkadir Şener), Fecr yay., Ankara 1994.
- Ece, Hüseyin K., *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan y., İstanbul 2000.
- el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuha*, II. Baskı, Çağrı Y., İstanbul 1992.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Bedir Y., İstanbul 1993.
- el-Mu'cemu'l-Vasît*, (Haz: İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Hâmid Abdülkâdir, Muhammed Ali en-Neccâr), Çağrı yay., İstanbul 1989.
- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, (trc. Ahmet Ertürk-Cahit Koytak), İşaret Y., İstanbul 1997.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mektebetü'n-Nahda, Kahire 1979.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (trc. Alpaslan Açıkgenç), Fecir Y., Ankara 1993.
- Geyikoğlu, Yasemin, *İtaat Sözcüğünün Semantik İncelenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE, Ankara 2000.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, *Kitâbu Cemhereti'l-Luga*, Dâru Sâdır, Beyrut 1345 h.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, tsz.

İbn Haldûn, Abdurrahmân Ebû Zeyd Veliyyüddîn, *Mukaddime*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergâh yay., İstanbul 1988.

....., *Tasavvuf'un Mahiyeti (Şifâu's-Sâil)*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Y., İstanbul 1984.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Mektebetu 'Ukâz, Cidde 1982.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401 h.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Mısriyye, Mısır, tsz.

İbnü'l-Esîr, Mecdü'd-dîn Ebu's-Sâdât, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Kâhire 1963.

İmam Gazali, *el-Münkizü mine'd-Dalâl ve Tasavvufî İncelemeler*, Haz. ve Şrh.: Abdülhalim Mahmud, (trc. Salih Uçan), Kayıhan Y., İstanbul 1990.

Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Telif, Kahire 1963.

Karagöz, İsmail, "İtaat Kavramı", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 35; sy. 4; (Ekim-Kasım-Aralık), Ankara 1999.

Kılıç, Sadık, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Y., İstanbul 1991.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'ş-Şa'b, Kahire 1372 h.

Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-Alâ, *İslamî Kavramlar*, (trc. Süleyman Akyüz), Pınar Y., İstanbul 1986.

....., *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, (trc. Osman Cilacı-İsmail Kaya), Beyan Y., İstanbul, tsz.

....., *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (trc. Kurul), İnsan Y., İstanbul 1987.

Mustafa, Nevin Abdulhalik, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, (trc. Vecdi Akyüz), İz Y., İstanbul 1990.

Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsîru'n-Neseî*, Pamuk Y., İstanbul, tsz.

Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân -Sistemik Kur'ân Fihristi-*, Fecr yay., Ankara 2005.

Râgıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, (Harekeleyen ve notlandıran: Muhammed Halîl 'Aytânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2001.

Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1934.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Kur'ân-ı Kerîm'in Ahkâm Tefsiri*, (trc. Mahzar Taşkesenlioğlu), Şamil yay., İstanbul 1984.

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân Ebû Bekr, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, tsz.

Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV yay., Ankara 1996.

Şahin, Mustafa, *İslam Hukukunda Zalim ve Fasık İdarecilere İtaat Düşüncesinin Dayanakları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), EÜSBE, Kayseri 2002.

Şenat Kazancı, Fatma Asiye, *Kur'ân ve Gelenek Açısından İtaat Olgusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2003.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1964.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1405 h.

Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, İstanbul 1984.

Ünal, Ahmet, *Kur'ân-ı Kerîm'de İtaat Kavramı*, Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa 1987.

Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcu 'l-Arûs*, (thk. Abdulalîm et-Tahâvî)
Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1984.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *Esâsü 'l-Belâğa*, Dâru Sâdır,
Beyrut 1965.

....., *Tefsîru 'l-Keşşâf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2003.

ÖZGEÇMİŞ

Sebahattin TURAN 1974 yılında Erzurum'un Tortum ilçesinde doğdu. İlkokulu köyde bitirdi. Yeşilcami Kur'ân kursunda hafızlık yaptı ve biraz Arapça okudu. İmam hatip lisesinin orta kısmını Kadıköy İmam Hatip lisesinde dışarıdan bitirdi. 1992 yılında İstanbul İmam Hatip lisesinin lise kısmına kaydoldu. İlk iki sınıfı okula devam ederek, diğer iki sınıfı da dışarıdan bitirdi. 1993 yılında imam hatip liseleri arasında yapılan hafızlık yarışmasında Türkiye 1. si oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaptığı hafızlık yarışmasında ülkemizi temsil etmek üzere Mekke'de yapılan uluslararası Kur'ân-ı Kerim yarışmasında dünya altıncısı oldu. İmam hatip lisesine devam ederken Mikdat Temiztürk Hocaefendi yönetiminde Dülgerzade Kur'ân Kursu'na devam edip aşere ve takrib okuyarak icazet aldı. 1996 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı. 2001 yılında mezun oldu. Aynı yıl Diyanet İşleri Başkanlığı'nda imam hatip olarak memuriyete başladı. Şu an Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilimdalında yüksek lisans yapmaktadır.